

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

K W A R T A L N I K

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

**TOM XLV
NUMER 4**

T r e ś ć

E. L. Petrenko, W. N. Schewtschenko:
Entwicklung des philosophischen Denkens in der
UdSSR in der Nachkriegszeit. — J. Woleński:
Centrum badawcze nad filozofią środkowoeuropej-
ską. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Re-
cenze i sprawozdania. — Autobiogramy. — Prze-
gląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wia-
domości bieżące.

U. M. K.
w Toruniu
Biblioteka
Zakładu Filozofii

OSSOLINEUM

SPIS RZECZY

E. L. Petrenko, W. N. Schewtschenko, Entwicklung des philosophischen Denkens in der UdSSR in der Nachkriegszeit	341
Jan Woleński, Centrum badawcze nad filozofią środkowoeuropejską . . .	369
Autoreferaty z odczytów i wykładów	373
Krzysztof Wieczorek, Polska filozofia spotkania, Konfrontacja propozycji teoretycznych Andrzeja Nowickiego i Józefa Tischnera, s. 373.	
Urszula Żegleń, Rekonstrukcja semantyki Meinongowskiej, s. 377.	
Ryszard Jadczyk, O niektórych związkach szkoły lwowskiej K. Twardowskiego z naukowymi ośrodkami niemieckojęzycznymi, s. 381.	
Robert Leszko, Macierzowa charakterystyka złożonych pytań liczbowych, s. 387. Jerzy Bobryk, Twardowski's theory of actions and products, and the computer metaphor in psychology, s. 390. Kazimierz Pasenkiewicz, Nauka w życiu człowieka, s. 395. Jacek K. Kabiński, Kazimierz Pasenkiewicz. Życie i twórczość, s. 398.	
Recenzje i sprawozdania	405
Tadeusz Kotarbiński, Pisma etyczne (<i>R. Kleszcz</i>), s. 405. Stefan Symoniu, Pojmowanie krytycyzmu i modele krytyki w polskich sporach filozoficznych XX wieku (<i>R. Jadczyk</i>), s. 409.	
Autobiogramy	415
Jerzy Wróblewski, s. 415. Krystyna Zamiara, s. 420.	
Przegląd czasopism	425
The British Journal for the Philosophy of Science, s. 425a. Dialectica, 425b. Rivista di Filosofia Neo-Scolastica, s. 426a. Zeitschrift für Philosophische Forschung, s. 427a.	
Zapiski bibliograficzne	429
a) Prace opublikowane w Polsce: Filozofia w ogóle, s. 429a. Teksty źródłowe i ich przekłady, s. 429a. Historia filozofii, s. 429b. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 430a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 430a. Ontologia i metafizyka, s. 431b. Teoria poznania, 432a. Historia i filozofia nauki, s. 432a. Logika i metodologia. Semiotyka, s. 432b. Psychologia, s. 432b. Antropologia filozoficzna, s. 433a. Aksjologia, s. 433a. Etyka i teoria postępowania, s. 433b. Estetyka i filozofia sztuki, s. 434a. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 434b. Filozofia prawa, s. 435a. Filozofia kultury, 435a. Filozofia wychowania s. 435b. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 435b. Filozofia matematyki, s. 436a. Filozofia medycyny, s. 436a. Filozofia religii, s. 436a.	
b) Piśmiennictwo obce: Filozofia w ogóle, s. 436a. Teksty źródłowe i ich przekłady, s. 436a. Historia filozofii, s. 436b. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 437a. Ontologia i metafizyka, s. 437b. Teoria poznania, s. 437b. Filozofia języka, s. 437b. Historia i filozofia nauki, s. 438a. Logika i metodologia. Semiotyka, s. 438a. Psychologia, s. 438b. Antropologia filozoficzna, s. 438b. Etyka, s. 438b. Estetyka i filozofia sztuki, s. 439a. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 439a.	

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

K W A R T A L N I K

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM XLV

NUMER 4

Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź
Zakład Narodowy imienia Ossolińskich
Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk
1989

Komitet Redakcyjny

ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor

LEON GUMAŃSKI

Sekretarz

CEZARY GORZKA

Korespondenci

MARIA GOŁASZEWSKA (Kraków), TADEUSZ KUBIŃSKI (Wrocław), TADEUSZ KWIATKOWSKI (Lublin), ANDRZEJ MACIEJ KANIOWSKI (Łódź), JACEK J. JADACKI (Warszawa)

Adres Redakcji: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Katedra Logiki,
Collegium Maius, ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń

Wydano z pomocą finansową Polskiej Akademii Nauk

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1989

Printed in Poland

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO
WROCLAW, ODDZIAŁ W WARSZAWIE 1989

Wydanie I. Nakład 387 + 113 egz. Ark. wyd. 10,6. Ark. druk. 7,25.
Papier druk. sat. kl. V, 71 g, 70×100. Oddano do składania w styczniu 1989 r. Podpisano do druku w marcu 1989 r. Druk ukończono w marcu 1989 r. Zam. 2190. E-12. Cena zł 170,—

ZAKŁADY GRAFICZNE W TORUNIU

E. L. Petrenko, W. N. Schewtschenko

Entwicklung des philosophischen Denkens in der UdSSR in der Nachkriegszeit

Aus zwei Gründen ist es ausserordentlich kompliziert im Rahmen eines Artikels den ausländischen Leser über die Nachkriegsentwicklung der Philosophie in der UdSSR zu informieren. Vor allen Dingen ist es schwierig, weil im Lande eine grosse Anzahl von monographischen Studien und einzelnen Artikel herausgegeben worden ist, in denen die Resultate der von den sowjetischen Wissenschaftlern auf allen Gebieten des philosophischen Wissens erarbeiteten wissenschaftlichen Abhandlungen verallgemeinert sind. Einen grossen Beitrag leisteten viele namhafte Philosophen und vor allem die Akademiemitglieder und Korrespondierenden Mitglieder der Akademie der Wissenschaften der UdSSR L. F. Iljuschew, M. T. Iowtschuk, B. M. Kedrow, F. W. Konstantinow, P. W. Kopnin, T. J. Eusermann, P. M. Fedoseew, J. T. Frolow, G. Z. Smirnow, W. I. Schinkartschuk und andere. 1985 erschien der Band 5 (das erste Buch) *Geschichte der Philosophie in der UdSSR*, eine kollektive Monographie, die von Wissenschaftlern Moskaus, Leningrads und anderer Unionsrepubliken verfasst worden ist. Der ganze Band ist der Entwicklung des philosophischen Denkens in unserem Land während der sowjetischen Zeit gewidmet. In ihm ist eine umfangreiche Bibliographie aller Abschnitte des philosophischen Wissens enthalten.

Weiterhin zeigten der XXVII. Parteitag der KPdSU und das Januarplenum (1987) des ZK der KPdSU am faktischen Material, welchen ernsthaften Schaden die Ideologie und Psychologie der Stagnation der Gesellschaftswissenschaft, ihrer Rolle im Leben der Gesellschaft in den letzten Jahrzehnten zugefügt hatte. Deswegen steht es den Wissenschaftlern, den Spezialisten in der Geschichte der Philosophie noch bevor das wesentlich neue Herangehen an die Analyse der Nachkriegsentwicklung des philosophischen Denkens im Lande zu formulieren und in die Tat umzusetzen die Stereotype, die sich im Denken herausgebildet haben zu überwinden, indem man sowohl eine überhöhte Einschätzung als auch eine nihilistische Verneinung der grossen und nützlichen Arbeit vermeidet, die von den sowjetischen Wissenschaftlern geleistet worden war, darunter der Kampf, den sie gegen die anwachsenden negativen Prozesse in der Gesellschaft geführt haben.

Und als die Notwendigkeit entstand, einen Artikel speziell für die Zeitschrift Ruch Filozoficzny zu schreiben, stellten wir als Autoren dieses Artikels das Ziel, in der allgemeinsten Form zusammenhängend darzulegen, wie sich die Thematik der Forschungen in unserem Land in der Nachkriegszeit änderte, d.h. wie sie reicher wurde und sich erweiterte,

welche Erfolge hier zweifellos erzielt, welche grossen theoretischen Fragen gelöst wurden, welche Mängel vorhanden waren und heute noch vorhanden sind. Schliesslich geht es auch darum, bestimmte Fragen zu charakterisieren, vor denen die philosophische Wissenschaft heute nach dem XXVII. Parteitag der KPdSU, auf dem die Neufassung des Parteiprogramms beschlossen wurde, und nach dem Januarplenum des ZK der KPdSU (1987) steht. Von der Partei wurde der strategische Kurs auf die Beschleunigung der sozialen und ökonomischen Entwicklung des Landes, auf die revolutionäre Umgestaltung aller Sphären der Gesellschaft, der Kurs darauf, dem Sozialismus die modernsten Formen der gesellschaftlichen Organisation zu verleihen, erarbeitet, der gegenwärtig verwirklicht wird.

Es ist notwendig, dabei hervorzuheben, dass das Programm der KPdSU, die Beschlüsse der Parteitage, die in unserem Land alle fünf Jahre abgehalten werden, die Hauptdokumente sind, von denen sich die sowjetischen Philosophen in ihrer wissenschaftlichen und theoretischen Tätigkeit leiten lassen, um die aktuellste Thematik der Forschungen festzulegen. Es ist für uns schon zu einem normalen Faktor geworden, dass Übersichten über die philosophische Literatur zu den einzelnen Abschnitten des philosophischen Wissens, die im Zeitraum zwischen den Parteitagen erscheinen, vor dem Parteitag in den philosophischen Zeitschriften und in erster Linie in den *Fragen der Philosophie* veröffentlicht werden.

Noch eine Bemerkung. Die Entwicklung der marxistisch-leninistischen philosophischen Theorie kann ihrem Wesen nach nicht nur die Angelegenheit der Wissenschaftler eines einzelnen Landes sein. Die Theorie entwickelt sich dank den gemeinsamen Bemühungen der marxistischen Wissenschaftler in allen Ländern der Welt, obwohl in jedem von ihnen dieser Prozess selbstverständlich seine spezifischen Merkmale annimmt. Diskussionen und Aussprachen zu aktuellen philosophischen Problemen der Gegenwart, das Verfassen von gemeinsamen Büchern wurden zu einer normalen Erscheinung, insbesondere in der Zusammenarbeit zwischen den Philosophen der sozialistischen Länder. Das trifft auch auf viele ins Russische übersetzte Bücher der Autoren anderer Länder zu. All das macht die Aufgabe, einen Übersichtsartikel zu schreiben, noch komplizierter.

Es ist klar, dass die Aussonderung der einzelnen Perioden in der Entwicklung der sowjetischen philosophischen Wissenschaft letzten Endes durch die Besonderheiten bei der Entwicklung unseres Landes im ganzen, durch jene Etappen, die unser Land während der Gestaltung der neuen Gesellschaftsordnung durchlebt, bedingt wird.

Der Sieg des sowjetischen Volkes im Grossen Vaterländischen Krieg leitet eine neue Periode in der Entwicklung der sowjetischen philosophischen Wissenschaft ein. Der Werdegang des sozialistischen Weltsystems verlangte ein neues Herangehen an die Lösung der Probleme des Aufbaus und der Festigung des Sozialismus, neue theoretische Abhandlungen. Diese Fragen fanden ihren spezifischen Niederschlag in den Werken und Schriften der sowjetischen Philosophen in der zweiten Hälfte der 40-er Jahre bis zu der ersten Hälfte der 50-er Jahre, in den philosophischen Diskussionen der damaligen Jahre.

Es ist bekannt, dass die Gesellschaftswissenschaftler seit Ende der 30-er Jahre und bis Anfang der 50-er Jahre unter den Bedingungen des

Personenkultes gezwungen waren, das Werk von I. W. Stalin *Über den dialektischen und historischen Materialismus* (1938) aktiv zu propagieren. Es wurde von Stalin als Kapitel für den Kurs der Parteigeschichte (*Kurzer Kurs der Geschichte der KPdSU(B)*) vorbereitet und trug dabei im Grunde genommen einen populärwissenschaftlichen Charakter. Diese Schrift spielte eine positive Rolle bei der Propaganda und der Verbreitung der Grundsätze der marxistisch-leninistischen Philosophie. Aber ihre einzelnen Leitsätze, zum Dogma entwickelt, wurden zum Hemmschuh auf dem Wege der schöpferischen Entwicklung der sowjetischen philosophischen Wissenschaft, förderten die Verbreitung des Dogmatismus in der Theorie, die Verengung und Schablonenbildung in der philosophischen Problematik.

Die Schrift von I. W. Stalin hat in bekanntem Masse die positiven und negativen Momente bei der Auslegung des dialektischen und historischen Materialismus in der sowjetischen philosophischen Literatur der damaligen Jahre wiedergespiegelt und zusammengefasst. Der Akzent, den Stalin auf den parteilichen, weltanschaulichen Charakter der marxistischen Philosophie, ihre Wirksamkeit, ihre Bedeutung für die praktische Tätigkeit der Partei der Arbeiterklasse legte, verdient positiv eingeschätzt zu werden. In diesem Werk wurden die Grundsätze der marxistisch-leninistischen Philosophie, und zwar über die Materialität der Welt, die Gesetzmässigkeiten ihrer Entwicklung, den wechselseitigen Zusammenhang zwischen der Bewegung und Entwicklung, über das Primat der Materie und das Sekundäre des Bewusstseins verständlich dargelegt. Hier zeigte man den prinzipiellen Unterschied zwischen der materialistischen Dialektik und der idealistischen Dialektik Hegels, dem marxistischen philosophischen Materialismus und dem anthropologischen Materialismus von Feuerbach.

Die Popularität in der Darlegung wurde aber zugleich durch die Schematisierung, die Vereinfachung der grundlegenden Leitsätze der marxistischen philosophischen Theorie erzielt. Die konsequent monistische Philosophie des Marxismus wurde in Theorie und Methode aufgegliedert. Als Methode diente die Dialektik, als Theorie der philosophische Materialismus. Die marxistische Methode des Herangehens an die Analyse der Erscheinungen und die Art ihrer Auslegung wurden in diesem Werk auseinandergerissen. Aus diesem Grunde konnte Stalin die Einheit zwischen Dialektik, Logik und Erkenntnistheorie nicht aufdecken, akzeptierte er die Leninsche Konzeption über die dialektische Logik nicht.

In dem Werk *Über den dialektischen und historischen Materialismus* wurden die Gesetze der Dialektik vereinfacht ausgelegt. Stalin schloss aus der Definition des Gesetzes der Einheit und des Kampfes der Gegensätze den Aspekt *Einheit der Gegensätze* praktisch aus, liess dabei nur ihren *Kampf* zu. Aus den vielfältigen Formen dieses Kampfes wurde hauptsächlich das Verhältnis zwischen dem Neuen und dem Alten betrachtet. Bei der Charakteristik des Gesetzes des Umschlagens der quantitativen Veränderungen in die qualitativen hielt er die Schnelligkeit der qualitativen Veränderungen für ihr entscheidendes Merkmal, und der spruhafte Charakter wurde von ihm an die Plötzlichkeit und Einmaligkeit angeglichen. Das Gesetz der Negation der Negation schloss Stalin aus den Grundgesetzen der materialistischen Dialektik aus.

In dem Werk *Über den dialektischen und historischen Materialismus* zeigte sich ohne Zweifel, dass Stalin das Leninsche philosophische geistige

Erbe und vor allem die Schriften *Aus dem philosophischen Nachlass* und die Werke der Nachoktoberzeit unterschätzte. Selbst der Begriff der Leninschen Etappe in der Philosophie des Marxismus fand dabei keinen Niederschlag. Die einseitige Auslegung all dieser Fragen wirkte sich ernsthaft auf die Entwicklung des philosophischen Denkens in der UdSSR aus.

Aber man darf sich alles nicht so vorstellen, als ob die 40-er Jahre ausschliesslich die Stagnationsperiode wären und nichts Wertvolles auf dem Gebiet der marxistischen Philosophie hervorbrachten hätten. Die Entwicklung des philosophischen Denkens machte in den damaligen Jahren ernsthafte Schwierigkeiten durch, vollzog sich eher in die Breite als in die Tiefe und wurde auf die Lösung nicht der theoretischen, sondern der propagandistisch-publizistischen Aufgaben gerichtet. Aber auch in der populärwissenschaftlichen Literatur stellten und lösten die sowjetischen Philosophen nach Möglichkeit gewichtige theoretische Probleme.

Die historisch-philosophischen Forschungen der damaligen Jahre, in deren Rahmen die marxistische philosophische Tradition verteidigt und entwickelt wurde, gewannen in diesem Zusammenhang besondere Bedeutung. Die sowjetischen Philosophen setzten die Arbeit zum Studium des philosophischen Nachlasses von Hegel, Feuerbach, der französischen und amerikanischen Aufklärer, der russischen Materialisten fort. Die wissenschaftliche Ausgabe der Schriften der Klassiker von der antiken, der mittelalterlichen und der neuen Philosophie in der UdSSR, die mit umfangreichen Kommentaren versehen sind, förderte die Bekanntschaft der sowjetischen Öffentlichkeit mit dem Nachlass verschiedener Epochen und Völker. In jenen Jahren begannen die sowjetischen Philosophen das Schaffen der ausländischen Marxisten, der Schüler, Mitkämpfer und Nachfolger von K. Marx und F. Engels, tiefgreifend zu studieren. Wenn zahlenmässig auch gering, so erweiterten die historisch-philosophische Forschungen der 40-er Jahre bedeutend die philosophische Problematik jener Jahre, sie stimulierten das theoretische Interesse für philosophische Fragen und förderten das Wachstum der philosophischen Kultur.

Den Fragen der wissenschaftlichen Abhandlung und der marxistischen Einschätzung des philosophischen Nachlasses war die philosophische Diskussion 1947 zu dem Buch von G. F. Alexandrow *Geschichte der westeuropäischen Philosophie* gewidmet. Dieses Buch wurde wegen der falschen Auslegung der Quellen der marxistischen Philosophie einer scharfen Kritik ausgesetzt. Die Teilnehmer der Diskussion betonten den unlösbaren Zusammenhang zwischen der Gestaltung und Entwicklung des Marxismus und dem Klassenkampf des Proletariats, den prinzipiellen Unterschied der marxistischen Philosophie von den vorausgegangenen philosophischen Systemen, die besonderen historischen Bedingungen, unter denen sich die philosophische Lehre von K. Marx und F. Engels herausgebildet hatte.

Bei der Auswertung der Ergebnisse der Diskussion wurde hervorgehoben, dass der Hauptmangel des Buches von Alexandrow den Akzent auf den Zusammenhang des Marxismus mit den vorhergehenden philosophischen Lehren legte, aber den prinzipiellen Unterschied der dialektisch-materialistischen Philosophie von den früheren philosophischen Lehren nicht herausarbeitete.

Die Diskussion erfuhr eine grosse Aufmerksamkeit der Gesellschaftswissenschaftler und wurde zur einer Aussprache über den Zustand und

die Aufgaben der philosophischen Wissenschaft im ganzen. Viele Teilnehmer der Diskussion wandten sich gegen den Dogmatismus und das übertriebene Zitieren, die für die philosophischen Forschungen jener Jahre charakteristisch waren. Sie unterstrichen die Erziehungsfunktionen der Philosophie, die die Errungenschaften der Weltkultur akkumulierte, sie kritisierten in diesem Zusammenhang die objektivistischen Einschätzungen der philosophischen Konzeptionen und stellten der sowjetischen philosophischen Wissenschaft die Aufgabe einer detaillierten Untersuchung der dialektischen und materialistischen Traditionen im philosophischen Denken der Welt und in der inländischen Philosophie. Die Diskussion förderte die Forschungen zu Fragen der Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie, und zwar zu den Problemen der Entstehung der philosophischen Lehre von K. Marx und F. Engels.

Aber die philosophische Diskussion 1947 konnte in der damaligen Zeit, in der Situation des Personenkultes, zu keiner grundlegenden Verbesserung der philosophischen Arbeit, darunter auch auf dem Gebiet der Geschichte der Philosophie, führen. Während der Diskussion wurde klar, dass die sowjetischen Philosophen damals die Kontinuität in der Entwicklung des philosophischen Denkens im ganzen unterschätzten, die Bedeutung der Dialektik der klassischen deutschen Philosophie für die Gestaltung der Philosophie des Marxismus nicht erkannten. Daraus resultiert eine gewisse Unterschätzung ihrer theoretischen Quellen in der sowjetischen philosophischen Wissenschaft der 40-er Jahre.

In den erwähnten Jahren erzielte die philosophische Wissenschaft bestimmte positive Resultate auf dem Gebiet des dialektischen und historischen Materialismus. Es wurde die Arbeit zur Untersuchung vieler wichtiger Probleme des dialektischen Materialismus, der Logik und Psychologie fortgesetzt, obwohl auch das nicht ohne Schwierigkeiten. Es erschienen populäre Schriften, die die Fragen der materialistischen Dialektik und Probleme der Erkenntnistheorie beleuchteten (Bücher von M. Rosental, E. Sitkowsky, F. Chaschatschich und anderen).

Eine gewisse Arbeit leisteten die sowjetischen Philosophen, um die Dialektik der Natur zu untersuchen. Einen bedeutenden theoretischen Stimulus in ihrer Tätigkeit bildeten die Ideen von F. Engels über die dialektisch-materialistische Deutung der Gesetze der Entwicklung der Natur und des naturwissenschaftlichen Wissens, dargelegt von ihm in der Schrift *Dialektik der Natur*, die in der UdSSR zum ersten Mal 1929 veröffentlicht wurde. Die Aufmerksamkeit der Wissenschaftler wurde hauptsächlich auf die philosophische Analyse der grundlegenden wissenschaftlichen Entdeckungen in der Vergangenheit (Theorie von Dühring, das Gesetz der Erhaltung und Verwandlung der Energie, Radioaktivitätstheorie usw.) konzentriert. In diesen Jahren wurden die Grundlagen ihrer dialektisch-materialistischen Interpretation gelegt, was die Bereicherung des Inhaltes philosophischer Kategorien, wie Materie, Ursache, Notwendigkeit, Zufall, Raum, Zeit etc. förderte, Gleichzeitig begingen die sowjetischen Philosophen ernsthafte Fehler bei der Einschätzung der Leistungen in den Naturwissenschaften (Quantenmechanik, Relativitätstheorie, Genetik, Kybernetik usw.). Unter der Flagge des Kampfes gegen den Idealismus negierten sie dogmatisch die wissenschaftliche Bedeutsamkeit dieser Theorien, ihren materialistischen Inhalt und dialektischen Charakter. Überbleibsel der naturphilosophischen Auslegung der marxistischen Konzeption über die Dialektik der Natur waren

zu bemerken. Es herrschte Subjektivismus bei der Einschätzung der philosophischen Grundlagen der konkreten wissenschaftlichen Theorien. All das führte zu bedeutenden Schwierigkeiten, die philosophischen Probleme der Naturwissenschaft richtig im marxistischen Sinne auszuarbeiten, für deren Überwindung viele Jahre erforderlich waren. (Und die Folgen von einigen der gemachten Fehler sind noch heute zu spüren).

Die Tätigkeit der namhaften Naturforscher, Physiker, Physiologen, Psychologen der damaligen Zeit, in deren Arbeiten die marxistischen Prinzipien der dialektisch-materialistischen Erklärung ihre konkret-wissenschaftliche Verkörperung fanden, förderte in bedeutendem Masse die konstruktive Ausarbeitung der philosophischen Probleme der Naturwissenschaft. Die Rolle der materialistischen Dialektik als der Methodologie wurde in den Werken von N. Wawilow, A. Ioffe, N. Oparin, A. Fersman und anderen gewertet. Es entfaltete sich die Forschungstätigkeit der sowjetischen Psychologen L. Wygotsky, S. Rubinstein, L. Leontjew, A. Luria zur Erarbeitung der philosophischen Probleme der Psychologie, ihrer Grundbegriffe und Forschungsmethoden. Gestützt auf die marxistische Konzeption der Tätigkeit, erarbeitete S. Rubinstein das methodologische Prinzip der Unzertrennlichkeit zwischen der Psyche und der Tätigkeit, unterstrich er die Notwendigkeit, das Bewusstsein des Menschen auf der Grundlage seiner Tätigkeit zu untersuchen. Die Ergebnisse der Forschungen der sowjetischen Psychologen schufen das Potential, um nachher die marxistisch-philosophische Konzeption über die Persönlichkeit auszuarbeiten, die Dialektik des Biologischen und Sozialen im Menschen zu offenbaren.

In der analysierten Zeitspanne setzte sich die Ausarbeitung einzelner Fragen des historischen Materialismus fort. Man deckte die Triebkräfte und Gesetzmässigkeiten der gesellschaftlichen Entwicklung unter den Bedingungen des Sozialismus auf, wenn die Klassenantagonismen verschwinden, sich neue, nichtantagonistische Verhältnisse zwischen den Mitgliedern der Gesellschaft, eine moralisch-politische Einheit des gesamten Volkes entwickeln, obwohl Klassen und Klassenunterschiede hier noch erhalten bleiben (Arbeiten von G. Gleserman, F. Konstantinow). Man verallgemeinerte dabei Erfahrungen, wie die nationale Frage in der UdSSR gelöst wurde, indem man die Gesetzmässigkeiten der Herausbildung der sozialistischen Nationen aufdeckte (Arbeiten von M. Kammari).

Seit der zweiten Hälfte der 50-er Jahre beginnt eine neue Etappe in der Entwicklung der sowjetischen philosophischen Wissenschaft. Es erweitert sich wesentlich der Kreis der in der Literatur zu behandelnden Probleme, es profilieren sich neue Richtungen in der marxistischen Philosophie, darunter Forschungen in der Logik und der Methodologie der Wissenschaft und zu philosophischen Problemen neuester Zweige in der Naturwissenschaft, es erscheint eine Vielzahl von Artikeln, Dissertationen und ersten Monographien zu Fragen der marxistischen Konzeption über den Menschen und die Persönlichkeit. Die aksiologische Problematik gewinnt breiten Raum in der sowjetischen Wissenschaft. Die besten philosophischen Arbeiten jener Jahre sind durch schöpferische Selbstständigkeit im theoretischen Denken und Kühnheit in der sozialen Fragestellung gekennzeichnet.

Der Aufschwung der schöpferischen Aktivität der sowjetischen Philosophen im ganzen war durch die historischen Beschlüsse des XX. Parteitag der KPdSU bedingt, der den Kurs auf die Wiederherstellung der

leninschen Normen im sozialistischen Gemeinschaftsleben proklamierte. In diesem Zusammenhang wurde varrangig das Augenmerk auf die Erschliessung des philosophischen Nachlasses von W. I. Lenin, die Ausarbeitung der Leninschen Etappe in der Philosophie des Marxismus gerichtet. Die systematische Untersuchung der philosophischen Werke von W. I. Lenin und in erster Linie seiner Schrift *Aus dem philosophischen Nachlass* stimulierte das Interesse für die Problematik des dialektischen Materialismus, und zwar für die Theorie der Dialektik. Es erschien eine ganze Schriftenreihe über die Grundgesetze und Kategorien der materialistischen Dialektik.

Grosses Interesse erweckte die Erörterung der Gesetze der materialistischen Dialektik. Das Gesetz der Negation der Negation wurde wieder vollständig in seiner Bedeutung beachtet. Es wurde hervorgehoben, dass es den allgemeinen Gang und die Richtung der Entwicklung, ihren fortschreitenden Charakter, die Entfaltung und Lösung der Widersprüche des gegebenen Prozesses, nicht nur die Negation des Alten durch das Neue, sondern auch die Kontinuität, den Zusammenhang in der Entwicklung, ihre Wiederholbarkeit und den zyklischen Charakter ausdrückt.

Aktiv erarbeitete man die Problematik des Gesetzes der Einheit und des Kampfes der Gegensätze. 1958 fand eine Diskussion zum Thema *Das Problem des Widerspruchs im Lichte der modernen Wissenschaft und Praxis* statt. Dieses Problem wurde in verschiedenen Aspekten behandelt, einmal um die Besonderheiten des Kampfes zwischen dem Neuen und dem Alten im Sozialismus zu klären; zum anderen im allgemeinen — methodologischen Sinn — um den Inhalt der Begriffe des dialektischen Widerspruchs, der Identität, des Unterschiedes, des Gegensatzes zu klären; zum dritten bezüglich der unterschiedlichen Bereiche der Naturwissenschaft (Problem der Widersprüche in der modernen Physik, Biologie, Physiologie der höheren Nerventätigkeit).

Seit der zweiten Hälfte der 50-er Jahre nahm das Interesse für die Untersuchung der einzelnen Kategorien der Dialektik zu, das durch die erweiterte konkretwissenschaftliche Basis, auf der sich ihre philosophische Analyse entfaltetete, bedingt war.

In diesen Jahren waren die sowjetischen Philosophen bestrebt, ausgehend von den Entdeckungen der modernen Naturwissenschaft, sich tiefer über die grundlegenden Begriffe des dialektischen Materialismus, die Begriffe der Materie, der Bewegung, von Raum und Zeit usw. klar zu werden und sie zu konkretisieren. In der vorangegangenen Periode war die Auffassung verbreitet, dass es zwei unterschiedliche, aber zur gleichen Zeit gleichbedeutende Begriffe der Materie gibt, einen philosophischen und einen physikalischen (oder den naturwissenschaftlichen). In den 60-er Jahren war diese Auffassung einer Kritik ausgesetzt. Es wurde hervorgehoben, dass die bekannte Leninsche Definition der Materie als einer objektiven Realität, die uns in den Empfindungen gegeben ist, philosophischen Charakter trägt. Die Naturwissenschaft stützt sich auf diese Definition und lässt sich von ihr leiten, indem die naturwissenschaftlichen Vorstellungen über die konkreten Arten, die Struktur und die Eigenschaften der Materie erarbeitet werden. Die Formulierung des äusserst breiten und echt wissenschaftlichen Begriffs der Materie als einer philosophischen Kategorie steht dem dialektischen Materialismus zu, weil er die Welt in ihren besonders universellen Zusammenhängen, in ihrer Einheit erkennt.

Die sowjetischen Philosophen, indem sie in ihren Forschungen die Errungenschaften der Naturwissenschaften ausnutzten, gingen in den genannten Jahren einen Schritt vorwärts bei der Untersuchung von Fragen über die Struktur und die Eigenschaften der Materie, über die Widersprüchlichkeit der Bewegung, das Verhältnis zwischen den Kategorien der Bewegung und der Entwicklung, die Grenzen der Anwendbarkeit der zuletzt erwähnten Kategorien.

In der sowjetischen Literatur Ende der 50-er Jahre beginnt man immer häufiger über die Notwendigkeit zu schreiben, ernsthaft das logische Instrumentarium der philosophischen Wissenschaft zu untersuchen. Mit diesem Ziel bezogen die Wissenschaftler in ihre Analysen solche Kategorien ein, die früher praktisch von den Positionen der marxistischen Methodologie der Kategorien nicht untersucht wurden: Gegenstand, Eigenschaft, Verhältnis; das Einzelne, das Besondere, das Allgemeine, Gesetz, Wahrscheinlichkeit; das Logische und das Historische usw. Es wurden die ersten Versuche unternommen, die Gesetze und Kategorien der materialistischen Dialektik in ihrer Einheit zu analysieren (Schriften von W. Tugarinowa, W. Bibler). Deshalb wurde darauf hingewiesen, dass es notwendig ist, sowohl die Grundgesetze als auch die anderen Gesetze der Dialektik zu untersuchen, die inneren Zusammenhänge und Übergänge von den einen Kategorien zu den anderen herauszustellen. Es wurde die Einheit der ontologischen, gnoseologischen und logischen Funktionen der marxistisch-leninistischen Philosophie unterstrichen.

Seit Mitte der 50-er Jahre wird die Problematik auf dem Gebiet der Erkenntnistheorie vielfältiger, hier behandelt man den wechselseitigen Zusammenhang zwischen den Formen des Denkens, die Bedeutung der Abstraktionen in der Erkenntnis, die Wahrhaftigkeit in der formalen Logik.

Ein neuer schöpferischer Impuls für die Ausarbeitung der Probleme der materialistischen Dialektik in den 60-er Jahren war das Erscheinen der bedeutend ergänzten zweiten Ausgabe der Werke von K. Marx und F. Engels, der Vorarbeiten zum „Kapital“, der neuen Publikationen des ersten Kapitels in der „Deutschen Ideologie“ und anderer Manuskripte aus dem Archiv von K. Marx und F. Engels. Die erste Herausgabe der Gesamtwerke von W. I. Lenin, die eine grosse Anzahl der neuen, früher nicht bekannten Originaltexte von ihm umfasste, förderte in bedeutendem Masse die Zunahme des Interesses im Lande für das Studium der Leninschen philosophischen Ideen, für Lenin als Denker.

Eine Besonderheit in der Ausarbeitung der Probleme des dialektischen Materialismus in den 60-er Jahren ist der Fakt, dass die Erarbeitung der Theorie über die materialistische Dialektik im engen Zusammenhang mit der logischen Verallgemeinerung in der Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie, mit der Erforschung der historischen Etappen in der Entwicklung der materialistischen Dialektik verwirklicht wird. Das ermöglichte den sowjetischen Philosophen, den Inhalt und die Genesis der grundlegenden Probleme der materialistischen Dialektik mit der Entwicklung der sozial-revolutionären Praxis, der Geschichte der Wissenschaft, dem philosophischen Denken, der ganzen Kultur zu verbinden.

Im Mittelpunkt der Diskussionen zu den Problemen der materialistischen Dialektik stand nach wie vor das Problem des Widerspruchs, hing

doch von seiner adäquaten Deutung in vielem die marxistische philosophische Sicht über die Dialektik der gesellschaftlichen Entwicklung in der Gegenwartsetappe ab. Deswegen entstehen in den 60-er Jahren lebhaftere Diskussionen zu der Frage über den Charakter des Widerspruchs, über innere und äussere Widersprüche, antagonistische und nichtantagonistische, über die Stufen und Phasen der Entwicklung eines Widerspruchs, über den Charakter der Gegensätze, über grundlegende und nichtgrundlegende Widersprüche im Sozialismus, über den gegenwärtigen gesellschaftlichen Charakter im ganzen, über die Widersprüche in der Erkenntnis usw.

In diesem Sinne diskutierte man die Frage, wie die Leninsche Idee von der Einheit von Dialektik, Logik und Erkenntnistheorie aufgefasst werden sollte, inwieweit von der Auslegung dieses Problems nicht nur die Struktur der dialektischen Theorie, sondern auch die gemeinsame Konzeption über den Gegenstand des dialektischen Materialismus abhing. Manchmal wurde die Dialektik als allgemeine Lehre über die Entwicklung, die Logik als Widerspiegelung und Ausdehnung der Dialektik auf die Erkenntnis und das Denken verstanden. Die Einheit von Dialektik, Logik und Erkenntnistheorie ist durch die Einheit des Erkenntnisprozesses selbst, durch die Einheit zwischen dem Subjekt und Objekt bedingt. Die Grundlage für dieses Verständnis der Dialektik als der Logik und als Erkenntnistheorie ist der dialektische Charakter des Erkenntnisprozesses der Umwelt. Die Logik fällt mit der Dialektik insofern zusammen als menschliches Denken der Widerspiegelungsprozess der objektiven Dialektik ist. Diese Position wurde mit besonderer Gründlichkeit in den Werken von B. M. Kedrow dargelegt. Eine andere Auffassung verteidigte der bekannte sowjetische Philosoph E. W. Iljenkow, der auf das Zusammenfallen, die Identität der Dialektik, Logik und Erkenntnistheorie Gewicht legte. Die Dialektik hat seiner Auffassung nach keinen Untersuchungsgegenstand, der sich von dem Gegenstand der Erkenntnistheorie (der Logik) unterscheidet, wie auch umgekehrt. Sowohl hier als auch dort geht es um die allgemeinen universellen Entwicklungsformen und Gesetze, die im Bewusstsein als logische Formen und Gesetze widerspiegelt wurden.

Die ausgesprochenen Auffassungen stimulierten das Interesse für die allgemeineren und grundlegenden Probleme in der marxistischen Theorie der Dialektik und zwar für die Frage zum Verhältnis zwischen der marxistischen und der Hegelschen Dialektik. Bei der Behandlung der Konzeptionen von B. M. Kedrow und E. W. Iljenkow sprachen sich einige Philosophen gegen den übermässigen „Gnoseologismus“ und „Logizismus“ aus, der ihren Deutungen der Dialektik eigen war, und warnten vor der Annäherung der philosophischen Konzeptionen von Marx und Hegel, indem sie auf den grundlegenden Unterschied zwischen deren Ausgangsbegriffen und Prinzipien verwiesen.

Die dargelegten Positionen erschöpfen selbstverständlich den ganzen Reichtum des Herangehens an diese Fragen nicht, die heute in der sowjetischen philosophischen Literatur auftreten. Eine einheitliche Lösung ist bis jetzt noch nicht gefunden worden, und das ist auch kaum möglich. Die sich entwickelnde Praxis stellt ständig entweder die eine oder die andere Seite des Problems, das seinem Wesen nach vielseitig ist, in den Vordergrund.

Einen bedeutenden Platz in der philosophischen Literatur jener Jahre

nehmen die Diskussionen zu den Problemen des Verhältnisses zwischen der dialektischen und formalen Logik ein. Als Anfang der 40-er Jahre zugespitzte Diskussionen zu diesen Fragen durch die Notwendigkeit hervorgerufen wurden, das Recht auf die Existenz der dialektischen Logik als einer selbständigen Disziplin in der Struktur der marxistisch-leninistischen Philosophie zu behaupten, häufte sich schon genügend Material für die 60-er Jahre an. Es erhob sich die Frage nach der Synthese dieser Resultate, nach der Schaffung einer geordneten Theorie der dialektischen Logik. Es wurde die Notwendigkeit erkannt, noch tiefer die Prozesse des wissenschaftlichen Denkens zu untersuchen, die Dialektik von Hegel weiter zu beherrschen und kritisch zu überarbeiten, die von K. Marx, F. Engels, W. I. Lenin formulierten Grundideen schöpferisch zu entwickeln. Bereits die erste Etappe zeigte die Notwendigkeit, die Auffassungen der konkreten Wissenschaften bei der Lösung der Probleme der dialektischen Logik heranzuziehen. Während der Diskussion trat das gesamte Spektrum der Auffassungen hervor. Einige Autoren meinten, dass nur die mathematische Logik als echte Logik in Denken Mitte des XX. Jahrhunderts auftreten könnte. Die anderen glaubten, dass es genügen würde, die traditionelle formale Logik zu „dialektisieren“, weil sie ihrer Ansicht nach eine erschöpfende Vorstellung vom Charakter und Inhalt der Gesetze und Formen des Denkens vermittelte. Die dritten suchten nach Wegen zur Lösung der Frage auf der Grundlage der Schaffung eines speziellen Apparates für die „logischen Kalküle“ im Rahmen der dialektischen Logik.

Im Verlauf der sich entwickelnden Forschungen wurden die Extreme überwunden, die Hauptunterschiede, die zwischen der dialektischen und formalen Logik existierten, geklärt (obwohl Meinungsverschiedenheiten bis heute noch ziemlich wesentlich sind). Es wurde aufgezeigt, dass die formale Logik alle Aufgaben, die von schöpferisch und dialektisch denkenden Menschen zu lösen sind, nicht erschöpft, was letzten Endes bedingt, dass die dialektische Logik ihren eigenen Gegenstand besitzt. Aber bei der Präzisierung der Grenzen für die Anwendbarkeit der formalen Logik wurde sowohl ihre Verabsolutierung als auch das nihilistische Verhältnis zu ihr als fehlerhaft herausgestellt.

Die Erarbeitung einer Konzeption der dialektischen Logik stimulierte ohne Zweifel das Interesse der sowjetischen Forscher für die Werke der Klassiker des Marxismus-Leninismus und vor allen Dingen für *Das Kapital* von K. Marx, in denen die Dialektik als Logik ihre konkrete Verkörperung gefunden hatte. Die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit zogen das Buch von M. Rosenthal *Fragen der Dialektik im „Kapital“ von K. Marx* und die Schriften von E. W. Iljenkow über die Dialektik des Abstrakten und des Konkreten, in denen die Logik des *Kapitals* von K. Marx zusammen mit der Entwicklung der marxistischen Philosophie betrachtet wurde, auf sich.

In den 60-er Jahren entstand die Frage zur Aussonderung der Dialektik der Natur als eines selbständigen Teils aus der einheitlichen marxistischen philosophischen Wissenschaft. Viele Autoren akzeptierten die Aussonderung, weil sie meinten, dass die Schaffung solch einer selbständigen philosophischen Disziplin zur Wiederherstellung der Naturphilosophie die sich überlebt hatte führen könnte.

Bedeutende Aufmerksamkeit schenkte man in der sowjetischen philosophischen Literatur jener Jahre den Problemen der Erkenntnistheorie.

In der zweiten Hälfte der 50-er Jahre überprüfte man die vereinfachten Deutungen der marxistischen Erkenntnistheorie. Im weiteren wurden ihre unterschiedlichen Aspekte auf einer qualitativ neuen Ebene unter Berücksichtigung des ganzen Reichtums der dialektischen Auffassung über den Erkenntnisprozess als eine aktive schöpferische Widerspiegelung der Wirklichkeit untersucht. Die philosophische Untersuchung der Probleme der Erkenntnistheorie wurde in dieser Periode auf der Basis der Leistungen einzelner Wissenschaften, vor allem der Psychologie, Biologie, Kybernetik, Physik, Linguistik, Semiotik vorgenommen. Aktiv nutzte man das heuristische Potential der marxistischen Konzeption von der Praxis, was es ermöglichte, nachher die sozial-historische Bedingtheit des Erkenntnisprozesses, den Zusammenhang zwischen der Erkenntnis und der Praxis ausführlich zu bestimmen.

Die Forschungen zur Erkenntnistheorie ermöglichten der sowjetischen philosophischen Wissenschaft, das Problem einer marxistischen Gnoseologie zu stellen, die Wege vorzuzeichnen, die zur Lösung des hier entstandenen gesamten Komplexes kompliziertester Fragen, darunter des wechselseitigen Verhältnisses zwischen Objekt und Subjekt, zwischen Objektivem und Subjektivem, führen.

Die Beschlüsse des XX. Parteitages der KPdSU, der Beschluss des ZK der KPdSU vom 30. Juni 1956 über den Personenkult und die Überwindung seiner Folgen förderten die Belebung der wissenschaftlichen Forschungen auf dem Gebiet des historischen Materialismus. Die sowjetischen Philosophen präzisierten und konkretisierten den Begriff vom Gegenstand des historischen Materialismus, sie sind bestrebt, den Zusammenhang zwischen dem dialektischen und historischen Materialismus aufzudecken.

Es wurden Versuche unternommen, sich über die Kategorien des historischen Materialismus bezüglich des Entwicklungsstandes der Gesellschaft, d.h. über das gesellschaftlich Sein und das gesellschaftliche Bewusstsein, über soziale Gesetzmässigkeit, Basis und Überbau sowie ökonomische Gesellschaftsformation, Klarheit zu verschaffen.

Auf höherer theoretischer Ebene wurden die Fragen über die Entwicklung der sowjetischen Ordnung erforscht. Im Zeitraum von 1955 bis 1958 veröffentlichte man in der Zeitschrift *Fragen der Philosophie* als Diskussionsstoff eine Vielzahl von Artikeln über den Charakter der Widersprüche im Sozialismus, über die Wege und Verfahrensweisen ihrer Lösung. Die Diskussion war damals nicht abgeschlossen, aber die Besprechung dieser Fragen ermöglichte den sowjetischen Philosophen die wichtigen Fragen über die Dialektik der Entwicklung des Sozialismus, die Rolle der Widersprüche bei der Entwicklung der Gesellschaft, Besonderheiten ihrer Erscheinung in der Wirtschaftssphäre der Politik und Kultur zu erkennen.

In jenen Jahren erschienen Werke, in denen die Prozesse des sozial-politischen Lebens der sowjetischen Gesellschaft, die Rolle der Volksmassen unter den Bedingungen des Sozialismus, der Gesetzmässigkeiten des Überganges vom Sozialismus zum Kommunismus analysiert wurden. Die Vorstellung über den Sozialismus als eine relativ kurzzeitige Entwicklungsphase herrschte vor. Die Leninschen Grundsätze von den Entwicklungsstadien des Sozialismus selbst wurden in bedeutendem Masse ausser acht gelassen. Man setzte voraus, dass der unmittelbare Übergang zum Kommunismus mit dem gegen Mitte bis Ende der 50-er

Jahre erreichten Entwicklungsstadium der sozialistischen Gesellschaft beginnt.

Eine wichtige theoretische Leistung der damaligen Jahre war die Lösung der Frage zum Charakter der sozialen Gesetze im Sozialismus. In den Werken der sowjetischen Philosophen der 50-er Jahre wird die seit Mitte der 30-er Jahre herrschende Auffassung überwunden, die besagt, dass die gesellschaftlichen Gesetze das Produkt einer bewussten, in erster Linie politischen Tätigkeit der Menschen sind und dass sie vornehmlich vom sozialistischen Staat geschaffen werden. In den 50-er Jahren erschienen einige Arbeiten über den objektiven Charakter der Gesetze des Aufbaus und der Entwicklung des Sozialismus.

Im Zusammenhang mit der Untersuchung der Dialektik der Produktivkräfte und Produktionsverhältnisse schenkte man der Dialektik der Entwicklung der sozialistischen Produktionsweise der gesellschaftlichen Güter viel Beachtung. In der Schrift von I. W. Stalin *Über den dialektischen und historischen Materialismus* wurde die Formel einer vollen Übereinstimmung zwischen den Produktivkräften und Produktionsverhältnissen im Sozialismus aufgestellt. Das wirkliche Fehlen des antagonistischen Widerspruchs zwischen ihnen in der sozialistischen Gesellschaft war für Stalin ein Grund, die Schlussfolgerung ziehen zu können, dass es jetzt hier eine volle Übereinstimmung gibt.

Die falsche Formel Stalins von der vollen Übereinstimmung zwischen Produktivkräften und Produktionsverhältnissen war in der Literatur der Gesellschaftswissenschaften verbreitet. Sie wurde von vielen Philosophen und Ökonomen in dem Sinne ausgelegt, dass es im Sozialismus keine Widersprüche zwischen beiden Seiten dieser Produktionsweise gab und geben konnte.

In den 50-er Jahren beginnt sich eine tiefere Einsicht in die Dialektik der Produktivkräfte und Produktionsverhältnisse im Sozialismus in den Werken der sowjetischen Wissenschaftler Bahn zu brechen. Es wird anerkannt, dass es unmöglich ist, eine volle Übereinstimmung zwischen den Produktivkräften und Produktionsverhältnissen zu erzielen. Es gibt eine grosse Zunahme des Interesses für die Wissenschaft, für den Zusammenhang zwischen dem wissenschaftlich-technischen und gesellschaftlichen Fortschritt im Sozialismus. Es erscheinen die ersten Arbeiten, die dem philosophischen Erfassen der wissenschaftlich-technischen Revolution gewidmet sind, die sich seit Mitte der 50-er Jahre rasch zu entwickeln beginnt und die alle Länder und Kontinente betrifft.

In den 60-er Jahren sind die Forschungen im Bereich des historischen Materialismus durch ein neues Niveau in der Herausarbeitung und Lösung sozial-philosophischer Probleme gekennzeichnet.

Bis Anfang der 60-er Jahre wurde die Entwicklung der wissenschaftlichen Forschungen auf dem Gebiet des historischen Materialismus durch den Umstand gehemmt, dass den drei Hauptteilen des Marxismus-Leninismus, der Philosophie, der politischen Ökonomie und dem wissenschaftlichen Kommunismus, nur zwei selbständige Forschungs und Lehrdisziplinen, und zwar die Philosophie des dialektischen und historischen Materialismus und die marxistische politische Ökonomie, entsprachen. Die Fragen des wissenschaftlichen Kommunismus wurden entweder in die Problematik des historischen Materialismus oder in die Fragen eingeschlossen, die von der politischen Ökonomie und Geschichte der KPdSU erforscht wurden. Das führte dazu, dass die Ausarbeitung der grundle-

genden Probleme, wie der philosophisch-sozialen Theorie des Marxismus, des Kategoriensinnes der Grundbegriffe im historischen Materialismus, der Spezifik der methodologischen Funktionen, in den Hintergrund gedrängt wurden.

Der Beschluss über die Aussonderung des wissenschaftlichen Kommunismus als einer selbständigen Disziplin (1962) förderte sowohl die Entwicklung der Theorie des wissenschaftlichen Kommunismus selbst als auch die Vertiefung der Problematik des historischen Materialismus. Es zeichnete sich eine Wende zur Erforschung der Fragen von der Theorie der ökonomischen Gesellschaftsformation, der sozialen Widersprüche, der gesellschaftlichen Verhältnisse und der bewussten Tätigkeit des Menschen, der politischen Organisation der Gesellschaft, der historischen Formen der Gemeinschaft, des geistigen Lebens und anderer auf höherer theoretischer Ebene ab, die das grosse vorliegende konkrete Material berücksichtigt. Die Spezialisten des historischen Materialismus wandten sich einer neuen, früher von ihnen nicht erarbeiteten Problematik zu, und zwar dem Verhältnis zwischen Gesellschaftlichem und Individuellem, der Persönlichkeitstheorie, den sozialen Typen der Persönlichkeit, dem Menschen als Gegenstand der philosophischen Analyse, der Dialektik zwischen dem Biologischen und Sozialen im Menschen.

Die sowjetischen Gesellschaftswissenschaftler stellten die Frage nach der sozialen Prognoseziehung und Modellierung. Aber gleichzeitig zeichnete sich das Bedürfnis ab, die methodologischen Prinzipien für die Durchführung der konkreten sozialen Forschungen, d.h. für die Entwicklung des historischen Materialismus als der Methodologie der marxistischen angewandten soziologischen Wissenschaft, die in den 60-er Jahren einen selbständigen Status in Lande annimmt, weiter auszuarbeiten.

In dieser Zeit entstand auch ein engerer Kontakt zwischen den Philosophen und Historikern, die nämlich bestrebt waren während der Diskussion über die asiatische Produktionsweise, über die Formationsperiodisierung der Weltgeschichte, auch die methodologischen Ausgangsfunktionen des historischen Materialismus in bezug auf die konkrete Richtung der Gesellschaftswissenschaft, d.h. der Geschichte, exakter aufzudecken. In diesen Jahren leisteten die sowjetischen Philosophen und Historiker einen beträchtlichen Beitrag zur Erkenntnis des Prozesses der Soziogenese, der Spezifik der vorkapitalistischen Formationen, die auch heute Gegenstand heftiger Diskussionen ist, und zur Erforschung der Probleme über den Werdegang der menschlichen Gesellschaft.

In den 60-er Jahren werden aktiv Forschungen auf dem Gebiet der Philosophiegeschichte durchgeführt. 1965 wird die Herausgabe der „Geschichte der Philosophie“ in sechs Bänden abgeschlossen, in der die Philosophiegeschichte als den gesamten Weltprozess umfassend beleuchtet wird. Das wesentliche Merkmal dieses Werkes besteht darin, dass in ihm die wenig untersuchten philosophischen Auffassungen vieler Völker Asiens, Amerikas, Ost- und Nordeuropas dargelegt werden. Dadurch wurden die in der sowjetischen historisch-philosophischen Wissenschaft vorhandenen eurozentristischen Entstellungen im Herangehen an die Geschichte der Philosophie überwunden. In dieser 6-bändigen Ausgabe wurden die historischen Zusammenhänge der Philosophieentwicklung mit der Wissenschaft und Kultur, dem ganzen geistigen Leben der Gesellschaft aufgedeckt. Zum ersten Mal wurde die Geschichte der marxisti-

schen Philosophie, ihrer Leninschen Etappe sowie die Geschichte der bürgerlichen Philosophie der zweiten Hälfte des XIX. und des Anfangs des XX. Jahrhunderts systematisch erläutert. In diesen Jahren wurde die Arbeit an der fünfbändigen „Geschichte der Philosophie in der UdSSR“ angefangen, deren Autoren sich die Aufgabe stellten, ein Gesamtbild über die Gestaltung und Entwicklung der philosophischen Schulen, Anschauungen und Traditionen in unserem Land zu vermitteln.

In den 60-er Jahren profiliert sich die marxistisch-leninistische Philosophie zu einem selbständigen Zweig der historisch-philosophischen Forschungen. Die Periode der Gestaltung der Philosophie des Marxismus wurde wissenschaftlich erläutert, die Entwicklung der marxistischen Philosophie in einzelnen Etappen bis Mitte der 90-er Jahre des vergangenen Jahrhunderts wurde analysiert. Es wurden die ersten Versuche unternommen, die philosophische Problematik des *Kapitals* von K. Marx aufzudecken, die philosophische Problematik in den Schriften des jungen Engels auszusondern; die umfassend erläuterten Ideen von F. Engels, die von ihm in dem nicht vollendeten Werk *Dialektik der Natur* ausgesprochen worden waren, wurden weiterentwickelt.

Eine charakteristische Besonderheit der Forschungen zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie waren die grundlegende Ausarbeitung des Leninschen philosophischen Nachlasses, die Schaffung der ersten grossen Arbeiten über die Leninsche Etappe in der Entwicklung des Marxismus.

Der historisch-philosophische Weltprozess war in den Arbeiten der sowjetischen Philosophen der 60-er Jahre allseitiger und vollständiger vertreten. Es erschienen gründliche Werke, die verschiedene Aspekte des Schaffens von Kant, Hegel und Feuerbach erläuterten. Auf neuer Ebene wurden die philosophischen Ansichten der französischen Aufklärer, der englischen und französischen Materialisten des XVII. und des XVIII. Jahrhunderts analysiert. Viel Beachtung schenkten von nun an die sowjetischen Historiker der Philosophie, den früher praktisch nicht erforschten Problemen der Philosophie der Neuen Zeit, d.h. den Lehren von Descartes, Hume, Leibniz, Spinoza und Berkeley.

Noch umfassender wurden die Hauptrichtungen der modernen bürgerlichen Philosophie erläutert, ihre wissenschaftliche Kritik wurde fundierter. In den 60-er Jahren beginnt eine aktive Erforschung der bürgerlichen Philosophie Ende des XIX. — Anfang des XX. Jahrhunderts. Eine bedeutende Anzahl von Arbeiten der sowjetischen Gesellschaftswissenschaftler war der kritischen Analyse der phänomenologischen Philosophie, des Existentialismus und des Neopositivismus bei breiter Anwendung von Primärquellen gewidmet. Aber einige von ihnen waren leider von verschiedenartigen Vereinfachungen noch nicht frei.

Das allgemeine Niveau der philosophischen Forschungen der 60-er Jahre wurde in der UdSSR in noch stärkerem Masse im fünfbändigen *Philosophischen Lexikon* (1960—1970) wiedergespiegelt. Seit Anfang der 70-er Jahre zeichnen sich einige neue Tendenzen in der Entwicklung der philosophischen Forschungen im Lande ab. In den Vordergrund rückt ein grosser Komplex der Probleme, der mit der wissenschaftlich-technischen Revolution verbunden ist. Zu diesem Zeitpunkt wird die Schaffung der marxistischen Konzeption über die wissenschaftlich-technische Revolution in allgemeinen Zügen zu Ende gebracht, was ja die Vorberei-

tung auf den XV. Philosophischen Weltkongress in nicht geringem Masse gefördert hat, da dessen Hauptthema *Mensch, Wissenschaft, Technik* war.

Die wissenschaftlich-technische Revolution ist ein gesetzmässiger historischer Prozess, der mit dem Übergang der Menschheit der Welt vom Kapitalismus zum Sozialismus und Kommunismus zusammenhängt, und die volle Entfaltung der wissenschaftlich-technischen Revolution in ihrer ganzen Tiefe und Vielseitigkeit ist in diesem Sinne ein Bestandteil und eine notwendige Bedingung für die Existenz der kommunistischen Gesellschaftsordnung. Aus diesem Grunde kann eine humanistische Entwicklung von Wissenschaft und Technik nur dann erfolgen, wenn sie auf fester sozialistischer Grundlage beruht. Die wissenschaftlich-technische Revolution ruft einen grundlegenden Umschwung in Wissenschaft und Technik, im Produktionsprozess selbst, eingeschlossen die Technologie, in der Arbeitsorganisation, im gesamten Leitungsprozess der materiellen Produktion hervor. Heutzutage wurde die Wissenschaft in vollem Masse zu einer unmittelbaren Produktivkraft. Sie, als kollektiver Verstand der Gesellschaft, dringt immer weiter nicht nur in die stoffliche, sondern auch in die subjektive Seite der Produktivkräfte ein.

Die grundlegende Veränderung der Lage der Wissenschaft in der Gesellschaft, ihre Verwandlung in ein mächtiges soziales Institut zur Produktion und zur praktischen Anwendung des Wissens über die Natur in der Produktion, löste ein nie dagewesenes Interesse für das philosophische Erfassen des gegenwärtigen Standes und der Struktur der Naturwissenschaften, ihres gesamten Spektrums, von der Astrophysik bis zur Molekularbiologie, aus. Es kommt darauf an, dass die Entwicklung der Naturwissenschaft unter den Bedingungen der wissenschaftlich-technischen Revolution zur Entstehung einer Reihe von Problemen methodologischen Charakters führte, die die mächtigen integrativen Prozesse verursachten, indem sie die gewöhnten strengen Grenzen zwischen den einzelnen Disziplinen verletzten. Es bildete sich ein neuer Stil des wissenschaftlichen Denkens heraus. In den 70-er Jahren wurden die allgemeinwissenschaftlichen Begriffe ausgearbeitet, die als Bindeelemente zwischen den eigenen philosophischen Kategorien dienen. Die traditionellen Fragen der Gnoseologie gewannen ganz neue Aspekte, als sich die Wissenschaftler um die ernsthafte Analyse der sozial-historischen Bedingtheit der Erkenntnis bemühten. Die existierende Absonderung der Gnoseologie von der sozialen Problematik (vom historischen Materialismus) wurde in hohem Masse dadurch bedingt, dass die Gnoseologie der Teil des philosophischen Wissens ist, der traditionell zur Kompetenz des dialektischen Materialismus gehört. Die Überwindung dieser Absonderung ist in gewissem Masse das Resultat einer tiefen Erkenntnis vom unlöslichen Zusammenhang zwischen der Gnoseologie und der Ontologie in der Philosophie des Marxismus. Es gibt keine reine Ontologie sowie keine reine Gnoseologie.

In diesen Jahren beginnt eine neue Etappe in der Ausarbeitung des Problems von der Wechselwirkung zwischen der Natur und Gesellschaft, dem Menschen und seiner Umwelt. Unter solchen Aspekten wie denen des Naturschutzes, der Wissenschaftsverbretung, der Methodologie rücken die global-prognostischen Fragen, besonders nach der Veröffentlichung der ersten Vorträge aus dem Club of Rome, rasch in den Vordergrund. Die in der Sowjetunion veröffentlichten Schriften zeigten eine

nicht zu bezweifelnde Überlegenheit der marxistischen Auffassung zur Lösung dieser Fragen.

Der marxistische Gedanke, gestützt auf die wissenschaftlichen Fakten, behauptet, dass es möglich ist, die Schwierigkeiten zu überwinden, auf die die Menschheit gestossen ist. Nach einer Vielzahl von Zeitschriftenpublikationen mit Diskussionscharakter erschienen erste monographische Forschungen zur Sozialökologie, die heute als natürlich-soziale Komplexdisziplin aufgefasst wird.

Das Erscheinen einer ganz neuen, umfassenden Problematik führte zur Senkung des Interesses für einige theoretische Fragen der materialistischen Dialektik und vor allem für allgemeine Prinzipien der Systematisierung ihrer Gesetze und Kategorien, für die Dialektik als allgemeine Entwicklungstheorie. In gewissem Masse war der Rückgang des Interesses auch noch damit verbunden, dass das ehemalige Herangehen sich schon erschöpft hatte und ein neues noch nicht herangereift war. Gegen Mitte der 70-er Jahre war die Notwendigkeit zu spüren, die zu diesem Zeitpunkt existierenden Vorstellungen über das theoretische Potential der materialistischen Dialektik im Zusammenhang mit der stürmischen Entwicklung der Wissenschaft, mit der gesamten gesellschaftlichen Praxis wesentlich zu vertiefen. Im Lande wurden einige Autorenkollektive auf der Basis der Lomonosow-Universität, des Institutes für Philosophie der Akademie der Wissenschaften der UdSSR, der Leningrader Shdanow-Universität gebildet. Und jedes von diesen Kollektiven legte dem vielbändigen Werk eine im wesentlichen unterschiedliche Auffassung über die dargelegten Prinzipien in der Theorie der Dialektik zugrunde. Heutzutage ist die Herausgabe der fünfbandigen *Materialistischen Dialektik* abgeschlossen, die grundsätzlich von den Leningrader Wissenschaftlern verfasst worden war. Die Veröffentlichung anderer kollektiver Monographien wird fortgesetzt. Wenn sie erscheinen, dann gibt es eine Möglichkeit unterschiedliche Konzeptionen schon in ihrer konkreten Realisierung miteinander zu vergleichen, um dann mit der Ausarbeitung, einer solchen einheitlichen Auffassung anzufangen, die die Vorteile der Unterschiedlichen Konzeptionen in sich einschliessen könnte.

Eine gleiche Situation bildete sich gegen Anfang der 80-er Jahre auch im historischen Materialismus heraus. Fast alle Arbeiten zu den allgemeinen Problemen des historischen Materialismus, die in unserem Land bis zur jüngsten Zeit herausgegeben wurden, waren Lehrmittel. Die Darlegung des theoretischen Inhaltes der Wissenschaft wurde in ihnen ungefähr nach einem Schema mit unbedeutenden Abweichungen vorgenommen: die gesellschaftsbezogene Grundfrage der Philosophie, die materielle Produktion, ihre bestimmende Rolle bezüglich der anderen Seiten des gesellschaftlichen Lebens (die in einer strengen Reihenfolge erörtert wurden: Klassenstruktur und Klassenkampf, politische Organisation der Gesellschaft) und erst dann die Formen des gesellschaftlichen Bewusstseins. Dieses Schema, das seine Vorzüge hatte und den Lehrmitteln zugrunde lag, wurde auch als Schema gewertet, das die allgemeinen Grenzen des Gegenstandes des historischen Materialismus als Wissenschaft mitbestimmte.

Im Zusammenhang mit der erweiterten Problematik wurden neue Themen seit Anfang der 60-er Jahre in das allgemeingültige Schema eingeschlossen, aber da sie aus ihm überhaupt nicht resultierten, erwies

sich dieses Einfügen als mechanisch. Die Kritik an den herausgebildeten Vortellungen von der Struktur und demzufolge vom Inhalt des historischen Materialismus verlangte vor allem die Abgrenzung zwischen der Problematik des historischen Materialismus, und dem wissenschaftlichen Kommunismus sowie der Soziologie. Anfang der 70-er Jahre waren diese Fragen nach einigen Jahren der Diskussionen inhaltlich und organisatorisch gelöst.

Der historische Materialismus als soziale Philosophie des Marxismus ist vor allen Dingen eine allgemeinsoziologische Theorie (aber darin erschöpft er sich nicht), die das Wissen über die besonders allgemeinen Entwicklungsgesetze der Gesellschaft im ganzen sowie über die Gesetze, die die Verbindungen und Verhältnisse zwischen den einzelnen Seiten und Sphären der Gesellschaft charakterisieren, vermittelt.

Zu der Zeit behauptete sich ein Gesichtspunkt, nach dem das soziologische Wissen einen komplizierten Charakter mit drei Ebenen aufweist: den historischen Materialismus als allgemeinsoziologische Theorie, spezielle soziologische Theorien und konkrete soziologische (soziale) Forschungen. Seit 1974 begann die Zeitschrift „Soziologische Forschungen“ zu erscheinen, in der seitdem die Behandlung der soziologischen Problematik andauert, gemeint sind die konkreten Publikationen in der Zeitschrift, und ein Jahr früher wurde die Zeitschrift „Der wissenschaftliche Kommunismus“ reorganisiert.

Die Auffassung über den Gegenstand des wissenschaftlichen Kommunismus wurde einigermaßen präzisiert, obwohl auch heute vieles noch nicht klar ist, und zwar der Zusammenhang des wissenschaftlichen Kommunismus mit der angewandten Soziologie und den theoretischen Verallgemeinerungen, die zweifellos in ihr einen gewissen Platz einnehmen. Die Versuche einzelner Wissenschaftler, den wissenschaftlichen Kommunismus als eine allgemeinsoziologische Theorie der kommunistischen Formation hinzustellen, wurden nicht unterstützt. Die meisten Wissenschaftler glaubten, dass es richtiger wäre, den wissenschaftlichen Kommunismus als einen Teil des Marxismus-Leninismus, eine sozial-politische Lehre zu nennen, obwohl sie nicht nur eine Seite, eine Sphäre im gesellschaftlichen Leben unseres Landes, sondern die Gesellschaft im ganzen sowie das Weltsystem des Sozialismus, den revolutionären Weltprozess unter bestimmtem Gesichtswinkel untersucht.

Es muss anerkannt werden, dass die Tendenz zum Vorgreifen (besonders im wissenschaftlicher Kommunismus) in den Gesellschaftswissenschaften immer stärker zum Ausdruck kommt. Das war in erster Linie mit der Entstehung der Idee von der Gestaltung des entwickelten und reifen Sozialismus im Lande verbunden. Viele Versuche der Wissenschaftler, die Aufmerksamkeit auf die Notwendigkeit einer theoretischen Fixierung und umfassenden Untersuchung vieler negativer Erscheinungen, der Ursachen ihrer Zunahme und ihres Einflusses zu lenken, wurden von den praktischen Mitarbeitern nicht unterstützt, sondern in einigen Fällen wurden sie von ungerechtfertigter Kritik und verschiedenartigen Beschuldigungen begleitet. Die reale Geschichte wurde geglättet. Diese Situation verursachte eine unbegründete Begeisterung für verschiedenste Klassifikationen des Kategorienapparates im historischen Materialismus, für unendliche Präzisierungen in den Definitionen der Begriffe, was zur Entstehung einer Menge von verschiedenen Auffassungen führte, die sich in der Regel durch gebührende Strenge auszeich-

neten. Das scholastische Theoretisieren wird zu einer ernsthaften Krankheit in den Arbeiten sozial-philosophischen Charakters, aber das brachte die weitere Entwicklung der Wissenschaft nicht zum Stehen, obwohl es sie in bestimmtem Masse erschwerte.

Unter diesen ungünstigen Bedingungen wurden bedeutende Werke geschrieben und veröffentlicht, die der Analyse der Spezifik der sozialen Bewegungsform, der Dialektik der gesellschaftlichen Verhältnisse und der Tätigkeit der Menschen, den gesellschaftlichen Gesetzen, dem Mechanismus ihrer Wirkung und bewussten Anwendung, dem Inhalt der Kategorie der ökonomische Gesellschaftsformation, der Formationsangehörigkeit der vorkapitalistischen Klassengesellschaften, darunter „der asiatischen Produktionsweise“ und anderer, gewidmet waren. Im Zusammenhang mit der Behandlung des Problems vom Subjekt und Objekt in der gesellschaftlichen Praxis wurde die erweiterte Auffassung vom gesellschaftlichen Sein einer Kritik unterzogen, als in diesen Begriff das gesamte praktische Leben der Gesellschaft im Unterschied von ihrem geistigen Leben eingeschlossen wurde. Viel Aufmerksamkeit richteten die sowjetischen Philosophen auf die Erhöhung der Rolle des subjektiven Faktors in der Gegenwartsepoche, auf das Wachstum seines bewussten Einflusses auf die Veränderung der objektiven Bedingungen des Lebens, obwohl heute ersichtlich wird, dass viele Arbeiten einseitig und oberflächlich waren. Das Administrieren und der Bürokratismus, die in allen Sphären des gesellschaftlichen Lebens Fuss gefasst hatten, wurden nur in der allgemeinsten Form verurteilt, ohne Versuche zu unternehmen (mit seltenen Ausnahmen), sich die realen und komplizierten Prozesse im Lande kritisch anzuschauen.

Die Ausarbeitung der Probleme der Kultur, der Lebensweise und Persönlichkeit, ihres wechselseitigen Zusammenhangs war eine bedeutende Leistung in der Sozialphilosophie und der ganzen Gesellschaftskunde. Das Spektrum der Auffassungen war ursprünglich ziemlich gross. Aber heute ist die Konzeption am weitestem verbreitet, nach der das Persönlichkeitsmass der Gesellschaft, ihr menschliches Potential in der Kultur vertreten ist. Die Entwicklung der Kultur ist der Werdegang und die Entwicklung des gesellschaftlichen Menschen selbst als eines Subjektes des historischen Prozesses. Die Kultur ist das Mass für den „Humanismus“ der Gesellschaft, der Zivilisation im weitesten Sinne.

Gleichzeitig ist der Mensch als Subjekt des historischen Prozesses der Schöpfer seiner Lebensweise. Die Diskussionen um die Lebensweise, die im Laufe der ganzen 70-er Jahre andauerten, trugen dazu bei, in der Auffassung über den Inhalt dieser wichtigen Kategorie voranzukommen. In der Lebensweise äussert sich die Form und die Art der aktiven Aneignung der gesellschaftlichen Bedingungen des Lebens durch das Individuum. Anders gesagt, ist sie eine Verkörperung und Realisierung der schöpferischen Tätigkeit eines Menschen, seiner Individualität.

So ein Herangehen ermöglichte es, von dem Aufbau der allgemeinen Schemata und normativen Beschreibungen des sozialistischen Persönlichkeitstypus zur Lösung der praktischen Aufgaben für die Erhöhung der sozial bedeutenden Aktivität der Persönlichkeit, für die zielgerichtete Gestaltung ihres Bewusstseins und ihrer Weltanschauung überzugehen.

Unter den Mängeln in der Entwicklung des historischen Materialismus in den 70-er Jahren ist auf die ausgeprägt schwache Erarbeitung

der methodologischen Probleme in den konkreten Gesellschaftswissenschaften hinzuweisen, die hinter den Erfordernissen des modernen Lebens beträchtlich zurückblieb, was auch heute der Fall ist. Die Rede ist vor allen Dingen von solchen Wissenschaften wie Weltgeschichte, „Theorie des Staates und des Rechtes, politische Ökonomie, Theorie der internationalen Beziehungen. Viele Fragen in der Dialektik der gegenwärtigen Epoche wurden ausserhalb des Rahmens der Forschungen zum historischen Materialismus behandelt. Das war in gewissem Masse hinsichtlich einiger Richtungen in der wissenschaftlich-technischen Revolution, bei globalen Problemen der Gegenwart, darunter der Hauptfrage unserer Zeit, der Frage von Krieg und Frieden, und folglich zum Sinn der Geschichte, ihres gegenwärtigen Standes verbreitet. Im allgemeinen verlangten die philosophisch-historischen Aspekte in der Analyse der Gesellschaftsentwicklung und der Zusammenhang mit den anderen Aspekten des sozial-philosophischen Wissens eine heftige Verstärkung der Aufmerksamkeit ihnen gegenüber von Seiten der Sozialphilosophen, was aber viele Umstände verhinderten.

Das erweiterte Spektrum der zu behandelnden Probleme, die Differenzierung in den Forschungen und manchmal das Konzentrieren auf ein abgeordnetes Einzelproblem stellten die Frage zur Gesamteinsicht in das gesamte theoretische Gebäude der sozialphilosophischen Lehre des Marxismus mit besonderer Schärfe. Das wurde durch die inneren Erfordernisse der Wissenschaft, durch die Logik ihrer Entwicklung diktiert. Leider war dabei ein starker Anflug von Scholastik lange Zeit zu spüren, als das Suchen nach der besonders präzisen Systematisierung der Kategorien des historischen Materialismus oft ohne ausreichend langes Nachdenken über die Besonderheiten des philosophischen Herangehens an die Analyse der Gesellschaft vor sich ging.

Anfang der 80-er Jahre erscheinen in der Sowjetunion einige Bücher zum historischen Imperialismus, in denen sich die Ausgangsprinzipien in der Darlegung seines theoretischen Inhaltes untereinander wesentlich unterscheiden. Hier sind vor allem solche Arbeiten gemeint wie die von W. Sh. Kelle und M. Ja. Kowalson *Theorie der Geschichte* (Moskau, 1981), *Marristisch-leninistische Theorie des historischen Prozesses* (Band I, Moskau, 1981; Band 2, Moskau, 1983), *Der historische Materialismus als sozialphilosophische Theorie* (Moskau, 1982), und die von W. N. Schewtschenko *Sozial-philosophische Analyse über die Entwicklung der Gesellschaft* (Moskau, 1984).

Das Erscheinen dieser Bücher löste in der Presse eine lebhafte Polemik aus, in der sowohl die starken als auch die schwachen Seiten der Werke diskutiert wurden. Auf der Tagesordnung standen jetzt die Verallgemeinerung und das Synthetisieren von all dem Positiven, was durch gemeinsame schöpferische Anstrengungen erzielt worden war. Heute soll das erreicht werden, ausgehend von den Anforderungen, die an die Sozialphilosophie von der gegenwärtigen Entwicklungsstufe der sowjetischen Gesellschaft gestellt werden, deren Unterscheidungsmerkmale auf dem XXVII. Parteitag der KPdSU formuliert worden sind. Aber davon ist weiter unten die Rede.

In den 70-er Jahren und Anfang der 80-er Jahre machte das marxistische philosophische Denken auch in den anderen Zweigen des philosophischen Wissens grosse Schritte vorwärts, in solchen wie der Kritik der modernen bürgerlichen Philosophie, der Geschichte der Philosophie, der Ethik und Ästhetik.

Die gegenwärtige Entwicklungsstufe der marxistischen Ethik im Lande wird sowohl durch die Erweiterung des Umfangs der ethischen Forschungen als auch durch die systematischere und allseitigere Untersuchung des moralischen Lebens der Gesellschaft charakterisiert. Das moralische Leben hat wenigstens zwei Seiten: die eine sind die realen moralischen Verhältnisse, die alltägliche moralische Praxis, die Taten und das Benehmen der Menschen; die andere ist die Sphäre der moralischen Verstellungen, der Absichten, Motive und Ideale.

Anders gesagt: Die Moral wird heute nicht als eine der Formen des gesellschaftlichen Bewusstseins, sondern als Verfahrensweise der geistig-praktischen Verwertung der sozialen Wirklichkeit betrachtet, die im Rahmen des Kampfes der Gegensätze, „des Guten“ und „des Bösen“, verläuft. Deswegen sind das Benehmen und das moralische Bewusstsein, d.h. das Verhältnis des Menschen zu sich selbst und zur Umwelt, nicht zwei nebeneinander existierende Erscheinungen, sondern eine bestimmte Ganzheit, die heute vielfach ein neues Herangehen an die Analyse verlangt.

Die Arbeiten zur Soziologie der Moral, in denen unterschiedliche Aspekte des moralischen Lebens in der sozialistischen Gesellschaft der 70-er Jahre, Anfang der 80-er Jahre untersucht wurden, brachten manch komplizierte und wenig ausgearbeitete Probleme zum Vorschein. Das sind vor allem unterschiedliche Ebenen des moralischen Bewusstseins und der moralischen Persönlichkeitsentwicklung, viele negative Erscheinungen in der moralischen Sphäre und der real existierende Widerspruch zwischen den in Worten anerkannten moralischen Normen und dem tatsächlichen Verhalten der Menschen bis zu absichtlich zur Schau gestellten unmoralischen Verhaltensformen. Die Notwendigkeit einer aktiven Einwirkung auf das ganze moralische Leben der Gesellschaft, die Gestaltung einer richtigen Politik auf dem Gebiet der moralischen Erziehung in bezug auf die Gegenwartsaufgaben der Vervollkommnung der sozialistischen Gesellschaft wurde energisch von den Ethikern verteidigt, obwohl viele ihrer Aufrufe erst spät, und zwar Mitte der 80-er Jahre, wahrgenommen wurden.

Die Entwicklung der angewandten Ethik war in den 70-er Jahren vom einzelnen Wissenschaftlern als Erarbeitung der konkreten Programme für die Leitung der moralischen Prozesse gedacht. Aber dieses Herangehen rief in der Literatur energische Einwände hervor. Man dürfe nicht die Moral unmittelbar leiten. Unter der Leitung der moralischen Prozesse sind die Veränderungen in den Bedingungen der Arbeit, des alltäglichen Lebens, der Freizeitgestaltung, (und diese Veränderungen können das Anliegen der Ethik selbst nicht sein), die Bildung des moralischen Bewusstseins und Verhaltens der Menschen sowie die Einwirkung auf sie durch die moralische Erziehung zu verstehen. Moralische Regulierung kann in Form eines Überpersönlichkeitsmechanismus, der die Individuen zwingt, den allgemeingültigen Verhaltensnormen zu folgen, nicht hergestellt werden. Im Zusammenhang damit wurden das Moralisieren und die administrative Auffassung vom Charakter der moralischen Erziehung in vielen Arbeiten zu Ethik entschieden verurteilt.

In den 70-er Jahren wurde die Literatur, die die Prinzipien der kommunistischen Moral erläuterte, durch Arbeiten ersetzt, in denen Fragen theoretisch gestellt wurden zur Spezifik der moralischen Form der sozialen Kontrolle über das Verhalten des Menschen, zum Mechanismus der moralischen Auswahl und des Kompromisses, zur moralischen Ganz-

heit und moralischen Autonomie der Persönlichkeit, die von einer hohen Stufe ihrer individuellen moralischen Entwicklung zeugten.

Die Forschungen auf dem Gebiet der Ethik konzentrierten sich auf die Struktur des ethischen Wissens, auf die Übertragungsmechanismen der theoretischen Konzeptionslösung der moralischen Probleme mit Hilfe der entsprechenden ethischen Kategorien in die Sprache ihrer eigenen alltäglichen Moralpraxis.

In der Literatur fanden interessante Diskussionen über das soziale Wesen der Moral, das Verhältnis zwischen den klassenmässigen und allgemeinenmenschlichen Momenten im moralischen Bewusstsein, zwischen dem moralischen Ideal und dem moralischen Fortschritt statt. Im Zusammenhang damit wurde die entscheidende Überlegenheit der marxistischen Ethik über die bürgerlichen Auffassungen und Lehren hervorgehoben. Das Vorbild der moralisch gesunden Gesellschaft und des Menschen zeichnet sich im Marxismus durch die theoretische Motiviertheit und gleichzeitig durch die empirische Anschaulichkeit und Wahrheits-treue aus. Marxistische Ethik behauptet die Einheit zwischen dem Kollektivismus und Humanismus, sie orientiert auf solche Formen der menschlichen Tätigkeit, bei denen das Individuum auf ein glückliches und vollwertiges Leben nicht verzichten muss, weil sich sein Streben nach Selbstverwirklichung und ständiger Selbstvervollkommnung als notwendig erweist, als eine natürliche Bedingung für die weitere fortschrittliche Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft, aller in ihr lebenden Menschen.

In den 70-er Jahren konnte man interessante Wandlungen auch in der ästhetischen Wissenschaft verfolgen. Es wurde der eigenartige „Kunstzentrismus“, der für die vergangenen Jahre charakteristisch war, überwunden. Ausserdem wurde auch die Unmöglichkeit erkannt, das Ästhetische auf das Künstlerische zu beschränken. Besonders verbreitet war die Auffassung von der Ästhetik als einer Wissenschaft, die die Gesetzmässigkeiten der ästhetischen Beherrschung der Natur- und Sozialwirklichkeit durch den Menschen, die Spezifik der Schönheitsgesetze und ihre Erscheinung in den verschiedenen Lebensphären untersucht.

Obwohl die Neigung zu scholastischen Schlussfolgerungen in einigen Arbeiten der sowjetischen Ästhetiker wahrzunehmen war, wurde im ganzen der beträchtliche Fortschritt bei der Ausarbeitung vieler Bereiche des ästhetischen Wissen erzielt. Heftig wurde der systematische Zusammenhang zwischen den ästhetischen Kategorien diskutiert. Dabei wurden als Ausgangskategorien folgende genommen: Harmonie und Disharmonie, Vollkommenheit und Unvollkommenheit, das Schöne. Trotz der vieljährigen Diskussionen ist noch keine Einigkeit über den Inhalt der Kategorien des Ästhetischen und des Schönen erreicht worden. Die aksiologische Wertinterpretation des Ästhetischen trägt heute einen ziemlich allgemeinen Charakter.

In den 70-er Jahren verstärkte sich die Ausarbeitung der Probleme vom ästhetischen Bewusstsein und von seinen einzelnen Seiten: dem ästhetischen Gefühl, der Wahrnehmung, der Bewertung und der Ansichten. Volle Anerkennung fand ein neuer Abschnitt in der ästhetischen Wissenschaft, und zwar die technische Ästhetik. Aber die Hauptrichtung in den Forschungen zur Ästhetik bildeten nach wie vor die philosophischen Probleme der Kunst, des künstlerischen Schaffens.

Die Besonderheit dieser Forschungen in den 70-er Jahren bestand darin, dass die Analyse des Einflusses der wissenschaftlich-technischen

Revolution auf das Los der schöngeistigen Literatur in ihnen in den Vordergrund rückte. Unter dem Einfluss der wissenschaftlich-technischen Revolution begann sich die Spezifik der einzelnen Kunstarten bedeutend zu ändern; es verstärkten sich in ihr die Integrationsprozesse, es entstanden Fragen zur Begründung neuer Kunstarten; das Zusammenwirken von Wissenschaft und Kunst wurde vor allen Dingen komplizierter.

Die immer grösser und fruchtbarer werdende Entwicklung, die erstklassige Kunstwerke, die Vielfalt der individuellen Stile und Kunstformen hervorbringt, wird zu einer charakteristischen Besonderheit der Kunst des sozialistischen Realismus in der Gegenwart. Das wird schliesslich gesetzmässig durch die zunehmenden Bedürfnisse der sozialistischen Gesellschaft an einer immer tieferen Auslegung ihrer Vergangenheit und Gegenwart, des ganzen Reichtums der gesellschaftlich-historischen Praxis, des Ausmass der von dem Land zu lösenden schöpferischen Aufgaben sowie durch die hohen geistigen Interessen der sowjetischen Menschen hervorgerufen.

Aktuelle Probleme der Gestaltung der ästhetischen Kultur der Persönlichkeit, die Rolle und Bedeutung der Kunst in der kommunistischen Erziehung der breiten Volksmassen wurden in vielzähligen Publikationen zur Theorie der ästhetischen Erziehung behandelt. Aber eine streng wissenschaftliche Konzeption darüber war hier noch nicht ausgearbeitet. Es sind weiterer Kraftaufwand sowie die Suche nach neuen Aspekten bezüglich der erhöhten Wirksamkeit und Effektivität aller Formen der ästhetischen Erziehung, der entscheidende Kampf gegen die dogmatischen und vereinfachten Vorstellungen, die Berücksichtigung der Spezifik jeder sozialen Gruppe und vor allem der der Jugend und Studentenschaft erforderlich.

In den 70-er Jahren und Anfang der 80-er Jahre erschienen verallgemeinernde Werke zur Welt- und Landesphilosophie. Unter ihnen befinden sich *Die Philosophiegeschichte der UdSSR* in fünf Bänden, einige Arbeiten zur Geschichte der Dialektik, zahlreiche Monographien und Kollektivwerke zur Philosophiegeschichte in den Ländern des Westens und des Ostens, und zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie. Die Bibliotheksausgabe *Der philosophische Nachlass, Denker der Vergangenheit, Die hervorragenden marxistischen Denker* geben ein kompliziertes, nichteindeutiges Bild von der Entwicklung des philosophischen Denkens in der Welt. In den Werken der 70-er Jahre schlossen die sowjetischen Philosophiehistoriker die Lücken in den Forschungen zur vormarxistischen Philosophie über das junge Mittelalter, die Epoche der frühbürgerlichen Revolutionen; es erschienen Grundwerke, die den philosophischen Konzeptionen über die russische Aufklärung und die russische ideologische Philosophie gewidmet waren. Es wurde eine Reihe von inhaltsreichen Arbeiten veröffentlicht, in denen die Genesis der einen oder der anderen philosophischen Kategorie, der philosophischen Auffassung im Rahmen der philosophischen Tradition im ganzen behandelt wurde.

Eine wichtige Richtung in den Forschungen der sowjetischen Wissenschaftler auf dem Gebiet der Philosophiegeschichte ist die Erarbeitung der methodologischen Probleme der historischphilosophischen Forschung und in erster Linie der Fragen, die die soziale und kulturhistorische Bedingtheit der philosophischen Ideen, Konzeptionen, Lehren anbetreffen. In der Tätigkeit der sowjetischen Philosophiehistoriker zeichnete sich eine positive Tendenz ab, und zwar ein Übergang von der Analyse

der einzelnen Konzeptionen und Strömungen zur Erforschung der Philosophie einer bestimmten historischen Periode im Rahmen des materiellen und geistigen Lebens der Gesellschaft im ganzen. Das ermöglichte, die Analyse der philosophischen Lehren als Geschichte der Suche in den Vordergrund der historisch-philosophischen Forschung zu stellen. Solch ein Herangehen ermöglicht es das in der historisch-philosophischen Literatur verbreitete Verfahren zu überwinden, das die Untersuchung dieser oder jener nichtmarxistischen philosophischen Konzeption auf die Betonung ihrer Fehler und Mängel beschränkt, es fördert die Beseitigung der Elemente des Dogmatismus, die noch den historisch-philosophischen Ausgaben eigen sind.

Methodologisch werden auch die theoretischen Fragen des historisch-philosophischen Prozesses, des Gegenstandes der Philosophiegeschichte, der Auslegung des Textes erforscht, die früher von den Wissenschaftlern tatsächlich ausser Acht gelassen worden sind.

Im letzten Jahrzehnt kam die Methodologie der Kritik an der modernen bürgerlichen Philosophie bedeutend voran. Die moderne bürgerliche Philosophie erlebt eine schwere Ideenkrise, die durch die tiefen Widersprüche in der kapitalistischen Gesellschaft bedingt ist. Gleichzeitig, so heben die sowjetischen Philosophiehistoriker hervor, bildet die Verflechtung von unterschiedlichen ideologischen Strömungen eine komplizierte ideologische Struktur. Ihre kritische Analyse kann erst dann erfolgreich sein, wenn solche wissenschaftliche Prinzipien eingehalten werden, wie das Prinzip der Konkretheit der marxistisch-leninistischen philosophischen Kritik, das in der streng wissenschaftlichen Analyse jeder einzelnen philosophischen Konzeption, in der Enthüllung der ideologischen und sozialen Funktionen besteht, die gerade die gegebene Konzeption im heutigen Leben der bürgerlichen Gesellschaft erfüllt. Die sowjetischen Forscher gehen davon aus, dass nicht alle in ihrem Rahmen entstehenden Konzeptionen unbedingt reaktionär sind; einige von ihnen gehen dem Wesen nach von den Prinzipien und Normen der bürgerlichen Philosophie ab, nehmen in bezug auf sie eine kritische Position ein. Die von diesen Positionen verwirklichten Forschungen über solche philosophischen Lehren wie Existentialismus, kritischer Rationalismus, Postpositivismus, „wissenschaftlicher Materialismus“, Philosophie der Kultur haben gezeigt, dass die moderne bürgerliche Philosophie sich den Problemen zu stellen versucht, die durch das reale Leben hervorgerufen werden, sie löst sie aber von bestimmten, für uns unannehmbaren ideologischen und sozialen Klassenpositionen aus. In diesem Kontext gehen die sowjetischen Wissenschaftler vor allem von der Voraussetzung aus, dass es notwendig ist, das reale Problem aufzudecken und zu formulieren, es aus marxistischer Sicht zu analysieren und zu lösen und schon auf dieser Grundlage die philosophisch unhaltbaren Lösungen, die von den gegenwärtigen bürgerlichen Philosophen unterbreitet werden, einer Kritik zu unterziehen, obwohl die Diskrepanz zwischen den Resultaten der Kritik an der bürgerlichen Philosophie und der Ausarbeitung der realen Probleme auch heute unüberwindlich bleibt.

In den letzten Jahren gewinnt die Problematik der Forschungen zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie, eines integrierenden Teiles der sowjetischen philosophischen Wissenschaft, immer grössere Bedeutung. Eine vertiefte Erforschung des marxistisch-leninistischen theoretischen Denkens ist unmöglich, ohne die Forschungsbasis der Quellen zu erweitern. Die 70-er und beginnenden 80-er Jahre brachten den

Spezialisten ein grosses Faktenmaterial: die Ausgabe der Werke von K. Marx und F. Engels in 50 Bänden wurde abgeschlossen, es wird eine aktive Arbeit geleistet, um die Gesamtwerte von K. Marx und F. Engels in der Originalsprache herauszugeben. Viele früher nicht bekannte Manuskripte, Konzepte, Entwürfe wurden dem theoretischen Denken zugänglich, die die in den 60-er Jahren herausgebildete Konzeption über die Genesis und Entwicklung der marxistischen Philosophie bereicherten.

In den 70-er Jahren erschienen die verallgemeinernde Arbeiten zur Problematik der Gestaltung und Entwicklung der marxistischen Philosophie, der philosophischen und politischen Tätigkeit der Schüler, Mitkämpfer und Nachfolger von K. Marx und F. Engels, der Leiter der internationalen Arbeiterbewegung Ende des XIX., Anfang des XX. Jahrhunderts. Die Geschichte der marxistischen Philosophie im XIX. Jahrhundert ist in ihnen als wissenschaftlich-theoretischer und ideologischer Gesamtprozess dargestellt, der eine Reihe von aufeinanderfolgenden Etappen in sich einschliesst, die sich voneinander unterscheiden, aber untrennbar durch eine einheitliche Entwicklungslinie, durch Gemeinsamkeiten der theoretischen Prinzipien und der methodologischen Zielsetzungen miteinander verbunden sind.

In den Forschungen der 70-er Jahre zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie werden Schlüsselbegriffe des Marxismus (Praxis, Entfremdung, Humanismus) in bezug auf die unterschiedlichen Entwicklungsstadien der philosophischen Ansichten von K. Marx und F. Engels ausführlich untersucht. Es wird der philosophische Aspekt solcher Begriffe wie Arbeit, Arbeitsteilung, Ausbeutung, Freizeit und einiger anderer herausgestellt.

Mit der Umfangserweiterung der Forschungen zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie und des gesellschaftlichen Denkens, soweit die Aufgabe gestellt wird ihren historischen Weg im ganzen zu verfolgen, ihre vielzähligen, aber nicht immer unmittelbaren Determinanten, erhebt sich vor den Forschern ein wichtiges Problem in vollem Umfang jenen kulturell-historischen Kontext aufzudecken, in dem sich die marxistisch-leninistische Lehre gestaltete, entwickelte und verbreitete, beherrscht und durchgesetzt wurde. Dieses Problem bewältigen die sowjetischen Spezialisten zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie, indem sie an die Analyse des Herausbildungsprozesses der Philosophie des Marxismus-Leninismus im Kontext der Analyse zum Fortschritt der geistigen Kultur im ganzen gehen. Bei der Erforschung der Fragen zur Verbreitung und Entwicklung des Marxismus in Russland sowie ihre Vorgeschichte in unserem Lande heben die sowjetischen Forscher ein grosses Interesse der Gründer des Marxismus für die Erfahrungen der revolutionären Bewegung Russlands hervor.

Man kann nicht den Fakt übersehen, dass die Erforschung des Nachlasses der Vorgänger des Marxismus in Russland, die Analyse der Evolution ihrer Ansichten, der Richtung in ihrer ideologischen Entwicklung, der angespannten Suche nach einer richtigen revolutionären Theorie, ihre Begründung durch ein wirklich wissenschaftliches System der philosophischen Ansichten in den letzten Jahrzehnten einen bedeutenden Platz in den Arbeiten der sowjetischen Wissenschaftler einnehmen. Eine grosse Bedeutung wird die von den sowjetischen Forschern begonnene Arbeit der Schaffung eines umfassenden Werkes zur Geschichte der russischen Philosophie und Kultur haben.

In den letzten Jahren ist die historisch-philosophische Wissenschaft bei der Erforschung des philosophischen Nachlasses von W. I. Lenin bedeutend vorangekommen, was mit der Tendenz, die sich in der sowjetischen philosophischen Literatur herausgebildet hat, zu einer komplexen und allseitigen Analyse der Leninschen Ideen im Kontext der gegenwärtigen sozial-historischen Erfahrung verbunden ist. Immer grössere Bedeutung gewinnt die schöpferische Erarbeitung der Begriffe „der Leninsche Denktyp“, *Philosophie des Leninismus* usw.

Im grossen und ganzen stellten die Forschungen zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie in den 70-er Jahren den Spezialisten ein bedeutendes faktisches und theoretisches Material im dialektischen und historischen Materialismus zur Verfügung. Die sowjetischen Spezialisten stellten sich die Aufgabe, *Die Weltgeschichte der Philosophie* zu schaffen, die die Leistungen der letzten Jahrzehnte einschliessen soll, um mit einer Konzeption einheitlich und vielseitig den historisch-philosophischen Prozess zu schildern, was den heutigen Anforderungen gerecht wird.

Die von den sowjetischen philosophischen Wissenschaftlern in den letzten Jahrzehnten erzielten Erfolge sind nicht anzuzweifeln. Aber gleichzeitig muss man auf die ernststen Schwierigkeiten und Mängel sowohl objektiven als auch subjektiven Charakters verweisen, die in der Entwicklung des philosophischen Wissens existierten und heute noch existieren.

Vor allen Dingen ist es notwendig auf die zunehmende Differenzierung der philosophischen Forschungen hinzuweisen, die zu einer dominierenden Tendenz im Vergleich mit den komplexen Integrationserarbeitungen geworden ist. Die Differenzierung ist so weit vorangekommen, dass Arbeiten zu den allgemeinen Problemen der marxistisch-leninistischen Philosophie, abgesehen selbstverständlich von den Lehrbüchern und Lehrmitteln, nicht mehr erscheinen.

In der zweiten Hälfte der 70-er Jahre wurde eine Reihe von interessanten Materialien, und zwar von dem Akademiestmitglied B. M. Kedrow, zur Struktur der marxistischen Philosophie veröffentlicht, die eine lebhafte Polemik in der Presse und auf Konferenzen verursachten. Aber grundlegende Arbeiten, in denen Versuche unternommen worden waren, dieses Problem zu erörtern, ausgehend von dem gegenwärtigen Entwicklungsstand, gibt es praktisch nicht.

Gewiss sind die Schwierigkeiten, vor denen die Wissenschaftler stehen, offensichtlich. Es ist erforderlich, den Zustand aller philosophischen Einzeldisziplinen zu analysieren, Gesetzmässigkeiten ihrer Wechselwirkung zusammenzufassen, beispielsweise unterschiedliches Herangehen an die Wiedergabe der Theorie der Dialektik, die ungewünschten Tendenzen aufzudecken, die zur Verschwommenheit in der Spezifik des philosophischen Wissens in den einzelnen Arbeiten, hauptsächlich zur Logik und Methodologie der Wissenschaft, zu den philosophischen Problemen der Natur- und Gesellschaftswissenschaften führen, die eine Unterschätzung mehrerer Aspekte (oder mehrerer Ebenen) in der sozialphilosophischen Theorie bei der Erkenntnis der Ganzheit des gesellschaftlich-historischen Entwicklungsprozesses, seiner Gegenwartsetappe nach sich zieht. Wie bald dieses Problem gelöst wird, zeigt die Zeit. Aber seine Lösung ist für die qualitativen Wandlungen in der Entwicklung der Philosophie lebensnotwendig. Aber es gab auch Schwierigkeiten anderen Charakters bei ihrer Entwicklung in unserem Lande. Gegen Anfang der 80-er Jahre wurde

offensichtlich, dass die Verbindungen der Philosophie mit dem Leben, mit der Praxis des sozial-philosophischen Wissens besonders nachliessen. Es ist klar, die marxistische Theorie muss den heutigen Aufgaben des sozialistischen Aufbaus voranschreiten, nicht nur eine retrospektive, sondern auch eine perspektivische, futurologische Weltauffassung entwickeln, die führenden Tendenzen in der progressiven Entwicklung der sozialen Wirklichkeit, der Formen und Methoden ihrer revolutionären Umwandlung, in der ganzen Struktur der menschlichen Erkenntnis und Praxis voraussehen sie, den vulgären Vorstellungen über die Kommentator- und Popularisatorrolle der Philosophie im Leben der Gesellschaft entschieden entgegenstellen. Aber all diese offensichtlichen Wahrheiten wurden in bedeutendem Masse hauptsächlich aus subjektiven Gründen ignoriert.

Das Januarplenium (1987) des ZK der KPdSU drückte eine prinzipielle Wertschätzung der Sachlage in den Gesellschaftswissenschaften aus. Wie M. S. Gorbatschow in seinem Vortrag im Plenum hervorhob: „Theoretische Vorstellungen über den Sozialismus blieben in vielem auf dem Niveau der 30-er und der 40-er Jahre, als die Gesellschaft ganz andere Aufgaben löste. Der sich entwickelnde Sozialismus, die Dialektik seiner Triebkräfte und Widersprüche, der reale Zustand der Gesellschaft wurden nicht zum Objekt der tiefen wissenschaftlichen Forschungen...

Es kam zu einer gewissen Verabsolutierung Organisationsformen der Gesellschaft, die sich in der Praxis herausgebildet hatten. Ausserdem wurden ähnliche Vorstellungen eigentlich mit den Wesenscharakteristiken des Sozialismus identifiziert, als unveränderlich betrachtet und als Dogmen hingestellt, die eine objektive wissenschaftliche Analyse nicht ermöglichen...

Solch ein Verhältnis zur Theorie wirkte sich negativ auf die Gesellschaftswissenschaften, ihre Rolle in der Gesellschaft aus. Doch ist das, Genossen, eine Tatsache, dass ein scholastisches Theoretisieren jeglicher Art, das die Interessen und Lebensprobleme von irgendjemandem nicht berührte, bei uns nicht selten begünstigt wurde, und die Versuche eine konstruktive Analyse zu machen oder neue Ideen zu unterbreiten, erhielten keine Unterstützung“. (Materialien des Plenums des ZK der KPdSU, von 27. bis zum 28. Januar 1987, Moskau, 1987, s. 8—9).

Die Überzeugung davon, dass der Sozialismus als eine qualitativ eigenständige Entwicklungsstufe in der Entwicklung der kommunistischen Formation in vielem schon begriffen und erkannt ist, schlug Wurzel in der Wissenschaft und öffentlichen Meinung. Und deswegen zog die Praxis keine grundlegenden Veränderungen in den sich darüber herausgebildeten Auffassungen nach sich, weswegen sie nicht selten normativen Charakter annahm. Die Vervollkommnung des Sozialismus stellte man sich vor als einen ziemlich fließenden Prozess, als allmähliches Vorankommen der Gesellschaft zu einem immer neuen Reifegrad, eine Annäherung der Wirklichkeit an den im voraus bekannten Idealzustand.

Bei der Untersuchung der Dialektik der Produktivkräfte und der Produktionsverhältnisse wurde Gewicht auf das Aufheben der Produktivkräfte auf das Niveau der sozialistischen Gesellschaftsverhältnisse gelegt, deren Vorhandensein schon an sich der Entwicklung der Produktivkräfte unbegrenzten Spielraum eröffnet. Es wurde viel über die Notwendigkeit gesprochen das Genossenschaftseigentum möglichst schnell auf das Niveau des ganzen Landes zu erhöhen, während das Leben entscheidende Massnahmen zur grundlegenden Verbesserung des Leitungsmechanismus für die Volkswirtschaft ausgehend von dem realen Verge-

sellschaftungsgrad der Arbeit und Produktion nicht nur in der Industrie, sondern vor allem in der Landwirtschaft sowie im Handel und der Dienstleistungssphäre verlangte.

Es gab feste Vorurteile gegenüber den Ware-Geld-Beziehungen und der individuellen Erwerbstätigkeit im Sozialismus, es wurden die Rechte der Betriebe auf die wirtschaftliche Rechnungsführung eingeschränkt, es herrschten „Gleichmacherei“ in der Entlohnung der Arbeit, Subjektivismus in der Planung. Es bildete sich ein eigenartiger Mechanismus, um die Sozial- und Wirtschaftsentwicklung des Landes zu hemmen, die progressiven Umwandlungen zu behindern.

In dieser Situation wurde die Frage der Beschleunigung, der Umgestaltung gestellt, die ihrem Wesen nach einen wirklich revolutionären Charakter trägt. Die Umgestaltung bedeutet einen entscheidenden Abbruch des Hemmungsmechanismus und die Schaffung eines zuverlässigen Beschleunigungsmechanismus auf der Grundlage der konsequenten Einführung wirtschaftlicher Leitungsmethoden der Volkswirtschaft auf allen Ebenen, eine entscheidende Wende zur Wissenschaft, zu den letzten Leistungen der wissenschaftlich-technischen Revolution. Die Umgestaltung ist die allseitige Entwicklung der Demokratie, der anwachsende Demokratisierungsprozess des politischen Systems der sowjetischen Gesellschaft, ist die Festigung der Disziplin und Ordnung, Ausbau der Offenheit, die gestiegene Achtung gegenüber den Werten und der Würde der Persönlichkeit, ist die Einheit zwischen Wort und Tat, die strikte Durchsetzung der Prinzipien der sozialen Gerechtigkeit, die Befreiung von allen hässlichen Verzerrungen der sozialistischen Moral.

„Das Endziel der Umgestaltung“, hob M. S. Gorbatschow hervor, „ist, meine ich, klar; das ist eine tiefgreifende Erneuerung aller Lebensseiten der Gesellschaft, indem dem Sozialismus die modernsten Formen der Gesellschaftsorganisation verliehen werden, der humanistische Charakter unserer Gesellschaftsordnung in all ihren entscheidenden Aspekten, im wirtschaftlichen, sozial-politischen und moralischen immer voller aufgedeckt wird“ (ebenda, S. 16).

Es wird keine Übertreibung sein, wenn wir sagen, dass die Gesellschaftswissenschaft heute nicht fähig ist, die richtigen Antworten auf all diese Aufgaben zu geben, die der XXVII. Parteitag und das Januarplenum (1987) des ZK der KPdSU vor sie gestellt haben. Die Praxis, wie man in solchen Fällen sagt, hat die Theorie überholt.

Heute ist die Zeit gekommen, um aus der philosophischen Sicht aller Welterfahrungen in der Gestaltung einer neuen sozialistischen Gesellschaft und vor allen Dingen in der Dialektik zwischen dem Allgemeinen und Besonderen, dem Verhältnis zwischen der Formationslogik in der Entwicklung der Menschenzivilisation und der konkreten Geschichte eine umfassende und unvoreingenommene Analyse vorzunehmen. Ausschließlich wichtig sind die Untersuchung der Dialektik der Gesellschaftsentwicklung im XX. Jahrhundert, die Auswirkung des Hauptereignisses des Jahrhunderts, der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution, auf den nachfolgenden Verlauf der Geschehnisse in der historischen Arena.

Die ausserordentliche Kompliziertheit der Aufgaben, die heute von den sowjetischen Philosophen bewältigt werden, verlangt immer dringender, auf die Stereotype im Denken und Verhalten der Menschen, die für alle schon gewohnt sind, aber den neuen Realitäten des gegenwärtigen atomaren Zeitalters nicht mehr entsprechen, zu verzichten. Deswegen, wenn heute gesagt wird, dass wir neu denken lernen müssen, betrifft

Jan Woleński

Centrum badawcze nad filozofią środkowoeuropejską

Od kilkunastu lat notujemy wzrost zainteresowania tzw. filozofią środkowoeuropejską. Piszę „tzw.”, gdyż kategoria geograficzna jest tylko wygodnym skrótem. W istocie rzeczy owo zainteresowanie dotyczy czegoś ograniczonego w sposób dwojaki: czasowo i osobowo. Ograniczenie czasowe — to przełom XIX i XX w., a osobowe — to Franz Brentano i jego uczniowie, przede wszystkim: Christian von Ehrenfels, Edmund Husserl, Anton Marty, Alexius Meinong, Karl Stumpf i Kazimierz Twardowski. Zainteresowanie Husserlem w tym kontekście koncentruje się na jego filozofii z okresu *Logische Untersuchungen*. Można więc powiedzieć, że filozofia środkowoeuropejska w rozważanym tutaj rozumieniu, to szeroko rozumiana tradycja Brentanowska.

Zainteresowanie filozofią środkowoeuropejską przybiera ostatnio formy zorganizowane. Przez wiele lat działało Seminarium Filozofii Austro-Niemieckiej, zorganizowane przez trzech filozofów rodem z Wielkiej Brytanii: K. Mulligana, P. Simonsa i B. Smitha. W 1986 r. dwoje filozofów włoskich L. Albertazii i R. Poli z Uniwersytetu w Trento wystąpiło z inicjatywą zorganizowania specjalnego centrum badawczego koncentrującego się na filozofii środkowo-europejskiej. Opracowali oni następujący manifest, który został rozesłany do wielu ośrodków filozoficznych na całym świecie:

„Zasadnicze tematy leżące u podstaw analiz autorów Europy Środkowej w XIX w., a także w pierwszych dekadach XX w., są to klasyczne problemy psychologii i logiki: problemy, które zostały przeformułowane w terminach ontologicznych.

Z teoretycznego punktu widzenia, badania Brentana podsumowały następujące główne tematy: teorię relacji Bolzana oraz jego opisową psychologię kontinuuów, Arystotelesowskie rozwiązanie problemu kategorii oraz jego podejście do logiki i psychologii racjonalnej oraz teorii przedmiotu, idei i treści spostrzeżenia empiryzmu brytyjskiego.

Trzy główne kierunki wyłoniły się z dzieła Brentana: ten bardziej fenomenologiczny — rozwinięty dalej przez Husserla, ten bliższy analitycznej koncepcji filozofii — rozwinięty przez Meinonga oraz trzeci obejmujący filozofię polską. Ten ostatni rozpoczął się wraz z Twardowskim i podzielił się na polską szkołę logiki i polską szkołę fenomenologii.

O ile publikacje autorów w języku niemieckim uzyskały i dalej uzyskują szeroką publiczność, to wyniki polskie (ze zrozumiałych względów) ciągle są jeszcze znane w ograniczonym zakresie. Tak więc naszym pierwszym celem będzie dostarczenie badaczom tych dzieł, które dotychczas były niedostępne dla większości. Jed-

nakże chcielibyśmy także uznać, że głównym celem naszego przedsięwzięcia powinno być zbadanie szczególnej wartości dzieła tych filozofów i ich włączenie w główny strumień myśli współczesnej. Jest więc jakimś problemem, aby sprawdzić hipotezę postawioną w najbardziej oświeconych kręgach filozoficznych: przyszły rozwój filozofii jest do odnalezienia w tych środkowoeuropejskich źródłach i, w szczególności, w filozofii polskiej pierwszych dziesięcioleci naszego stulecia”.

Manifesty mają to do siebie, że są wielce dyskusyjne. Tak ma się i sprawa z zacytowanym wyżej tekstem. Wszak Twardowski także reprezentował, podobnie jak Meinong, analityczną koncepcję filozofii. Znaczącego się w tradycji wyrosłej z dzieła Twardowskiego. A może najważniejsze zastrzeżenie byłoby następujące. Niewątpliwie jest dla polskiego ucha niezwykle mile słyszeć, że przyszłość filozofii wiąże się z sięgnięciem do idei wypracowanych w Polsce. Niemniej jednak, przyszłość filozofii zdaje się zależeć, i tak być powinno, od sięgania do wielu źródeł. Ale uznanie filozofii polskiej jako ważnego źródła dla współczesnych inspiracji filozoficznych jest faktem godnym odnotowania.

Pomysł włoskich filozofów spotkał się dużym zainteresowaniem, a później i oddźwiękiem, a dużą rolę w propagowaniu owego pomysłu odegrali wspomniani wyżej organizatorzy Seminarium Filozofii Austro-Niemieckiej. Na wiosnę 1987 r. inicjatywa L. Albertazii i R. Poli przybrała ramy organizacyjne i tak powstało Centro Studi per la Filosofia Mitteleuropea di Trento nające również swą oficjalną nazwę niemiecką — Forschungsstelle für mitteleuropäische Philosophie von Trient. Okazją do pierwszego spotkania organizacyjnego i naukowego Centro stała się konferencja „Przedmiot i jego tożsamość” zorganizowana właśnie przez Centro, Dipartimento di Teoria, Storia e Ricerca Sociale dell'Università di Trento, redakcję czasopisma „Topei” oraz asesorat do spraw kultury gminy w Bolzano; konferencja miała miejsce w Bolzano i Trento w dniach 27—30 V 1987, a jej program był anonsowany w „Ruchu Filozoficznym” t. XLIV nr 3/4 s. . W trakcie konferencji odbyło się pierwsze posiedzenie komitetu naukowego Centro, w skład którego weszli: L. Albertazii (Trento), A. Bausola (Mediolan), P. Bozzi (Triest), C. Celluci (Rzym), R. Chisholm (Providence), R. Haller (Graz), G. Küng (Fryburg), M. Lenoci (Mediolan), E. Melandri (Bologna) — przewodniczący, K. Mulligan (Genewa), N. C. Nyiri (Budapeszt), R. Poli (Trento) — sekretarz, K. Schumann (Utrecht), A. Sebestik (Paryż), P. Simons (Salzburg) oraz J. Woleński (Wrocław, obecnie — Kraków).

Działalność Centro ma obejmować następujące kierunki:

I. Konferencje. W najbliższych latach planowane są następujące konferencje: „Meinong i Twardowski” (1988 — Bolzano, organizatorzy — M. Lenoci, R. Poli), „Leśniewski” (1989 — Salzburg lub Rzym, organizatorzy — C. Celluci, P. Simons), „Teoria kategorii w języku i ontologii” (1990 — Polska, organizator — J. Woleński). Planowana jest także duża konferencja poświęcona filozofii R. Ingardena.

II. Letnie szkoły filozoficzne. Władze miejskie w Bolzano wyraziły gotowość organizacji międzynarodowych letnich szkół filozoficznych. Pierwsza taka szkoła ma się odbyć w 1988 r., a w jej programie przewidziane są m.in. wykłady na temat gramatyki Montague, historii gramatyki (gramatyka racjonalna, Marty, Bühler, Koło Praskie), mereologii oraz filozoficznych problemów sztucznej inteligencji. Wykładowcami mają być m.in. J. P. Gardies, K. Mulligan, N. Cochiarella, P. Simons, Ch. Thiel, B. Smith i L. Stringa. Przewiduje się, że w ramach szkoły

w 1989 r. odbędzie się m.in. kurs na temat teorii prawdy. Szkoły organizowane są przez komitet w składzie: R. Poli (Trento) — dyrektor, L. Albertazzi (Trento), K. Mulligan (Genewa), N. Cocchiarella (Bloomington) oraz L. Stringa (Trento).

III. Wydawnictwa. Centro zamierza prowadzić działalność wydawniczą w dwóch kierunkach: (1) tłumaczenia, głównie z jęz. polskiego na języki zachodnioeuropejskie; (2) publikacje dotyczące filozofii środkowoeuropejskiej. Przewiduje się, że pkt. 2 będzie realizowany w formie półrocznika o objętości ok. 250 s. — pierwsze numery miałyby się ukazać w 1989 r.

Centro skupia filozofów reprezentujących postawę analityczną. Uważają oni brentanizm za ważny nurt w filozofii analitycznej, który wart jest odnowienia. Należy podkreślić, że wczesny Husserl jest uważany w tej perspektywie za filozofa analitycznego, a przynajmniej za twórcę idei, które dają się zinterpretować w duchu filozofii analitycznej; to samo odnosi się także do filozofii Ingardena. A szkoła lwowsko-warszawska uważana jest za przykład bardzo udatnego szkojarzenia brentanizmu i współczesnej logiki. Taki sposób patrzenia na szkołę lwowsko-warszawską legł u podstaw jej bardzo wysokiej oceny przez inicjatorów Centro, które liczy na współpracę ze strony filozofów polskich.

PS Konferencja „Meinong i Twardowski” została przełożona na 1989 r.

Autoreferaty z odczytów i wykładów

KRZYSZTOF WIECZOREK: Polska filozofia spotkania. Konfrontacja propozycji teoretycznych Andrzeja Nowickiego i Józefa Tischnera. (Odczyt wygłoszony na obronie pracy doktorskiej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 15 XII 1986 r.)

Filozofia spotkania jest jednym z ciekawszych osiągnięć europejskiej myśli filozoficznej XX wieku. Stanowi kolejną próbę poznawczej penetracji obszaru niesłuchanie ważnego, a dziwnie zaniedbanego przez myślicieli i uczonych niemal wszystkich epok. Stara się bowiem odnaleźć własną drogę do prawdy o człowieku, o kondycji ludzkiego bytu, o naszym miejscu w strukturze świata, podejmując stare sokratejskie wezwanie: „poznaj sam siebie”. Czyni to w sposób dojrzały i przemyślany, mądrze korzystając z doświadczeń nurtu antropologicznego w europejskiej filozofii, a zwłaszcza dobrze znając jego pułapki i mielizny. Jak wyraził się jeden z jej twórców Martin Buber, filozofia spotkania stara się znaleźć „trzecią drogę” między nieziszczalnym ideałem obiektywizmu, który prowadzi do błędu reifikujących poznań człowieka, a Kartezjuszowską fascynacją tajemnicą własnej jaźni, grożącą pułapką solipsyzmu. Dlatego odrzuca zarówno ontologiczną refleksję o „bycie jako istniejącym”, jak też nieprzewycięzalną samotność „ego cogito”, a swym punktem wyjścia czyni sytuację, jej zdaniem, najbardziej fundamentalną, jaką jest fenomen koegzystencji „ja” i „ty”. Nie ma żadnego „ja” bez jakiegoś „ty”, ale też i „ty” nie jest możliwe bez „ja”; istnienie człowieka jest zawsze „współ-byciem” (Mitsein) z innymi ludźmi — to są wspólne założenia wszystkich odmian filozofii spotkania. Zatem, aby poznać najbardziej pierwotną i podstawową prawdę o człowieku, należy odrzucić epistemologiczną strukturę „cogito”, która zbyt radykalnie przeciwstawia własne poznające „ja” poznawanemu „innemu”, i zastąpić ją — wydarzeniem spotkania. Drogą do prawdy o człowieku jest analiza spotkania.

Czym zaś jest spotkanie? Na to pytanie próżno niestety szukać takiej odpowiedzi, która zadowoliliby w równym stopniu wszystkich przedstawicieli i znawców omawianego tu kierunku. Drogi poszukiwań istoty spotkania są wyraźnie rozbieżne. Można jednak pokusić się o ustalenie przynajmniej kilku podstawowych cech, co do których panuje zgodność poglądów. Spotkanie jest więc na pewno fundamentalnym aktem człowieka jako człowieka. W spotkaniu konstytuuje się i zarazem ujawnia istota ludzkiego bytu, w nim i dzięki niemu ów byt ugruntowuje i potwierdza swoje bycie, które polega na

nieustannym stawaniu się człowiekiem. Spotkanie jest osiągnięciem naoczności własnej nie-samotności, jest przeniesieniem człowieka z płaszczyzny codziennych obcować z przedmiotami i z ludźmi traktowanymi jako przedmioty na płaszczyznę autentycznie ludzkiego bycia, czyli współ-bycia.

Dalsze ustalenia poszczególnych tworców dotyczące spotkania są już rozbieżne. W filozofii polskiej reprezentowane są m.in. dwa stanowiska oparte na różnych systemach założeń ontologicznych: Józef Tischner uprawia filozofię spotkania (nazywaną w niniejszej pracy „agatologiczną”; termin ten jest połączeniem greckich słów: agaton = dobro, i logos = to, co rozumne) jako kontynuację fenomenologicznych rozważań o inspiracji Ingardenowskiej, utrzymanych w duchu filozofii chrześcijańskiej, której jest w Polsce czołowym przedstawicielem; Andrzej Nowicki jako jeden z nielicznych w ogromnej rzeszy europejskich filozofów spotkania stoi na gruncie marksizmu i konsekwentnie wychodząc z przesłanek materializmu historycznego i dialektycznego konstruuje materialistyczną i całkowicie świecką koncepcję spotkań (zwaną „inkontrolologią” od późnołacińskiego terminu *incontra* = spotkanie i greckiego logos, wziętego tu w znaczeniu: nauka o...), która przeciwstawia się zdecydowanie przeważającemu w europejskiej filozofii spotkania nurtowi teocentrycznemu i personalistycznemu. Stąd biorą się podstawowe różnice między propozycjami Tischnera i Nowickiego. W ujęciu pierwszego z nich na czoło wysuwa się transcendentálny charakter doświadczenia spotkania. Jest ono wydarzeniem niezwykłym i niecodziennym, doświadczeniem granicznym, a zarazem aksjomatycznym. Jest wyjściem podmiotu poza własną podmiotowość, wykroczeniem poza horyzont codziennego bycia—w—świecie i skierowaniem się osoby ku innej rzeczywistości — interpresonalnej — i ku innemu sposobowi bycia, który Tischner nazywa „byciem—poprzez—siebie”. Z kolei dla Nowickiego spotkanie jest jednym z podstawowych sposobów bycia człowieka, konstytuującym i określającym jego stosunek zarówno do innych ludzi, jak też do świata rzeczy. W spotkaniu, a zwłaszcza w jego postaci najbardziej podstawowej, jaką jest spotkanie poprzez dzieło, te dwie sfery rzeczywistości przenikają się, a granica między nimi staje się względna i jak gdyby przepuszczalna. Dzieło — rezultat eksterioryzacji osobowości twórcy i narzędzie interioryzacji treści podmiotowych przez odbiorcę — staje się „rzeczą uczłowieczoną”, będąc zarazem elementem świata rzeczy i świata człowieka. Również twórca utożsamiając się ze swym dziełem i wyposażając ją w część swego osobowości dokonuje *sui generis* reifikacji siebie. Granica między tym, co rzeczowe (przedmiotowe) a tym, co ludzkie (podmiotowe) przebiega nie między człowiekiem a jego wytworem, lecz biegnie przez wnętrze człowieka i poprzez rzecz uczłowieczoną. Podobny podział na składniki podmiotowe i przedmiotowe dokonuje się także w osobowości odbiorcy. Tym samym spotkanie jest taką relacją między człowiekiem a człowiekiem, która odbywa się w realnym czasie i przestrzeni i każdorazowo jest zapośredniczona przez jakąś rzecz — nośnik materialny — jakkolwiek funkcją i istotą spotkania jest uczłowieczanie.

Wyżej zarysowana różnica w poglądach na istotę spotkania jest tylko jednym z aspektów porównania dwóch niezmiernie interesujących i sytuujących się wobec siebie na wielu różnych płaszczyznach, przynoszących zarówno znamienne podobieństwa, jak i dające do myślenia różnice, koncepcji polskiej filozofii spotkania. Zadaniem prezentowanej tutaj pracy jest rekonstrukcja i uporządkowane przedstawienie rozproszonych w licznych publikacjach wypowiedzi Andrzeja Nowickiego i Józefa Tischnera na temat spotkania. Pragnę także przedstawić wszechstronne zestawienie i porównanie omawianych poglądów, by na podstawie analizy podobieństw i różnic sformu-

łować wnioski dotyczące obecnego kształtu polskiej filozofii spotkania jako swoistej dialektycznej całości, której tezę i antytezę stanowią konfrontowane koncepcje, oraz zastanowić się nad możliwością i perspektywami dialogu między nimi.

Podjęcie tematu: „Polska filozofia spotkania” jest próbą wypełnienia luki zarówno w badaniach nad dziejami europejskiej filozofii spotkania, jak też nad polską filozofią współczesną. Autor ma świadomość, że tę lukę wypełnia tylko częściowo. W dalszym ciągu czeka na wnikliwe zbadanie problem stosunku polskiej filozofii spotkania do europejskich tradycji tego nurtu myślowego, a także zagadnienie obecności idei i problemów filozofii spotkania w twórczości innych polskich filozofów, nie tylko Andrzeja Nowickiego a Józefa Tischnera. Autor jest bowiem przekonany, że wiele myśli i sformułowań zarówno spośród omawianych w pracy, jak też i tych, które znalazły się poza obrębem jej zainteresowań, a należą do dorobku polskiej filozofii współczesnej, mogłoby odegrać rolę inspirującą i wskazującą nowe kierunki poszukiwań w całokształcie refleksji nad spotkaniem.

Wydaje się jednak, że problem rozpatrywany w niniejszej pracy ma podstawowe znaczenie dla całego zasygnalizowanego tutaj obszaru zagadnień. Jest tak dlatego, że obecny kształt polskiej filozofii spotkania wyznaczony jest przez układ stosunków między inkontrologią Andrzeja Nowickiego a agatologiczną filozofią spotkania Józefa Tischnera. Spośród wszystkich kierunków filozoficznych uprawianych dziś w Polsce jedynie marksizm i chrześcijańska fenomenologia są w stanie sensownie postawić pytanie o spotkanie jako kategorię antropologiczno-filozoficzną. Na to pytanie w sposób w pełni świadomy i odpowiedzialny starają się odpowiedzieć jedynie dwaj przedstawiciele owych kierunków — właśnie Józef Tischner i Andrzej Nowicki. Ale to nie wszystko. W najgłębszym przekonaniu autora niniejszych słów sama treść nazwy „filozofia spotkania” zobowiązuje każdego, kto chce ją rzetelnie uprawiać, do tego, by nie poprzestawał na czysto teoretycznej analizie abstrakcyjnej kategorii „spotkania”. Wiarygodność filozofii spotkania zależy w istotnej mierze od tego, czy jest ona filozofią otwartą na dialog. Dlatego, aby odpowiedzieć na pytanie, czym jest filozofia spotkania w Polsce, nie wystarczy po prostu scharakteryzować z osobna każdej z dwóch istniejących dziś jej wersji. Ze specyfiki przedmiotu wynika z całą oczywistością konieczność postawienia pytania o ich spotkanie.

Odpowiedź na to pytanie napawa pewnym niepokojem. Co można sądzić o filozofii, której „sztandarem” jest pojęcie spotkania, której „godłem” jest elipsa o dwu ogniskach — „ja” i „ty”, która ma w Polsce dwóch przedstawicieli mieszkających o trzysta kilometrów od siebie, tworzących w tym samym czasie i w tym samym języku, a jednocześnie nie jest jedną filozofią, lecz dwiema filozofiami sytuującymi siebie w dwóch zupełnie różnych przestrzeniach myślowych, adresowanymi do innych czytelników i nie szukającymi żadnych wspólnych punktów między sobą? „Spotykają się ze sobą filozofowie, lecz niestety nie filozofie” — napisał kiedyś Edmund Husserl. Ta sytuacja, jak wielokrotnie wyrażał się książd Tischner cytując Martina Heideggera, „daje do myślenia”.

Dlatego zadanie, które postawił przed sobą autor prezentowanej pracy, polega nie tylko na rekonstrukcji i przedstawieniu całokształtu poglądów składających się na filozofię spotkania Andrzeja Nowickiego i Józefa Tischnera, lecz także na wnikliwym zbadaniu związków łączących ze sobą te dwie filozofie oraz tego wszystkiego, co je od siebie dzieli, i wreszcie na rozważeniu problemu, czy brak spotkania między filozofiami spotkania dyskwalifikuje je rzeczywiście jako filozofie spotkania, a z drugiej strony — czy

take spotkanie jest w ogóle możliwe i pod jakimi warunkami. Dopiero odpowiedź na te wszystkie pytania pozwala w sposób zadowalający (co nie znaczy wyczerpujący) wywiązać się z zadania przedstawienia polskiej filozofii spotkania w jej istotnym kształcie.

Wyżej omówione przyczyny narzuciły w sposób dość rygorystyczny kompozycję pracy. Tekst został podzielony na cztery rozdziały, które poprzedzono wstępem.

Zadaniem wstępu jest zarysowanie szerszego europejskiego kontekstu polskiej filozofii spotkania, omówienie struktury pola badawczego, krótka charakterystyka zastosowanych metod oraz wskazanie kierunków dalszych badań związanych z wypełnieniem „pustych pól” celowo pozostawionych przez autora.

Dwa pierwsze rozdziały poświęcone są przedstawieniu i omówieniu poglądów prezentowanych twórców polskiej filozofii spotkania — Andrzeja Nowickiego i Józefa Tischnera. Ich kompozycja jest paralelna: każdy rozdział składa się z siedmiu paragrafów, omawiających kolejno stosunek autorów do najważniejszych zagadnień filozofii spotkania. Tematyka poszczególnych fragmentów częściowo się pokrywa. — tam, gdzie zarówno Tischner, jak Nowicki zabierają głos na ten sam lub podobny temat — częściowo zaś jest rozbieżna, gdy w strukturze logicznej obu przedstawianych wywodów zachodzą wyraźne różnice.

I tak, w rozdziale pierwszym przedstawione są kolejno: materialistyczny, historyczny i dialektyczny punkt wyjścia Andrzeja Nowickiego w rozważaniach nad spotkaniem, stosowane przezeń metody badania i opisu, stosunek refleksji nad spotkaniem do podstawowych tez filozofii człowieka, pogląd na istotę spotkania oraz jego genezę, przebieg i rezultaty, zagadnienie istoty i tożsamości człowieka w świetle filozofii spotkania, rola kategorii „imienia” o raz stosunek do czasu: przeszłości, teraźniejszości, a zwłaszcza przyszłości ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji „świeckiej perspektywy nieśmiertelności”.

Z kolei na treść rozdziału drugiego składają się: przyczyny zainteresowania się przez Józefa Tischnera filozofią spotkania i fenomenologiczno-epistemologiczny punkt wyjścia jego rozważań, stosowane metody, relacje między filozofią spotkania a antropologią filozoficzną, charakterystyka spotkania z uwzględnieniem pytań o warunki możliwości, przebieg i rezultaty oraz wynikająca z tej charakterystyki próba uchwycenia istoty spotkania, opis przestrzeni spotkań oraz jej horyzontów — etycznego i agatologicznego, Tischnerowska krytyka esencjalizmu w antropologii filozoficznej i wynikająca z rozważań nad spotkaniem próba zastąpienia pytania o istotę człowieka pytaniem o jego „twarz”, dyskusja nad koncepcją „fenomenologii twarzy”, problem związku „twarzy” z „imieniem” i wreszcie zagadnienie czasu, również ze szczególnym uwzględnieniem stosunku do przyszłości (wskazanie na kluczową rolę Tischnerowskiej kategorii „nadziei”).

Rozdział trzeci poświęcony jest konfrontacji inkontrologii z agatologiczną filozofią spotkania. Punktem wyjścia jest konstatacja zewnętrznego podobieństwa obu dyskursów — synchronia rozwoju oraz szereg tożsamyh kategorii i problemów. Po niej następuje próba rekonstrukcji genezy każdej z porównywanych koncepcji, wskazująca na zupełnie inne korzenie filozoficzne myśli Nowickiego i Tischnera, następnie rozpatrzenie i analiza szeregu podobieństw i różnic w przedmiocie i metodzie, wreszcie wskazanie istotnego pokrewieństwa omawianych koncepcji na płaszczyźnie ethosu — wspólny kontekst kulturowy i historycznospołeczny oraz głębokie zaangażowanie obu autorów w najżywotniejsze „sprawy Polaków”.

Wreszcie rozdział czwarty stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o możliwość spotkania inkontrolologii z agatologiczną filozofią spotkania w tej szczególnej przestrzeni spotkań, jaką tworzy szerszy kontekst filozoficzny i kulturowy obu koncepcji, i o możliwości dalszego ich wzbogacenia dzięki zbliżeniu i dialogowi.

W ten sposób uporządkowany i przeanalizowany materiał pozwala na rozstrzygnięcie pytania, czym jest polska filozofia spotkania w jej dzisiejszym kształcie, a tym samym otwiera perspektywę dalszych badań. Praca niniejsza jest bowiem dopiero początkiem drogi. Dorobek polskiej filozofii spotkania jest cennym i znaczącym wkładem w dzieje myśli europejskiej i wiele dalszych problemów z nim związanych czeka jeszcze na wnikliwe zbadanie.

URSZULA ŻEGLIŃ: Rekonstrukcja semantyki Meinongowskiej. (Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa 8 V 1987 r.)

1. Alexius Meinong należy dziś z pewnością do niezwykle popularnych filozofów. Ten najstarszy z wielkiej trójki uczniów Brentany budzi szczególnie żywe zainteresowanie wśród filozofów analitycznych i parających się problematyką ontologiczną logików. Centralne problemy ontologii Meinonga (jak problem przedmiotów nie istniejących) spotkały się z kluczowymi tematami poruszonymi przez filozofów języka (głównie zagadnieniem przedmiotów fikcyjnych). Te aktualne dziś w filozofii języka dyskusje prowadzi się na gruncie zrekonstruowanej semantyki Meinongowskiej, będącej tematem prezentowanych tu analiz. Ponieważ jednak podstawową dyscypliną filozoficzną jest dla Meinonga ontologia, dlatego rekonstrukcję semantyki Meinongowskiej oprze się na założeniach ontologicznych. Szkieletem formalnym dla rekonstrukcji semantyki będzie podstawowa relacja semantyczna **ZR**, stanowiąca jakby most między dwiema rzeczywistościami: znakową (językową) i pozaznakową (przedmiotową). Założy się przy tym intencjonalny charakter znaku, tzn. że znak z natury nakierowany jest na rzeczywistość, którą odsłania. Przyjmie się ponadto dwuwarstwową strukturę znaku, tj. warstwę syntaktyczno-semantyczną, w której znakami będą nazwy i zdania oraz warstwę pragmatyczną, gdzie odpowiednio uzyskuje się pojęcia i sądy w sensie logicznym. W pierwszym etapie rozważań przedstawi się dziedzinę przedmiotów odsłoniętą przez powyższe kategorie znaków. W drugim etapie omówi się podstawowe funkcje semantyczne, tj. funkcję referencji i prawdy. W trzecim wreszcie etapie wskaże się na bardziej formalny kierunek badań prowadzonych na bazie teorii Meinonga.

1.1. Podstawową kategorią syntaktyczną w semantyce Meinonga jest nazwa. Do kategorii nazwy należy bowiem termin „przedmiot”, będący terminem pierwotnym Meinongowskiej ontologii. Jest to także termin uniwersalny czy nawet transcendentálny, gdyż jego zakres przekracza wszelkie kategorie w rzeczywistości. Obejmuje bowiem „das Etwas überhaupt”, co dla Meinonga znaczy, iż obejmuje wszystko, co nadaje się do przedstawienia. Dopiero analiza przedstawień pozwala odkryć różne typy przedmiotów, powodując tym samym ich kategorializację. Wyróżnia się następujące typy przedmiotów: [1] obiekty, tj. przedmioty bazowe, będące przedmiotami niższego rzędu i nadbudowane nad nimi przedmioty wyższych rzędów, takie jak: [2] obiektywy, tj. przedmioty sądów, [3] dygnitatywy, tj. wartości i [4] desyderatywy, tj. ce-

lowość i powinność, które wyrażone są w zdaniach imperatywnych. Semantycznie wszystkim tym czterem kategoriom przedmiotów przypisana jest nazwa, choć otycznie obiektywy i desyderatywy mają swoją podstawę w sądach. Podstawową jednak kategorię przedmiotową stanowią obiekty, które reprezentowane są przez pojęcia, tj. znaczenia nazw, przy czym na obecnym etapie rozważań znaczenie potraktuje się instrumentalnie, tzn. znając znaczenie nazwy potrafi się wskazać na przedmiot denotowany przez daną nazwę. Jakkolwiek w semantyce Meinonga pierwotną kategorię stanowi pojęcie (nazwa), a nie sąd (zdanie), to sądzi się, że na wzór semantyki budowanej dla klasycznej teorii bytu także ontologię Meinonga oprócz można na sądach (a nie pojęciach). Wówczas odpowiednio do charakterystyki ontologicznej przedmiotu zrekonstruować należy podstawowe kategorie sądów, tj. sądy atrybutywne, egzystencjalne i relacyjne. Korespondują one z trzema aspektami charakterystyki przedmiotu, tj. aspektem treściowym (Sosein), bytowym (Sein) i relacyjnym (Mitsein). Wyróżniony jest tu aspekt treściowy i dlatego teorię przedmiotu Meinonga traktuje się jako esencjalną. Podstawowe założenie esencjalne głosi niezależność otyczną Sosein od Sein, co w terminologii tradycyjnej znaczy niezależność treści (czy istoty) od istnienia. Zatem treść (czyli zbiór cech) konstytuuje przedmiot niezależnie od tego, czy przedmiot taki faktycznie istnieje czy nie. Mimo to, już na poziomie ontologii podaje Meinong kwalifikację egzystencjalną przedmiotów, wyróżniając przedmioty realnie istniejące. Odpowiednio więc do kategorii Sein otrzymuje się następujące typy sądów egzystencjalnych:

- 1.i. x istnieje.
- 1.ii. x subsystuje.
- 1.iii. x ani nie istnieje ani nie subsystuje.

Łatwo podać egzemplifikacje tych sądów w postaci wyrażających je przykładowo zdań, takich jak: 1.i'. Mt. Everest istnieje; 1.ii'. Sherlock Holmes subsystuje; 1.iii'. Złota góra ani nie istnieje, ani nie subsystuje. Wymienionym sądom egzystencjalnym odpowiadają w ontologii Meinonga trzy kategorie bytowe, w których charakteryzuje się sposoby istnienia przedmiotów, tj. kategoria istnienia (Existenz), kategoria subsystowania czy znajdowania się (Bestand) i kategoria bycia zewnętrznego (Aussersein).

Najwięcej dyskusji budzi kategoria bycia zewnętrznego. Umieszcza w niej Meinong z pewnością przedmioty niemożliwe (takie jak kwadratowe koło), ale nie zawsze jest jasne, czy kategorię tę traktuje jako trzecią kategorię otyczną czy przyjmuje jedynie dwie kategorie (istnienie i subsystowanie). W duchu wczesnego Meinonga można powiedzieć, że kategorii istnienia i subsystowania przysługuje byt w pełnej pozycji, podczas gdy brak tej pozycji bytowej charakteryzuje przedmioty niemożliwe, klasyfikowane jako zewnętrzne (pozabytowe). Ale z drugiej strony w poglądach Meinonga widoczna jest tendencja, by bycie zewnętrzne traktować jako najszerszą kategorię otyczną, jaka przysługuje temu wszystkiemu, co może być przedmiotem (tzn. jako minimum bytowe). W kategorii Aussersein charakteryzuje Meinong wówczas tzw. przedmioty czyste, czyli takie, które w aspekcie bytowym (Sein) nie mają żadnego innego określenia, są jakby z drugiej strony bytu i niebytu — „jenseits von Sein und Nichtsein”. W wypadku przedmiotów czystych kwalifikacja istnienia nie ma znaczenia w określeniu ich jako przedmiotów. Gdy weźmie się pod uwagę np. kwadrat (a nawet kwadratowe koło) czy słońca, to o tym, czy coś jest kwadratem (kwadratowym kołem) czy słońcem nie decyduje fakt istnienia, lecz decyduje determinacja treściowa przedmiotu (jego Sosein). W prowadzonych tu analizach Aussersein potraktuje się jako trzecią kategorię bytową, a więc jako trzeci, najsłabszy sposób istnienia, który można

by porównać ze sposobem istnienia intencjonalnego z ontologii fenomenologicznej.

Na wzór ontologii fenomenologicznej także w Meinongowskiej teorii przedmiotu kategoriom bytowym odpowiadają określone sfery ontyczne, tj. sfera realna, którą stanowią przedmioty aktualne oraz sfera modalna, do której należą przedmioty możliwe (zaliczane także do idealnych), jak i niemożliwe, które bytują na sposób zewnętrzny (Aussersein) w wyróżnionym powyżej węższym sensie. Uwagi te pozwalają już na to, by do semantyki Meinonga wprowadzić nową grupę sądów, tym razem sądów atrybutywnych, podmiotowo-orzecznikowych, które korespondują z poprzednio wymienionymi sądami egzystencjalnymi:

- 2.i. x jest realne. x jest aktualne.
- 2.ii. x jest idealne. x jest możliwe.
- 2.iii. x jest poza-bytem. x jest niemożliwe.

Orzecznik sądu wskazuje na kwalifikację ontyczno—modalną i odnosi się do cech nazywanych przez Meinonga ekstra-konstytutywnymi w przeciwieństwie do zwykłych cech konstytutywnych, takich jak np. długość, wielkość, kształt, barwa.

Dalej ze względu na determinację treściową przyjmuje Meinong znaną dla jego teorii dychotomię przedmiotów, dzieląc je na zupełne i niezupełne, tzn. takie, które posiadają całkowitą bądź niecałkowitą determinację treściową. A zatem do podanych już sądów dołączyć należy jeszcze jedną grupę sądów podmiotowo—orzecznikowych typu 3.i. x jest przedmiotem zupełnym oraz 3.ii. x jest przedmiotem niezupełnym. Określenie przedmiotu zupełnego lub niezupełnego bazuje odpowiednio na respektowaniu bądź nierespektowaniu prawa wyłączonego środka. Na przykład kwadrat jest przedmiotem zupełnym, gdyż o dowolnej jakości (należy tu dodać — z dziedziny jakości konstytuujących przedmioty matematyczne) można powiedzieć, że przysługuje lub nie przysługuje kwadratowi. Tak samo przedmioty aktualne traktuje się już jako zdeterminowane, czyli zupełne. Złota góra natomiast jest przedmiotem niezupełnym; określona jest bowiem jedynie przez cechę złotowatości i górowości, ale jeśli zechce się wziąć pod uwagę jej wysokość, pytając czy jest wyższa czy niższa od Mt. Everest, to nie jest prawdą, by cecha ta złotej górze przysługiwała lub nie przysługiwała. To samo odnosi się do przedmiotów fikcyjnych, takich jak twory literackie. W aspekcie semantycznym przedmioty niezupełne potraktować można jako obiektywne denotacje nazw pustych. Dlatego jeśli zechce się dalej rekonstruować koncepcję referencji, to wymaga ona całkowitej modyfikacji w stosunku do standardowej teorii referencji z logiki klasycznej.

2. W semantyce Meinongowskiej, odwrotnie niż w standardowych semantykach ekstensjonalnej logiki klasycznej dopuszcza się predykację cech konstytuujących przedmioty nie istniejące. Wydaje się, że od strony formalnej semantykę Meinonga traktować można jako pewną semantykę niestandardową budowaną na wzór semantyk modalnych, tzw. semantyk światów możliwych. Taką rekonstrukcję w terminologii semantyki światów możliwych podaje m.in. N. Cocchiarella¹, który przedmioty Meinongowskie interpretuje jako indywidua, ukonstytuowane przez klasy nuklearnych cech, znajdujących się w różnych światach możliwych. Zastrzeżenia budzi tu jednak obca ontologii Meinonga interpretacja nominalistyczna. Adekwatna natomiast wydaje się aparatura semantyki światów możliwych, ponieważ w światach możliwych

¹ N. Cocchiarella, *Meinong Reconstructed Versus Early Russell Reconstructed*, „Journal of Philosophical Logic” XI (1982), s. 183—214.

zinterpretować można różnorodne dziedziny przyjmowane w ontologii Meinonga. Umieszczone w tych wszystkich dziedzinach (czy światach) przedmioty należy więc potraktować jako denotacje nazw wprowadzonych do semantyki Meinonga. W aspekcie treściowym są to zarówno nazwy konkretne (denotujące przedmioty ze świata aktualnego), jak i abstrakcyjne (denotujące przedmioty subsystujące ze światów możliwych, obejmujących m.in. dziedzinę matematyki, ale i sztuki czy psychiki). Ponieważ zaś w światach możliwych występują przedmioty, które faktycznie nie istnieją, lecz jedynie subsystują lub bytują zewnątrznie, stąd w semantyce Meinongowskiej uprawnione są nazwy tych przedmiotów (tj. odrzucane w semantykach standardowych nazwy puste). A zatem wszystkie nazwy wprowadzone do semantyki Meinonga pełnią funkcję referencji, tzn. denotują przedmiot w sensie Meinonga czyli taki przedmiot, który został ukonstytuowany treściowo, bez względu na kwalifikację ontyczną.

2.1. Wprowadzenie do semantyki Meinongowskiej nazw przedmiotów nie istniejących pozwala także budować sensowne zdania o tych przedmiotach. Mówienie zaś o zdaniach w płaszczyźnie semantycznej pociąga w płaszczyźnie ontologicznej mówienie o obiektach, tj. stanach rzeczy, na które nakierowane są owe zdania. Charakterystykę obiektów podaje się na podstawie analizy semantycznej różnego rodzaju zdań. Odpowiednio do wyróżnionych kategorii obiektów przytacza się zdania, których podmiot denotuje obiekt [i] istniejący, [ii] subsystujący, [iii] bytujący zewnątrznie. W zależności od tej charakterystyki uzyskuje się następujące typy obiektów: [i]' obiektyw, który subsystuje i jest faktualny, [ii]' obiektyw, który subsystuje i nie jest faktualny, [iii]' obiektyw, który ani nie subsystuje ani nie nie subsystuje. Kategorią wyróżnioną jest tu subsystowanie i faktualność, tzn. jeśli zdanie odnosi się do stanu rzeczy (czyli obiektywu), który subsystuje i jest faktualny, to zdanie takie jest bez wątpienia prawdziwe. Ale z drugiej strony w semantyce Meinonga uprawnione są także zdania, których obiektyw ma charakterystykę [ii]' lub [iii]'. Na przykład prawdziwe są zdania „Sherlock Holmes jest detektywem” czy „Złota góra jest zarazem złota i jest górą”. Kryterium wartościowania tych zdań stanowi klasyczna definicja prawdy, zmodyfikowana do dziedziny opisanej przez ontologię Meinonga, a więc stanowiącej całe uniwersum przedmiotowe. Widać tu znów różnicę ze standardowymi semantykami ekstensjonalnymi, w których za Fregem i Russellem zdaniom o przedmiotach nie istniejących odmawia się wartości logicznej.

Więcej trudności sprawia rozwiązanie problemu prawdy na gruncie zdań wyrażających nasze przekonania czy przypuszczenia. Zdania tego typu analizuje R. Chisholm w swoim komentarzu do dyskusji Meinong—Russell². Przykłady Chisholma (typu „Góra, o której myślę, jest złota”) stanowią kontrargumenty przeciwko rozwiązaniom Russella podanym w teorii deskrypcji. Zgodnie z Chisholmem przykładów tych nie da się zrekonstruować w Russellowskiej teorii deskrypcji. Są natomiast one uprawnione w semantyce Meinonga, ponieważ odnoszą się do przedmiotów naszych aktów psychicznych. Za prawdziwe więc uważa się wypowiedzi zgodne z treścią przedstawień. Analiza Chisholma wydaje się bardziej adekwatna od analizy Russellowskiej i skuteczniej broni przed paradoksami spowodowanymi mówieniem o przedmiotach nie istniejących. W dopełnieniu analizy Chisholma uważa się, że w semantyce Meinonga należałoby podawać zdania wraz z odpowiednimi modalizatorami intencjonalnymi, które na wzór znaku asercji poprzedzałyby

² R. Chisholm, *Homeless Objects*, „Rev. Internationale de Philosophie” 27 (1973), nr 104/105, s. 207—223.

argumenty zdaniowe. Należałoby wówczas wyróżnić rozmaite modalizatory w zależności od dziedziny w jakiej znajdują się opisywane przez zdania obiekty. Na przykład jeśli obiekt (jak Sherlock Holmes) należałby do dziedziny fikcji literackiej, otrzymano by wtedy zdanie $fI(p)$, tzn. zdanie p jest prawdziwe w fikcji literackiej. Zapis taki pokazywałby wyraźnie zrelatywizowanie pojęcia prawdy do dziedziny ontologii Meinonga.

3. Przedstawiono propozycję budowy pewnej niestandardowej semantyki, w której zgodnie z ujęciem Meinonga dałaby się zrekonstruować zarówno teoria referencji, jak i teoria prawdy. Uważa się, że obie teorie można dalej rozwijać w kierunku formalnym narzędziami współczesnej logiki epistemicznej (szczególnie doxastyczne) oraz semantyk światów możliwych. Nic też dziwnego, że ontologia Meinonga jako teoria esencjalna budzi również żywe zainteresowanie wśród zorientowanych filozoficznie logików. Powiązanie badań metalogicznych z metafizycznymi, prowadzonymi na bazie ontologii Meinonga widoczne jest najbardziej w pracach dotyczących następujących zagadnień:

1. szukania wspólnych założeń dla teorii przedmiotu Meinonga i ontologii S. Leśniewskiego, który skonstruował swój rachunek — podobnie jak Meinong — jako ogólną teorię przedmiotu, egzystencjalnie neutralną (Cz. Lejewski);

2. porównania teorii Meinonga z tzw. wolną od założeń egzystencjalnych logiką (free logic) oraz tzw. Guise Theory (H. Castaneda);

3. wykorzystania teorii Meinonga jako dziedziny semantyk światów możliwych (N. Cocchiarella);

4. formalizacji twierdzeń ontologii (N. Cocchiarella, T. Parsons, R. Routley);

5. rekonstrukcji podstawowych pojęć czy teorii semantycznych (E. Mor-scher, T. Parsons, W. J. Rapaport, R. Routley).

RYSZARD JADCZAK: O niektórych związkach szkoły lwowskiej K. Twardowskiego z naukowymi ośrodkami niemieckojęzycznymi. (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 6 V 1987 r.)

Wszystkie ważniejsze prądy filozoficzne XIX w. znalazły w Polsce swych przedstawicieli, przy czym (zwłaszcza od II połowy tego wieku) obserwuje się uzyskanie dominującej pozycji przez ośrodki filozoficzne Niemiec i Austro-Węgier.

W ostatnich dziesiątkach XIX i początkach XX w. nauka polska skupiała się głównie w zaborze austriackim, gdzie panowały stosunkowo sprzyjające warunki do kultywowania i rozwijania niektórych dziedzin wiedzy. Szczególna pozycja filozofii niemieckiej, jak i całej kultury i literatury niemieckojęzycznej w byłym zaborze austriackim, wynikała tak z samych osiągnięć (niekwestionowanych) nauki niemieckiej, jak i z faktu instytucjonalnych związków, udogodnień w kontaktach pomiędzy ośrodkami naukowymi monarchii austro-węgierskiej i habsburskiej. Jasno to wynika z rozłożenia kierunków naukowych kontaktów Polaków z zagranicą. Przeważają związki z ośrodkami naukowymi w krajach niemieckojęzycznych. Były one miejscem studiów wielu Polaków i celem licznych podróży naukowych, dzięki którym

przenoszono do kraju dorobek tych ośrodków, metody badawcze w nich preferowane, a także utrzymywano stały kontakt ze światową nauką. Również choć w nieco mniejszej skali, utrzymywali związki z naukowymi ośrodkami niemieckojęzycznymi, Polacy z zaboru rosyjskiego.

Czołową rolę w byłym zaborze austriackim odgrywał, spolszczony w 1868 r. Uniwersytet Lwowski. Działo w nim przez 30 lat obok siebie dwóch filozofów wybitnych, choć o odmiennych typach. Jednym z nich był pionier metafizyki — Mściśław Wartenberg (1868—1938), który kształcił się w Niemczech, wychował na Kancie i jemu też poświęcił większość prac. Jednak człowiekiem, który obok Adama Mahrburga (1855—1913) i Władysława Weryhy (1867—1916), położył wówczas największe zasługi dla filozofii polskiej był Kazimierz Twardowski (1866—1938).

Liczne i ożywione związki inteligencji polskiej z naukowymi ośrodkami Niemiec i Austrii pozostały takimi i po odrodzeniu państwa polskiego w 1918 roku. O zainteresowaniu osiągnięciami nauki niemieckiej przez środowiska polskie świadczy choćby wielka liczba publikacji, recenzji i omówień, poświęconych niemieckiemu piśmiennictwu naukowemu. Dotyczyło to także filozofii niemieckiej i poszczególnych jej działów. Instytucjonalne i personalne związki Polaków z uczonymi z ośrodków niemieckojęzycznych determinowały w pewnym stopniu także zakres wpływów niemieckich w filozofii polskiej.

W II połowie XIX w. następuje coraz wyraźniejsze usamodzielnianie się nauk szczegółowych, które oderwały się od filozofii. Stąd liczne w owym czasie spory o ich miejsce w humanistyce, o zakres, granice i metody tych nauk. Wzmagają się tendencje, oznaczane mianem psychologizmu, do traktowania psychologii jako podstawy wszystkich niemal nauk humanistycznych. Próby oparcia się na jej danych odnajdujemy w logice, teorii poznania, estetyce i etyce.

Niemieccy psychologowie i fizjologowie: G. Th. Fechner (1801—1887), J. F. Herbart (1776—1841) i E. H. Weber (1795—1878) wskazali psychologii drogę badań eksperymentalnych, choć stosowali eksperyment do pewnych tylko rodzajów zjawisk psychicznych. Syntetyzując te wszystkie próby W. Wundt (1832—1920) stworzył w pełnym tego słowa znaczeniu psychologię eksperymentalną.

Wundt uczynił wiele dla wyodrębnienia psychologii z filozofii. Uważał psychologię za naukę o bezpośrednim doświadczeniu, o tym czego bezpośrednio doświadcza podmiot, o zjawiskach, które odkrywa on w sobie samym za pomocą samoobserwacji (introspekcji). Dlatego głównym narzędziem eksperymentalnej psychologii jest, według Wundta, introspekcja. Metoda ta miała służyć do wykrycia czy scalenia „składników” życia psychicznego.

Pracownia Wundta w Lipsku była przez pewien czas czołowym ośrodkiem naukowym, do którego dążyli na studia lub do zapoznania się z prowadzonymi tam badaniami, liczni uczeni w całej niemal Europie, a także i zza Oceanu. Wśród studiujących w Lipsku i słuchających wykładów Wundta była też liczna grupa Polaków.

Powstałe na fali postępów przyrodznawstwa wysiłki psychofizyków, starających się unaukować psychologię, nie przyniosły zamierzonych rezultatów. W sukurs psychologii przyszła fizjologia. Powstają pracownie psychofizjologiczne. Wiązanie jednak psychologii z fizjologią było szczególnie ostro atakowane, gdyż rozpatrywanie zjawisk psychicznych w jakimkolwiek powiązaniu ze zjawiskami nerwowymi, z mózgiem, zbliżało myślenie o psychice do koncepcji materialistycznych¹.

¹ Przeciwno traktowaniu psychologii jako części fizjologii wystąpił sam Wundt w *Über die Definition der Psychologie*, „Philosophische Studien”, t. XII, 1896, s. 21.

Ci sami jednak, którzy atakowali wiązanie psychologii z fizjologią, opowiadali się często za eksperymentowaniem, gdyż nie oznaczało ono, w przeciwieństwie do sformułowania wundtowskiego, żadnych związków z fizjologią. Dlatego np. K. Twardowski, atakując w *Psychologii wobec fizjologii i filozofii* (1897 r.), z pozycji idealistycznych psychofizjologię, stworzył jednocześnie w 1901 r. pracownię psychologii eksperymentalnej.

Próby naprawy psychologii w opozycji do świadomościowej koncepcji Wundta podjął m.in. teolog, filozof i psycholog F. Brentano (1838—1917). W latach 1866—1873 był profesorem filozofii na Uniwersytecie w Würzburgu, potem przez kilka lat wykładowcą na Uniwersytecie Wiedeńskim, gdzie miał za swych uczniów takich znanych potem w świecie nauki filozofów i psychologów jak np.: A. Meinong, Ch. v. Ehrenfels, A. Marty, A. Höfler, O. Kraus, K. Stumpf, E. Husserl i właśnie K. Twardowski.

K. Twardowski urodził się w Wiedniu. W Wiedniu też pobierał nauki w szlacheckim Instytucie Theresianum. Tu złożył egzamin dojrzałości w 1885 roku. Następnie przez cztery lata (1885—1889) uczęszczał na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Wiedniu, gdzie studiował filozofię pod kierunkiem F. Brentany, a obok tego matematykę i fizykę. W czasie gdy Twardowski studiował w Wiedniu, Brentano (w związku ze sprawą swego małżeństwa) nie był już profesorem zwyczajnym, lecz (od 1880 r.) wykładał jako docent prywatny. Z tego też powodu promotorem pracy doktorskiej Twardowskiego był R. Zimmermann (1824—1898). Na podstawie rozprawy *Idee und Perception. Eine erkenntnins-theoretische Untersuchung aus Descartes*, opublikowanej w Wiedniu w 1892 r., uzyskał Twardowski w 1891 r. stopień doktora filozofii.

Rok akademicki 1891/92 spędził Twardowski na studiach w Lipsku u W. Wundta oraz w Monachium u K. Stumpfa. W 1894 r. habilituje się na Uniwersytecie Wiedeńskim na podstawie pracy: *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen*, wydanej w Wiedniu w 1894 r. i rozpoczyna jako docent prywatny wykłady w Uniwersytecie Wiedeńskim w 1894/95 r. Wkrótce jednak, bo już 20 X 1895 r., mianowano go profesorem nadzwyczajnym filozofii w Uniwersytecie Lwowskim, gdzie też 15 XI 1895 r. rozpoczął działalność.

Dzięki bliskim stosunkom z liczną grupą brentanistów, prace Twardowskiego zyskały w środowiskach naukowych niemieckiego obszaru językowego znaczny rozgłos. Wskazuje się przy tym na wyraźny wpływ Brentany i brentanistów zwłaszcza na pracę habilitacyjną Twardowskiego. Szczególnie analiza rzeczywistości psychicznej została przeprowadzona w *Zur Lehre...* za pomocą aparatu pojęciowego opracowanego przez Brentanę w jego pracy *Psychologie vom empirische Standpunkt* (Leipzig 1874). Od brentanistów przejął m.in. Twardowski przekonanie, że psychologia jest właściwą metodą prowadzącą do obiektywizacji wiedzy oraz że doświadczenie psychiczne stanowi podstawę filozoficznej koncepcji psychologii opisowej.

Zdaniem R. Ingardena pozostawał jednak Twardowski nie tylko pod wpływem Brentany. W sprawie przeciwstawienia między treścią a przedmiotem przedstawienia, jego poglądy bliskie są Kerry'emu, który w latach 1885—1891 opublikował w „*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*” t. IX—XV, szereg artykułów pod wspólnym tytułem *Über Anschauung und ihre psychische Verarbeitung*².

² Za pośrednictwem B. Kerrego miał się też Twardowski zapoznać z *Wissenschaftslehre* B. Bolzany (t. 1, 1837 r.). Patrz R. Ingarden, *Działalność naukowa Kazimierza Twardowskiego*, [w:] *Kazimierz Twardowski. Nauczyciel-uczony-obywatel*, Lwów 1938, s. 18.

Mimo przesiedlenia się Twardowskiego do Lwowa, nadal obserwujemy obecność jego poglądów w niemieckim piśmiennictwie filozoficznym. Za dowód uznania, jakie uzyskała jego praca habilitacyjna może służyć np. artykuł ucznia R. Avenarius — Rudolfa Willy (1855 — data śmierci nieznana), który atakując, z pozycji subiektywnego idealizmu, psychologię empiryczną Brentany, za podstawę swych rozważań wzięł właśnie *Zur Lehre...* Twardowskiego. Pisał Willy, że autor ten jest inspirowany przez Brentanę i pozostaje z nią w całkowitej zgodzie. „Jego wywód — dodaje — ma jednak tę zaletę, iż teoria występuje w nim częściej niż u Brentany i z taką wyrazistością, która nie pozostawia nic do życzenia”³.

I. Dąbska pisała, że Twardowski dawał we Lwowie wykłady poświęcone brentanowskiej interpretacji logiki tradycyjnej pt. „Brentanowska teoria rozumienia”. Miał także wykład uniwersytecki pt. „Próby reformowania logiki tradycyjnej”, który poświęcił Bolzanowi, Brentanie, Schröderowi, Boole’owi. Wykład ten, zdaniem Dąbskiej, niewątpliwie podzielał zapładniając na początki i rozwój logiki matematycznej w Polsce, słuchali go bowiem m.in. Łukasiewicz, Leśniewski, Kotarbiński, Czeżowski⁴.

Można przyjąć, że zaprezentowane, zwłaszcza w pracy habilitacyjnej Twardowskiego, rozważania były jednym z członów teorii powstających na gruncie tzw. szkoły austriackiej i różnych odłamów brentanistów, a w pewnej mierze i fenomenologii Husserla. Teoria przedmiotu Twardowskiego, nawiązująca do arystotelesowskiego pojęcia bytu, wyprzedza np. o wiele lat tzw. „*Lehre von den Ganzen und Teilen*” Husserla w II tomie *Logische Untersuchungen* (1901 r.), późniejsze badania formalno-logiczne uczniów Husserla, a także tzw. „*Gegenstandstheorie*” Meinonga (1904 r.).

Trzeba dodać, że w tym okresie Twardowski był zdecydowanym psychologiem, zwłaszcza w swych poglądach logicznych. W 1900 r. R. Husserl wydał I tom *Logische Untersuchungen*, w którym analizował główne argumenty psychologów. Jak wynika z naukowej autobiografii (*Selbstdarstellung*) przygotowanej na zamówienie wydawnictwa Felixa Meinera w Lipsku dla serii „*Deutsche Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellung*”, której tekst zaginał, ale informacje o niej przekazał R. Ingarden, właśnie pod wpływem lektury dzieła Husserla (w 1902 r.), Twardowski porzucił stanowisko psychologiczne⁵.

Jak już wspomniano Twardowski utrzymywał żywe kontakty ze swoimi kolegami z okresu, gdy studiował w Uniwersytecie w Wiedniu. Jak podaje I. Dąbska w spuściznie rękopiśmienniczej Twardowskiego zachowała się pewna liczba listów od Marty’ego z lat 1891—1897 oraz od Meinonga z lat 1893—1907⁶. Zostało też opublikowanych kilka listów Twardowskiego do Meinonga pochodzących z ostatnich lat XIX w.⁷

Od 1882 r. Meinong kierował katedrą filozofii w Grazu, ale wpływami swymi sięgał, jako tajny radca, do najwyższych kręgów dworu cesarskiego

³ R. Willy, *Die Krisis in der Psychologie. Drittel Artikel*, „*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*” t. 21/1897, s. 333; H. Husserl w *Idee* (I wyd. 1913 r., Warszawa 1973, s. 423) — wspominając o pracy habilitacyjnej Twardowskiego stwierdza, że nie był on samodzielny w dokonaniu rozróżnienia między przedmiotem, treścią a aktem przedstawienia.

⁴ I. Dąbska, *Franciszek Brentano a polska myśl filozoficzna Kazimierza Twardowskiego i jego szkoły*, „*Ruch Filozoficzny*”, t. XXXVII/1979, nr 1—2, s. 2—5.

⁵ R. Ingarden, op. cit., s. 24—25.

⁶ I. Dąbska, op. cit., s. 2.

⁷ Patrz: *Philosophenbriefe. Aus der Wissenschaftlichen Korrespondenz von Alexius Meinong mit Franz Brentano... (1876—1920)*, zebrał R. Kindinger, Graz—Austria 1965.

w Wiedniu. W. Szewczuk przytacza, na podstawie akt z archiwum Uniwersytetu Wiedeńskiego, kilka szczegółów świadczących o wpływie Meinonga na przyspieszenie otrzymania przez Twardowskiego, nie bez jego o to zabiegów, profesury zwyczajnej we wrześniu 1898 r.⁸

W 1898/9 r. wygłasza Twardowski w Uniwersytecie Lwowskim pierwsze wykłady z psychologii eksperymentalnej, z którą zapoznał się u Wundta i Stumpfa. W 1901 r. sam zaczyna prowadzić ćwiczenia z psychologii eksperymentalnej i zakłada pierwszą w Polsce pracownię psychologiczną dla ćwiczeń z tej dyscypliny. W 1920 r. przekształcił pracownię w osobny zakład psychologii.

Pragnąc utrzymać kontakt z nauką europejską Twardowski bierze w kwietniu 1904 r. udział w zjeździe psychologów eksperymentalnych w Giessen, a otrzymawszy urlop i zasiłek rządowy odbywa w tym samym roku podróż naukową do Grazu, Pragi, Halle, Würzburga, Wrocławia, Lipska, Getyngi i Paryża, gdzie zapoznaje się z tamtejszymi pracownikami psychologicznymi. W 1910 r. uczestniczy w IV Międzynarodowym Zjeździe Psychologii Eksperymentalnej w Innsbrucku.

K. Twardowski uważany jest za twórcę szkoły filozoficznej, która przeszła do historii nauki polskiej pod nazwą szkoły lwowsko-warszawskiej. Grupę osób studiujących w Uniwersytecie Lwowskim filozofię u Twardowskiego i pracujących do I wojny światowej pod jego kierunkiem można nazwać „szkołą lwowską”. Rozwijali oni swe badania na podstawie założeń wyjściowych psychologii deskryptywnej Twardowskiego, a właściwie F. Brentany. Cechował ten typ poszukiwań: realizm, obiektywistycznie zorientowana teoria prawdy, ale także radykalny minimalizm poznawczy, który przejawiał się w subtelnych analizach semantycznych. Miała ona charakter analityczny nie zaś syntetyczny.

To właśnie K. Twardowski zapoczątkował na gruncie polskim nowoczesny nurt analityczny w filozofii. Przy czym przyjęta przez niego od Brentany metoda analityczna różniła się zasadniczo od metody analizy genetycznej, rozkładającej zjawiska psychiczne na ich pierwotne elementy, jaką uprawiała psychologia XVIII wieku, a także od metody eksperymentalnej, wykształconej w psychologii XIX wieku. Stworzona przez Brentanę „psychologia opisowa” była analizą aktów świadomości i koncentrowała swe rozważania na ogólnej charakterystyce zasadniczych własności przeżyć świadomych. Tak rozumiana psychologia odwoływała się do doświadczenia wewnętrznego jako do źródła wiedzy oraz do opisu i analizy jako swej metody. Typowym przykładem metody opisu analitycznego może być praca Twardowskiego *O istocie pojęć* (1924 r.).

Metodę opisu analitycznego przejęli i wykorzystali w swoich pracach uczniowie Twardowskiego. Analizą logiczną kierował się J. Łukasiewicz, sądząc że może ona doprowadzić do stworzenia naukowej metafizyki, którą utożsamiał z ogólną teorią przedmiotu w rozumieniu brentanistów. Typową metodą analizy była metoda parafraz K. Ajdukiewicza, wykorzystująca aparat pojęciowy logiki. Uprawiane w szkole lwowsko-warszawskiej procedury analityczne związane były głównie z logiką formalną. Obok niej korzystano jednak również z metody nieformalnej analizy pojęciowej (W. Witwicki, L. Blaustein).

Dążeniem Twardowskiego było, jak wiadomo, utworzenie w Polsce ośrodka pracy w dziedzinie, jak sam mawiał, filozofii naukowej. Hasła realizowania programu filozofii jako nauki *sensu stricto*, obowiązanej stosować, tak samo jak nauki szczegółowe, ścisłe kryteria racjonalnego formułowania i uzasad-

⁸ W. Szewczuk, *Wielki spór o psychikę*, Warszawa 1972, s. 117.

niania twierdzeń, przejął Twardowski także od swego nauczyciela F. Brentany. Twardowski filozofię naukową przeciwstawiał jednak spekulacji filozoficznej, czyli metafizyce. Różnił się też od Brentany w poglądach na metafizykę, rozumianą nie jako ontologią formalną, lecz jako pogląd na świat. Brentano był przekonany o możliwości racjonalnej metafizyki, pojętej jako nauka o Bogu i duszy, i uważał ją za naczelną dyscyplinę filozoficzną⁹. Twardowski zaś tak pojętą metafizykę uważał za system przednaukowych przeświadczeń, jakkolwiek skłonny być uznać, że pewne problemy metafizyki, w miarę rozwoju badań, mogą ulec unaukowieniu.

Bezpośredni uczniowie Twardowskiego zetknęli się z filozofią Brentany i brentanistów głównie właśnie poprzez swego nauczyciela.

J. Łukasiewicz, podobnie jak Brentano i Twardowski, był rzecznikiem naukowego uprawiania filozofii, przeciwstawiał się irracjonalizmowi i filozofii spekulatywnej. Odrzucił natomiast pogląd Brentany na centralną rolę psychologii deskryptywnej wśród nauk filozoficznych i zwalczał wszelkie przejawy psychologizmu w tych naukach, a w szczególności w logice. W 1905 r. Łukasiewicz, jako stypendysta autonomicznego rządu Galicji, odbył studia w Berlinie i Louvain, a w 1909 r. przebywał jako stypendysta w Grazu, gdzie uczęszczał na zajęcia z A. Meinongiem.

St. Leśniewski studiował, poza Lwowem, także w Zurychu, Lipsku i Heidelbergu. Słuchał m.in. wykładów H. Corneliusa (1863—1947) w Monachium.

K. Ajdukiewicz, po doktoracie (1913 r.) wyjechał na stypendium do Getyngi, gdzie słuchał wykładów Husserla i matematyka D. Hilberta (1862—1943).

K. Twardowski, jak już wspomniano, kontynuował w swych badaniach myśl filozoficzną F. Brentany. W tym samym duchu psychologii introspekcyjnej co Twardowski wypowiedzieli się wówczas m.in.: H. Ebbinghaus (1850—1909), T. Ziehen (1862—1950), E. B. Titchener (1867—1927).

Tradycje niemieckiej psychologii introspekcyjnej, która dominowała u nas niemal przez cały okres międzywojenny, utrwaliły się w Polsce, przepłatając się czasami z doraźnymi wpływami z Francji, właśnie dzięki psychologom z byłego zaboru austriackiego. Dotyczy to głównie najbliższych ideowo uczniów Twardowskiego, psychologów: W. Witwickiego, St. Błachowskiego, St. Baley, M. Kreutza.

Witwicki, po uzyskaniu doktoratu na Uniwersytecie Lwowskim w 1901 r., przez kilka miesięcy w latach 1901/2 studiował psychologię na Uniwersytecie Wiedeńskim pod kierunkiem A. Höflera, a w Uniwersytecie Lipskim pod kierunkiem W. Wundta.

Nie zaaprobował jednak Witwicki typu badań psychologicznych uprawianych w szkole Wundta. Znany jest też jego negatywny stosunek do metody testów, stosowanych np. w badaniach stopnia inteligencji. Witwicki, jako psycholog, usiłował połączyć koncepcje psychologii deskryptywnej Brentany i Twardowskiego ze zdobyczami szkoły psychologii eksperymentalnej Wundta i O. Külpe (1862—1915). Nawiażywał także, rozwijał i wykorzystał w swoich badaniach, zwłaszcza nad „poczuciem religijnym” teorię „supozycji” A. Meinonga¹⁰.

St. Baley studia odbywał we Lwowie, Berlinie i Paryżu. M. Kreutz zaś, po ukończeniu studiów u Twardowskiego we Lwowie, lata 1925/26 spędził w ośrodkach naukowych Berlina, Lipska, Hamburga i Paryża.

⁹ F. Brentano, *Religion und Philosophie*, hrag. v. F. Mayer-Hillebrand, Bern 1954, s. 89 i n.

¹⁰ Por. R. Jadczyk, *Teoria „supozycji” w ujęciu Władysława Witwickiego*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filozofia IV*, z. 103/1979 r., s. 35—45.

St. Błachowski studiował we Lwowie, Wiedniu i na Sorbonie. Od jesieni 1909 r. przebywał w Getyndze, gdzie pogłębiał wiadomości z zakresu nauk biologicznych, fizyki i matematyki. Tutaj też w 1913 r., pod kierunkiem G. E. Müllera (1850—1924) Błachowski pisał rozprawę doktorską i uzyskał stopień doktora filozofii.

Wszyscy oni pilnie śledzili osiągnięcia nauki niemieckiej i wykorzystywali je w swoich badaniach i rozprawach naukowych.

Personalne i instytucjonalne związki, jakie istniały pomiędzy ośrodkami naukowymi Polski i krajów niemieckojęzycznych, nie wystarczają oczywiście do określenia stopnia tych związków, a tym bardziej wzajemnych wpływów czy uzależnień. Miejsca odbywania przez Polaków studiów filozoficznych, kierunki podejmowanych przez nich podróży naukowych, uczestnictwo w konferencjach, ilość publikacji poświęconych nauce niemieckiej, dają jednak podstawy do wysnucia wniosku o preferencyjnym stosunku niektórych środowisk naukowych Polski przełomu XIX i XX wieku oraz pierwszych dziesiątków lat naszego wieku, do filozofii rozwijanej w ośrodkach niemieckojęzycznych.

Przy czym recepcja filozofii niemieckiej w środowiskach intelektualnych Polski, w interesującym nas tu okresie, nie oznacza tylko przenikania określonych prądów myślowych, bo ten proces nie napotykał istotnie na większe bariery, ale wszelką reakcją tych środowisk na myśl niemiecką. Szczegółowe badania pozwoliłyby zapewne na stwierdzenie lub zaprzeczenie transformacji poglądów poszczególnych myślicieli w polskich środowiskach, dałyby też odpowiedź czy była ona pełna, jaki nosiła charakter, jaki kierunek, czemu służyła oraz czy poglądy te pozostawiły, a jeśli tak, to jakie, ślady w umysłowości ludzi.

ROBERT LESZKO: Macierzowa charakterystyka złożonych pytań liczbowych. (Odczyt wygłoszony na posiedzeniu Polskiego Towarzystwa Semiotycznego, 22 V 1987 r.)

1. Złożone pytania liczbowe

W koncepcji logiki pytań, którą tu przyjmujemy za T. Kubińskim (por. [1]), pytanie jest wyrażeniem rozpoczynającym się od operatora pytajnego, po którym następuje określona formuła języka J (J jest językiem logiki I-go rzędu). Formuła ta ma tylko takie zmienne wolne, które występują w operatorze pytajnym. Zmienne te są bądź indywidualne, bądź funkcyjne.

Każdemu pytaniu przyporządkowujemy niepusty zbiór zdań w sensie logicznym. Jego elementy nazywamy odpowiedziami bezpośrednimi na dane pytanie. Przyporządkowanie pytaniu odpowiedzi bezpośredniej ma charakter efektywny.

Tutaj zajmiemy się pewną naturalną klasą pytań, które nazywamy złożonymi pytaniami liczbowymi. Strukturę odpowiedzi bezpośrednich na te pytania można szczególnie przejrzysto opisać za pomocą pewnych grafów normalnych, nazywanych też grafami warstwami regularnymi, a dalej również za pomocą macierzy tych grafów.

Definicja. Złożonym pytaniem liczbowym nazywamy dowolne wyrażenie postaci

$$(*) \quad [p_1, \dots, p_{s-1}] \quad k_1 x_{j_1} \dots k_s x_{j_s} \Phi \quad x_{j_1} \dots x_{j_s},$$

St. Błachowski studiował we Lwowie, Wiedniu i na Sorbonie. Od jesieni 1909 r. przebywał w Getyndze, gdzie pogłębiał wiadomości z zakresu nauk biologicznych, fizyki i matematyki. Tutaj też w 1913 r., pod kierunkiem G. E. Müllera (1850—1924) Błachowski pisał rozprawę doktorską i uzyskał stopień doktora filozofii.

Wszyscy oni pilnie śledzili osiągnięcia nauki niemieckiej i wykorzystywali je w swoich badaniach i rozprawach naukowych.

Personalne i instytucjonalne związki, jakie istniały pomiędzy ośrodkami naukowymi Polski i krajów niemieckojęzycznych, nie wystarczają oczywiście do określenia stopnia tych związków, a tym bardziej wzajemnych wpływów czy uzależnień. Miejsca odbywania przez Polaków studiów filozoficznych, kierunki podejmowanych przez nich podróży naukowych, uczestnictwo w konferencjach, ilość publikacji poświęconych nauce niemieckiej, dają jednak podstawy do wysnucia wniosku o preferencyjnym stosunku niektórych środowisk naukowych Polski przełomu XIX i XX wieku oraz pierwszych dziesiątków lat naszego wieku, do filozofii rozwijanej w ośrodkach niemieckojęzycznych.

Przy czym recepcja filozofii niemieckiej w środowiskach intelektualnych Polski, w interesującym nas tu okresie, nie oznacza tylko przenikania określonych prądów myślowych, bo ten proces nie napotykał istotnie na większe bariery, ale wszelką reakcją tych środowisk na myśl niemiecką. Szczegółowe badania pozwoliłyby zapewne na stwierdzenie lub zaprzeczenie transformacji poglądów poszczególnych myślicieli w polskich środowiskach, dałyby też odpowiedź czy była ona pełna, jaki nosiła charakter, jaki kierunek, czemu służyła oraz czy poglądy te pozostawiły, a jeśli tak, to jakie, ślady w umysłowości ludzi.

ROBERT LESZKO: Macierzowa charakterystyka złożonych pytań liczbowych. (Odczyt wygłoszony na posiedzeniu Polskiego Towarzystwa Semiotycznego, 22 V 1987 r.)

1. Złożone pytania liczbowe

W koncepcji logiki pytań, którą tu przyjmujemy za T. Kubińskim (por. pr. [1]), pytanie jest wyrażeniem rozpoczynającym się od operatora pytajnego, po którym następuje określona formuła języka J (J jest językiem logiki I-go rzędu). Formuła ta ma tylko takie zmienne wolne, które występują w operatorze pytajnym. Zmienne te są bądź indywidualne, bądź funkcyjne.

Każdemu pytaniu przyporządkowujemy niepusty zbiór zdań w sensie logicznym. Jego elementy nazywamy odpowiedziami bezpośrednimi na dane pytanie. Przyporządkowanie pytaniu odpowiedzi bezpośredniej ma charakter efektywny.

Tutaj zajmiemy się pewną naturalną klasą pytań, które nazywamy złożonymi pytaniami liczbowymi. Strukturę odpowiedzi bezpośrednich na te pytania można szczególnie przejrzysto opisać za pomocą pewnych grafów normalnych, nazywanych też grafami warstwami regularnymi, a dalej również za pomocą macierzy tych grafów.

Definicja. Złożonym pytaniem liczbowym nazywamy dowolne wyrażenie postaci

$$(*) \quad [p_1, \dots, p_{s-1}] \quad k_1 x_{j_1} \dots k_s x_{j_s} \Phi \quad x_{j_1} \dots x_{j_s},$$

w którym $[p_1, \dots, p_{s-1}] k_1 x_{j_1} \dots k_s x_{j_s}$ jest operatorem pytajnym tego pytania, a $\Phi x_{j_1} \dots x_{j_s}$ jest formułą języka J zwaną rdzeńcem pytania $[p_1, \dots, p_{s-1}] k_1 x_{j_1} \dots k_s x_{j_s} \Phi x_{j_1} \dots x_{j_s}$.

Ciągi p_1, \dots, p_{s-1} i k_1, \dots, k_s są ciągami liczb naturalnych ($s \geq 2$), liczby te nazywamy odpowiednio wskaźnikami i kwantyfikatorami operatora pytania postaci (*). Kwantyfikator liczbowy k_i wiąże zmienną x_{j_i} . Wyrażenie $k_i x_{j_i}$ czytamy: „dla których to $k_i x_{j_i}$ -ów?”.

Sens pytania jest wyznaczony przez klasę wszystkich odpowiedzi bezpośrednich na to pytanie. Dlatego wielkie znaczenie ma sprecyzowanie odpowiedzi bezpośredniej na pytanie postaci (*) Przyjmujemy tu przejrzysty sposób definiowania odpowiedzi bezpośrednich na złożone pytanie liczbowe za pomocą pojęć teorii grafów. W tym celu najpierw definiujemy tzw. graf pytania, a następnie zbudujemy odpowiedź bezpośrednią z pewnych formuł jednoznacznie przyporządkowanych maksymalnym drogom w tym grafie.

2. Macierze złożonych pytań liczbowych

Z każdym skierowanym grafem skończonym można w naturalny sposób związać pewną macierz nad zbiorem $\{0,1\}$ (macierz boolowską).

Definicja. Niech $G = (V, R)$ będzie skończonym grafem skierowanym, a (v_1, \dots, v_n) pewną permutacją elementów zbioru V . Macierzą sąsiedztw grafu G dla danej permutacji nazywamy macierz boolowską $A = ||a_{ij}||_{n \times n}$ taką, że

$$a_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{gdy } (v_i, v_j) \in R \\ 0, & \text{w przeciwnym wypadku} \end{cases}$$

Macierz sąsiedztw grafu G oznaczamy symbolem $A(G)$, jeżeli konkretna permutacja wierzchołków grafu G nie jest istotna.

Twierdzenie 1. Niech A będzie macierzą sąsiedztw dowolnego grafu G . Wówczas dla $A^n = ||a_{ij}^{(n)}||$ element $a_{ij}^{(n)}$ jest liczbą dróg długości n z wierzchołka v_i do wierzchołka v_j .

W dalszym ciągu rozważać będziemy wyłącznie macierze nad zbiorem \mathbb{N}_0 , które nazywamy macierzami naturalnymi oraz macierze blokowe, których elementami są macierze naturalne.

Definicja. Macierz naturalną $B = ||b_{ij}||_{m \times n}$ nazywamy normalną, jeżeli: dla każdego $1 \leq i \leq m \sum_{j=1}^n b_{ij} \neq 0$ oraz dla każdego $1 \leq j \leq n \sum_{i=1}^m b_{ij} \neq 0$.

Definicja. Niech $A = ||A_{ij}||$ będzie kwadratową macierzą blokową o charakterystycznych (n_1, \dots, n_s) i niech $p \in \{r \in \mathbb{N} : 1 \leq r \leq s\}$. Macierz A nazywamy macierzą blokowo nilpotentną rzędu p , jeżeli spełnia następujące warunki:

- (1) dla każdego $1 \leq i \leq s - p$ macierz $A_{i, i+p}$ jest normalną
- (2) dla wszystkich $1 < i, j \leq s$ takich, że $j \neq i + p$, macierz A_{ij} jest macierzą zerową o wymiarze $n_i \times n_j$.

Twierdzenie 2. Jeżeli macierz $A = ||A_{ij}||$ jest macierzą blokowo nilpotentną rzędu 1 i stopnia s , to (a) dla każdego $1 \leq r < s$ macierz A^r jest macierzą blokowo nilpotentną rzędu r , $A^r = ||A_{ij}^{(r)}||$, przy czym

$$A_{i, i+r}^{(r)} = \prod_{t=1}^{i+r-1} A_{t, t+1}$$

(b) dla każdego $r \geq s$ macierz A^r jest blokową macierzą zerową.

Twierdzenie 3. Graf jest normalny wtedy i tylko wtedy, gdy pewna kwadra-

Odpowiedź bezpośrednia na pytanie P_1 ma postać:

$\Phi a_{i1} a_{j1} a_{k1} a_{l1} a_{m1} a_{n2} \wedge \dots \wedge \Phi a_{i3} a_{j2} a_{k2} a_{l4} a_{m5} a_{n5}$

Liczbę członów koniunkcji możemy odczytać z macierzy $A^s(G_1)$ (por. twierdzenie 1, 2 i 4).

Twierdzenie 6. Niech P będzie złożonym pytaniem liczbowym postaci (*). Wówczas istnieje macierz A pytania P , której kwadratowa postać blokowa $B = ||A_{ij}||$ o charakterystyce (k_1, \dots, k_s) jest macierzą blokowo nilpotentną rzędu 1, i która dla każdego $1 \leq i < s$ spełnia warunek, że w każdym wierszu bloku $A_{i,i+1}$ występuje dokładnie p_i jedynek.

Uwaga: Ze względu na syntetyczny charakter niniejszego opracowania pominięto w nim wiele wyjaśnień pojęć i symboli oraz dowody twierdzeń.

Zainteresowanego Czytelnika przedstawioną tu problematyką odsyłamy do książki R. Leszko [2].

BIBLIOGRAFIA

- [1] Kubiński T.; *Wstęp do logicznej teorii pytań*, PWN, Warszawa 1971.
 [2] Leszko R.; *Charakterystyka złożonych pytań liczbowych przez grafy i macierze*, Wydawnictwo WSP w Zielonej Górze, Zielona Góra 1983.

JERZY BOBRYK: Twardowski's theory of actions and products, and the computer metaphor in psychology. (Cheiron — Europ. Soc. for the History of the Behavioural and Social Sciences, VIth Annual Conference, Brighton 4 IX 1987 r.)

Kazimierz TWARDOWSKI was born in 1866 in Vienna, where he later studied under BRENTANO. After lecturing there for a short time he moved to Lwow, where he was holding professorship for 35 years. He died there in 1938. His works dealt with the analysis of philosophical, psychological, ethical and logical concepts. He wrote in German and in Polish. He influenced the Lwow—Warsaw school in philosophy. His *On the Content and Object of Presentations* was described recently as "one of the most remarkable works in the history of modern philosophy" (R. Grossmann in K. Twardowski 1894/1977:VII).

TWARDOWSKI'S THEORY OF ACTIONS AND PRODUCTS

In the paper dealing with the border area of psychology, grammar and logic Twardowski (1911/1979) presented a theory of the relationship between physical and psychological actions and products. According to Twardowski in such pairs as 'to jump — (the) jump', 'to speak — (the) speech', 'to think — (the) thought', the first word denotes an action, the second a product of this action. The difference is not only of a grammar but also in meaning, as both words have different denotation.

Some products are inseparable from the action: A dance exists as long as the action of dancing which produces it continues, a thought exists as long as some one is thinking, etc. Other actions yield products that can — and usually do — exist longer than the actions which produce them: We

speak of 'building buildings' and 'writing writings'. The first kind of products Twardowski termed non-durable, the second durable products.

Durable products may continue to exist after the action from which they result has been completed, because these actions change or affect something that existed prior to the particular action being completed. This 'something' is termed the material of action. The action itself consists in transforming the material, if the durable product were to result.

According to Twardowski three ontological categories of actions and products are distinguished: Physical actions and products (walking — a walk), mental, or psychological, actions and products (thinking — a thought), and psychophysical actions and products (speaking — a speech). In the last case there is a physical action accompanied by the mental action.

Mental products are not durable, but because of physical actions that usually accompany particular mental actions there are durable psychophysical products such as paintings, drawings, sculptures, writings, or simply graphic signs. These psychophysical products become the external expressions of the non-durable mental products. Some mental actions (or mental processes) express themselves in external albeit non-durable psychophysical products as when a movement of head expresses in affirmative judgement or a speech act expresses the act of thinking.

Psychophysical product, whether durable or not, is an expression of particular mental product only under certain condition, namely that the psychophysical product in which a mental product is manifested can itself become a partial cause of the emergence of an identical or similar mental product by evoking a mental action which is identical, or similar, to the action whence that product has resulted. Thus, e.g., a painting of an impressionist may lead to the mental state of a viewer identical or similar to that of the artist himself.

Durable psychophysical products which express mental products are also termed signs of those latter. Durable psychophysical products (signs, expressions) which can exist apart from the actions of human subjects have the potential meaning. Durable psychophysical products potentially express a meaning, that is, they may partially cause a mental product identical or similar to that within an author of expression to appear in the individual receivers of the expression. Because of these formulations of Twardowski (1911/1979:§38) Buczyńska-Garewicz (1980:160) thinks that "the concept of a psychical produkt marks merely a step toward depriving the category of meaning of a psychological character" and is in a 'midway' position between psychologism and semiotic idealism. On the other hand, as the theory doesn't exclude that the potential meaning would be different from the psychological meaning Paczkowska-Łagowska (1980) compared it to Karl Popper's (1972) theory of the *World 3* of psychophysical products which are the vehicles of objective non-psychological meanings.

Amongst psychophysical products there are some that imitate or replace other products. A human footprint on the ground may be made artificially, it may be modelled by hand. Such artefacts comprise a subcategory of psychophysical products. The actor who assume a posture to express a certain emotion merely images this emotion, so that his posture is not a result of a genuine emotion. In logics we produce artificial propositions that do not express the mental actions of judging. In a later paper, published after the break with psychologism, Twardowski (1924) described the psychological phenomenon of symbolic thinking. In the process the mental representations of symbols are used instead of developed concepts or psychological meanings.

According to the theory of actions and products the 'mental representations of symbols' are psychological artefacts which arose out of psychological products.

THE COMPUTER METAPHOR IN PSYCHOLOGY AND THE THEORY OF ACTIONS AND PRODUCTS

The functional view of the nature of the mind is now widely accepted. In the eye of its adherents, functionalism solves the problems and avoids the mistakes of traditional theories of the mind. Functionalism is seen as a "third way" between metaphysical dualism and neurophysiological or behavioristic reductionism (Fodor 1979). The functionalist approach does not prejudge whether the nature of the mind is spiritual in substance whether it is a neural structure or an electronic network (Fodor 1979, Block 1980).

Hence functionalism investigates how the mind functions, what functional parts may be distinguished within it, what are the relations among the components so distinguished, and also how mental states are related to the other states of the organism or to its behaviour.

The theory termed "computation-representation functionalism" is a version of functionalism accepted in cognitive psychology and artificial intelligence. In this theory psychological states are seen to be composed of computations as mechanical as the primitive operations of digital computer. Parallels are drawn between the human brain and the computer "hardware" between the human mind and the machine "software". To put it briefly, the computer metaphor of the human mind, and the tradition of likening mental processes to electronic information processing, or more precisely to computational processes, has become extremely popular. It has finally been accepted that the similarity between artificial and natural intelligence is significant, so much so that simulation of the intellect is not just one of the research methods available, but it is the method of choice.

The computational theory of mind compares human cognitive processes with computer information processing and, accordingly, the products of human cognitive processes are compared to the outputs of computations.

The simplified computational model of the cognitive processes is:

cognitive process₁ → product₁ ... cognitive process₂ → product₂ ...

or:

computation₁ → output₁ ... computation₂ → output₂ ...

But in fact, the structure of human cognitive processes (or computational processes) is much more complicated. This structure comprises routines and subroutines: some parts of cognitive structure are non-linear (dendritic) or hierarchical (Neisser 1967). Non-linear character of cognitive processes is possible only when some products (or outputs) of cognitive processes are durable, which means that they can exist longer than the process which produce them.

Therefore, the question about the durability of outputs of cognitive processes should be raised in a functional-structural theory of cognitive processes. We know whether particular output is durable or non-durable if we know the material which is transformed, affected, of changed by particular cognitive process. It means that functional-structural theory of mental processes cannot avoid the questions concerning the ontological nature of the mind. In other words we should study the "hardware" of cognitive structure as well as its "software".

[i] It seems we can accept both theory of actions and products and the computational theory of mind if we assume that, the computational theory of mind is not a "third way" between the dualism and reductionism (see Fodor 1979), but it is a version of an identity theory (see: Armstrong 1976, Dennett 1985), which, as reductionism or physicalism, identifies mental processes with physical (brain) processes.

If functional theory of cognitive processes is not aware of how the durability of particular product of cognitive process is possible, it is not aware of the reference of the functional-structural model of cognitive processes: Computational model could be a description of the three ontologically different objects, it may concern to:

- machine "mind",
- human mind,
- theoretically possible but not existing structure of cognitive processes.

[ii] Twardowski's theory of psychophysical actions and products, and his differentiation between genuine products and artefacts yield another question:

In the light of Twardowski's theory the computer software, as well as its hardware, is a psychophysical product of human actions. Computer program is a durable product:

human programing → computer program
(action) (product)

That product can exist longer than the actions which produce it. That product could be compared with a book, or programed textbook. But the computer program could be, in artificial intelligence, a simulation of cognitive processes. In that case, the computer together with its program is a substitute or model of human mind.

From the point of view of the theory of actions and products, the computer is not adequate metaphor of human mind, however, the computer-together-with-its-user could be adequate metaphor of human mind.

In order to show that above conclusion is only apparently paradoxical, we should consider the history of "cognitive science", and computational theory of mind.

According to Herbert A. Simon (1980), a human being and a computer system" achieve their intelligence by symbolizing external and internal situations and events, and by manipulating those symbols. They all employ about the same basic symbol-manipulating processes" (Simon 1980:37).

The computational theory of cognitive processes starts with the assumption that semantic aspect of mentioned symbol-manipulating processes could be entirely modelled in machine "mind". Jerry A. Fodor's (1979) *The Language of Thought* and the some discussions about "knowledge representation languages" (see: Winograd 1980) represents that stage of the development of computational theory of mind. After some years, another opinion became more popular. Finally, some adherents of computational theory of mind (e.g.: Fodor 1981), like the opponents of it (Dreyfus 1979, Searle 1984) came to the conclusion that computational theory of cognitive processes is dealing only with syntactic (but not semantic) aspect of manipulated symbols:

"The reason that no computer program can ever be a mind is simply that a computer program is only syntactical, and minds are more than syntactical. Minds are semantical, in the sense that they have more than a formal structure, they have content" (Searle 1984). In other words, the short history of

computational theory of mind and computer metaphor in psychology brings us to the old philosophical questions: How can the symbols inside human head (or inside computer structure) be about anything. How can they refer to anything?

The common-sensical answer to that questions is that those symbols have meaning (or content, or semantic aspect). Another common-sensical conclusion is that "the meaning" is only in human mind but not in computer program.

As it has been mentioned above there are two cases of symbol use:

- I cognitive act → symbol
- II symbol → cognitive process

In the first case (I) ongoing cognitive act, which comprises the psychological meaning, produces a product which is the symbol or the expression of that meaning.

In the second case (II) the symbol is separated from the act which produced it, caused another cognitive act, which could be an act of symbol manipulating. In that case "the symbol" could be an artefact, it could be something which imitates or replaces the genuine expression of psychological meaning.

The human mind is able to use the symbols in two above mentioned ways. In human mind there are programs of symbols manipulating; for instance, the programs of the grammar (syntactic aspect) of external or internal speech. That programs could be compared with the programs of computer symbol-manipulation. But the human being is able to produce the symbols as a expressions of genuine psychological meaning. The computer can manipulate symbol, and its symbol manipulation could be compared with human symbol-manipulating. But the machine cannot produce the symbol as a genuine expression of its genuine cognitive process.

It seems that computer can deal only with artefacts. The artefacts in Twardowski's sense.

BIBLIOGRAPHY

- Armstrong D. M., *A Materialist Theory of Mind*, Routledge, London 1976.
- Block N. (ed.), *Readings in Philosophy of Psychology*, vol. 1, Harvard Univ. Press, 1980.
- Buczyńska-Garewicz H., *Twardowski's idea of act and meaning*, „Dialectics and Humanism”, 3, 1980, s. 153—164.
- Dennett D. C., *Brainstorms, Philosophical Essays on Mind and Psychology*, Harvester Press, Brighton 1985.
- Fodor J. A., *The Language of Thought*, Harvard Univ. Press, 1976.
- Fodor J. A., *Representations*, The MIT Press, Cambridge 1981.
- Neisser U., *Cognitive Psychology*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967.
- Paczkowska-Łagowska E., *Psychika i poznanie. Epistemologia K. Twardowskiego*, PWN, Warszawa 1980.
- Popper K., *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*, Oxford 1973.
- Simon H. A., *Cognitive Science. The Newest Science of the Artificial*, „Cognitive Science”, 4, 1980, s. 33—46.
- Searle J., *Minds, Brains and Science*, Harvard Univ. Press, Cambridge MA 1984.
- Twardowski K., *O istocie pojęć*, Lwów 1924.
- Twardowski K., *On the Content and Object of Presentation*, The Hague (1894)1977.

Twardowski K., *Actions and products. Comments on the border area of psychology, grammar and logic*, [in:] Pelc J. (ed.), *Semiotic in Poland 1894—1969*, PWN/Reidel, Warszawa/Boston, Mas., (1911)1979.

Winograd T., *What Does It Mean to Understand Language?*, „Cognitive Science” 4, 1980, s. 209—241.

W ramach programu XXXIII Konferencji Historii Logiki zorganizowanej przez Zakład Logiki UJ przy współudziale Komitetu Nauk Filozoficznych PAN odbyła się 28 października 1987 r. w Krakowie uroczysta sesja poświęcona PROFESOROWI KAZIMIERZOWI PASENKIEWICZOWI z okazji Jego 90. rocznicy urodzin. Zamieszczamy poniżej dwa auto-referaty odczytów wygłoszonych na tej sesji.

KAZIMIERZ PASENKIEWICZ: *Nauka w życiu człowieka.* (XXXIII Konferencja Historii Logiki, Kraków 28 X 1987 r.)

Chciałbym przede wszystkim złożyć słowa serdecznej wdzięczności i podziękowania — zarówno organizatorom Konferencji, jak i obecnym na tej sali — za możliwość spotkania i wspólnych obrad.

Dziękuję także za „dobre słowa” o mnie — zdając sobie wszakże sprawę, że są one raczej wyrazem życzliwości moich młodszych kolegów niż obiektywnym przedstawieniem moich mniej niż skromnych zasług.

Chciałbym przedstawić państwu, czym były w moim życiu różnorodne kontakty z wiedzą i nauką, w życiu, które przebiegało w latach wielkich zmian, wielkich katastrof.

Przyszedłem na świat na przełomie stuleci, ściślej w ostatnich latach wieku XIX. Był to okres, w którym przyspieszenia naukowe i społeczne przybrały charakter lawinowy. Niezwykłe odkrycia, ujawnienie nowych niespodziewanych zjawisk na terenie jednej nauki, wywoływały rewolucyjne zmiany na terenie innych. Odkrycia naukowe tych czasów stawały się sensacją szerokich mas. Były żywo omawiane nie tylko w środowiskach naukowych, ale także w szerokich kołach inteligencji, a nawet w szkołach średnich.

Początkiem powszechnego zainteresowania sprawami świata, przyrody i kosmosu była niewątpliwie książka Darwina *O pochodzeniu gatunków*. Wśród fizyków i astronomów wzbudziły powszechne zainteresowanie książki Flammariona — popularne opisy kosmosu. Czytało się je z zapartym tchem. Niedługo potem wstrząsnął umysłami wykształconej ludzkości włoski astronom Schiaparelli swą teorią kanałów na Marsie, jako dzieła istot myślących. Ludzie oczekiwali dalszych sensacji w okresie maksymalnego zbliżenia Marsa do Ziemi. Zbudowano w Stanach Zjednoczonych specjalne obserwatorium, wyposażone w aparaturę do obserwacji tej planety. Zagadnienie źródła energii gwiazd stało się przedmiotem zainteresowań kulturalnej ludności Ziemi.

I właśnie w tym czasie problem ten został w zasadzie rozwiązany — odkryto zjawisko i energię rozpadu atomowego.

Świat kulturalny ogarnęła euforia. Kontakty z mieszkańcami kosmosu wydawały się bliskie. Obliczano, ile razy dokoła ziemi mógłby przejechać

pociąg zasilany energią 1 grama materii? Zastanawiano się, czy możliwa jest podróż w czasie, i czy kometa Halleya zagrozi Ziemi?

W tym czasie ugruntowały się w moim pokoleniu zainteresowania astronomią i fizyką. Co kilkanaście lat wracam do lektury z tego zakresu — i jest to do dziś jedna z atrakcji mego życia.

Okres przed I wojną światową był okresem długotrwałego pokoju i dla wielu ludzi okresem pogodnego i względnie dostatniego życia. Cierpienia ludności uboższej, zwłaszcza na wschodzie Europy, powodowane były najczęściej klęskami żywiołowymi i miały charakter sporadyczny. Powszechnie wierzono w lepszą, pokojową przyszłość. Gdyby nawet wybuchła wojna, myślano, to nie potrwa długo, będzie raczej epizodem, przestrogą na przyszłość. Optymizm ten nie został potwierdzony, przynajmniej nie w pełni. Nie nastąpił okres zgodnego współżycia narodów, natomiast miał miejsce niespodziewany, zaskakujący rozwój techniki, dobrobytu i komfortu, przynajmniej w zasięgu „białej kultury”. Nastąpił wielki, niespodziewany i nieprzeczuwany rozwój nauki i wiedzy o świecie. Zadziwił on świat. Odbywał się przecież w czasie gigantycznych wojen i rewolucji.

Myślę, że wielką wagę dla dalszego rozwoju nauki naszych czasów — ma powstanie międzynarodowej społeczności naukowców, której autorytet stale wzrasta.

Jest to niezwykła społeczność — nie dzieli jej ani granice państw, ani przynależność rasowa, ani narodowa. Nie dzieli jej (pomijając odchylenia) — dominacja ani wyzysk i zawiść. Sukcesy jednostek są sukcesami i radością całej społeczności naukowej. Należący do niej łączą swe siły w osiągnięciu wiedzy o świecie, o naturze człowieka, o sposobach zwalczania chorób, głodu i przemocy.

Tworzą ją nie tylko uczeni — twórcy nowych wartości naukowych — lecz także ci, którzy świadomie i z całym oddaniem wspomagają i umożliwiają twórczość naukową. Są to pedagodzy — wychowawcy nowych pokoleń, popularyzatorzy wiedzy, technicy i konstruktorzy. Tworzą oni niezbędne ogniwo w pracach badawczych.

Wielką zasługą nauki jest to, że wskazuje, jakie niepowetowane szkody i zagrożenia dla ludzi na Ziemi, a więc dla przyszłych pokoleń, przynosi zaborczy, agresywny rozwój techniki. Jaką olbrzymią cenę w postaci niszczonej przyrody, zatrutego powietrza, wód i gleby płaci ludzkość za nadmiar komfortu i bez troskę producentów.

Nauce zawdzięcza człowiek całą swą ogromną wiedzę o świecie. Dzięki nauce uświadomił on sobie swe pochodzenie, istotę, możliwości. Nauka napędza treścią życie ludzi, porywa i wzbogaca umysł człowieka. A jednak nie wystarcza, nie uśmierza tego, co można by nazwać pierwotnym niepokojem człowieka. Nie daje pełnej afirmacji życia.

Życie człowieka — podobnie jak życie wszystkich stworzeń obdarzonych zmysłami — w dużym stopniu polega na zaspokajaniu wrodzonych potrzeb. Przeważają więc zachowania i postawy celowe. Celowe działanie, można by powiedzieć, jest istotą człowieka. Człowiek obdarzony intelektem wie, że umrze. Jest to wiedza w pewnym sensie abstrakcyjna, nie powiązana z emocjonalnymi stanami obawy i przygnębienia. Człowiek, poza chwilami dużego zagrożenia, nie troszczy się o śmierć, nie myśli o niej. Jednak w chwilach zwątpień, w chwilach rozmyślań — zwłaszcza w obliczu śmierci bliskich — śmierć pojawia się jako realny i nierozwiązalny problem.

Działający celowo człowiek szuka odpowiedzi na pytanie: jaki cel ma życie? Nauka na takie pytania nie daje odpowiedzi. Ale czy nie jest w stanie pomóc człowiekowi?

Pytającemu o cel życia nie chodzi o udział jego w rozwoju narodu lub ludzkości. Chodzi o afirmację pozaludzkie. Otóż nauka stwierdza podstawową i powszechną prawidłowość świata materii, w której przecież żyje człowiek. Stwierdza także absolutne powiązanie świadomości zmysłowej i intelektualnej ze światem atomów, cząstek i molekuł. Rozwój tego materialnego kosmosu doprowadził do powstania istot obdarzonych intelektem. Powstanie ich jest niezbędnym ogniwem w tworzeniu się przyszłych stanów rzeczy, i koniecznym skutkiem stanów poprzedzających. Myślę, że te konieczności stanowią pozasubiektywną, dodatkową wartość życia i mogą występować jako racjonalne argumenty w chwilach zwątpienia. Wyraża tę sytuację występujący dość często w literaturze zwrot: „a żyć t r z e b a”.

Istotnym problemem jest także atrakcyjność życia ludzkiego. Przeludnienie globu, oddalanie się ludzi od przyrody i niszczenie jej pierwotnego piękna — umniejsza atrakcyjność życia. Natomiast nauka i ogólny rozwój wiedzy — czyni życie ludzkie bardziej atrakcyjnym, nie tylko dla jej adeptów, lecz także dla technicznych użytkowników i dla czytelników popularnonaukowej literatury. Na czym polega atrakcyjność nauki? Wydaje się, że podstawowe czynności naukowe: gromadzenie i systematyzowanie wiedzy o świecie, a także konstrukcje teorii naukowych — zaspokajają istotne potrzeby intelektualne człowieka.

Natomiast twórczość naukowa wymaga ostrego widzenia, pamięci, wyobraźni. Zanikają one z upływem lat: Człowiek w późnym wieku nie często bywa nadal w pełni twórczym naukowcem. Ale zainteresowanie światem pozostaje. Tylko, że badania zastępuje kontemplacja, a twórczość — lektura. Myślę, że utratę radości „osiągania” — kompensuje radość wiedzy. Wydaje mi się nawet, że z upływem lat rozszerza się zakres zainteresowań światem.

Chciałbym podzielić się z państwem pewnym niepokojem zawodowym. Udział mój w rozwoju nauki był skromny. Moją pasją było jednak nauczanie. Wykładałem dużo, także wiele lat po przejściu na emeryturę, i oto teraz zastanawiając się nad treścią dawnych wykładów, przeglądając moje podręczniki — dochodzę do wniosku, że zawęziłem swe zadania. Spróbuję to wyjaśnić:

Od dawna filozofowie i twórcy religii dostrzegali dwoistość natury ludzkiej. Zło walczy w świadomości człowieka z dobrem; szatan walczy z aniołem, Aryman z Ormuzdem, pierwiastek dionizyjski z appolińskim. Współcześnie walczy emocjonalność i racjonalizm. Emocje i intelekt rządzą życiem człowieka. Emocje ukształtowała przyroda tworząc istotę ludzką. Natomiast w ukształtowaniu intelektu przyjmuje już udział sam człowiek — „homo sapiens”. Życie człowieka jest bardziej żywiołowe lub bardziej racjonalne, zależnie od przewagi jednego z tych dyspozytorów. Wydaje mi się teraz, że powinienem był prowadzić tak wykłady, by przekonać młodzież o wyższości rozsądku i racjonalizmu nad powszechną i nadmierną emocjonalnością narodu polskiego. Żałuję, że nie uczyniłem tego w dostatecznym stopniu.

Kończąc chciałbym dodać, że życie moje, życie mego pokolenia, warte było, aby je przeżyć. Na naszych oczach, mówiąc obrazowo, powstawał nowy świat, nowy okres w dziejach ludzkości. Zakończyły się klęską lub niepowodzeniem próby zdominowania i unifikacji świata. Maleje obecnie prawdopodobieństwo wybuchu nowej światowej wojny i wojen atomowych. Powstały liczne państwa narodowe o swoistej i różnorodnej kulturze, dążeniach, ustrojach. Wspólne dla całej ludzkości pozostały nauka, technika i sport.

Wielokrotnie wzrosła wiedza i potęga człowieka. Wykształcenie zdobywają coraz szersze kręgi mieszkańców naszego globu, nasila się współdziałanie odległych narodów i wzajemne zainteresowanie kulturą. Etyka prze-

kracza swym zasięgiem świat człowieka, obejmując także świat zwierząt obdarzonych zmysłami i całą przyrodę.

Droga do tych przeobrażeń była trudna, prowadziła przez wojny, rewolucje, zniszczenia. Należę do tych, którzy ją przebyli i nauczyli się cenić czasy pokoju i stabilizacji, które są tak potrzebne dla życia duchowego ludzkości kroczącej w nieznaną przyszłość.

JACEK K. KABZIŃSKI: Kazimierz Pasenkiewicz. Życie i twórczość. (XXXIII Konferencja Historii Logiki, Kraków 28 X 1987 r.)

W tych dniach Profesor KAZIMIERZ PASENKIEWICZ ukończył dziewięćdziesiąty rok życia. Długie życie, choć niekiedy pełne wrażeń i dokonań, niekoniecznie gwarantuje spotkanie z Historią. Profesor natomiast spotykał się wielokrotnie nie tylko z Historią, ale i z Jej paradoksami.

I tak, powołany do wojska carskiego trafił na front zachodni pod Rokitną. Za lat kilka, walcząc po bohatersku i z determinacją, w tym samym niemal miejscu — ale już w wojsku polskim — stracił nogę. Widział okropności wojny i rewolucji, walcząc prawie siedemdziesiąt lat temu w szturmowych batalionach 22 dywizji, zwanych batalionami śmierci. Przeżywszy zaś te „atrakcje”, po latach, w kraju pod rządami lewicy przez pewien czas był wojewodą. Nie wsłuchujmy się jednak w te zgrzytające tryby historii, i uporządkujmy swe wywody.

Trzy miasta znaczą drogę życiową Profesora: Kijów, Warszawa i Kraków. Z pewnym uproszczeniem powiedzieć można, że lata dziecięce spędził w Kijowie, gdy Polska była pod zaborami; lata młodzieńcze w Warszawie, w Polsce Niepodległej; a lata dojrzałe w Krakowie, w PRL. Wszystkie te okresy są dłuższe niż zazwyczaj (dwa pierwsze ponad dwudziestoletnie, ostatni ponad czterdziestoletni); jednakowoż Profesora mierzyć należy inną miarą, przynajmniej jeśli chodzi o skalę czasu.

Profesor Kazimierz Pasenkiewicz urodził się jeszcze w ubiegłym, dziewiętnastym stuleciu. Z przeliczenia różnych kalendarzy wynika, że fakt ten miał miejsce 10 października 1897 roku. Jego rodzinnym miastem jest Kijów. Tam również pobierał pierwsze nauki w nielegalnej polskiej szkółce, tam ukończył szkołę realną i na tamtejszym Uniwersytecie rozpoczął studia, które zostały przerwane wcieleniem do wojska carskiego.

Zdawałoby się, że właśnie wtedy, na kresach dawnej Rzeczypospolitej, w wielonarodowościowym tyglu, zagubić można polską tożsamość narodową. Fakty historyczne dobitnie przeczą takiemu przypuszczeniu, a rodzina Profesora jest doskonałym przykładem zachowania patriotyzmu — tam i wówczas.

Protoplasta rodu, Dominik, pradziad Profesora, urodził się w roku utraty niepodległości. O polskiej tożsamości i przechowywanej w rodzinie świadomości narodowej, najlepiej świadczy fakt, że po z górą stu latach, już w Polsce Niepodległej, młody Kazimierz stanął bohatersko w obronie tej niepodległości jako żołnierz Pierwszego Pułku Piechoty Legionów. Dał dowody wielkiego męstwa. Ranny w boju, wrócił z wojny jako inwalida.

Na jego oczach realizowały się marzenia pokoleń Polaków. Jak wiadomo, nie oczekiwały one biernie na Polskę Niepodległą — dla Niej poświęcano swój życia los. Jakże wielu było w rodzinie Profesora sybiraków! Wspomniany pradziad Dominik walczył w powstaniu listopadowym, co było powodem kon-

fiskaty jego majątku w powiecie Ostróg. Obaj dziadkowie zostali skazani za udział w powstaniu styczniowym. Ojcu, zmarłemu młodo u schyłku XIX wieku, nie dane było walczyć o wolność i niepodległość z bronią w ręku. Zrodził jednak syna Kazimierza...

Gdy myślę o Profesorze Kazimierzu Pasenkiewiczzu staje mi przed oczami sugestywny obraz skreślony ręką księdza biskupa Władysława Bandurskiego, kapelana Legionów — obraz wybranych „Nurków Narodu”:

„Daleko w tajemniczych morzach, gdzie wspaniałe słońce i niebo wschodu wspaniale się kąpie, łowią się perły.

Zanim ten tajemniczy owoc morza wejdzie między klejnoty, zanim stanie się ozdobą ludzką, trzeba zgłębić się w przepaść morza, trzeba zstąpić w otchłań oceanu.

Tam daleko ludzie zapuszczają się w niezbadane głębie wód, narażając się na tysiączne niebezpieczeństwa, aby tylko zdobyć upragnioną perłę. Nie oni ubiorą się w perły, z takim trudem zdobyte. Wyszukują i zdobywają skarb, którego nigdy używać nie będą.

I w dziedzinie życia narodowego i jego skarbów znajduje się cudowny i szlachetny klejnot, prześliczna perła, która wśród strasznych niebezpieczeństw w głębin musi być wydobyta.

To wolność i byt niepodległy narodu! Za cenę wytrwałych starań, w głębinie wielkich przepaści bólu i ofiary, w samotności i poniżeniu, w nieustającym trudzie owi wielcy wybrani Nurkowie Narodu dopełniają tajemniczej pracy, która ma służyć do sprawienia radości innym. Jak wielu nurków wyławia perłę nie dla własnego użytku, tak też wielu ludzi pracuje nie zważając na to że nie oni, lecz inni plony zbierać będą. Z pokolenia na pokolenie rośnie skarb bezmiennego bogactwa, czyniący naród zasobniejszym i swobodniejszym.

Od wieku każde pokolenie prawie rzucało pełnymi rękami całe masy cudownych pereł...”

Te cudowne perły rzucone były również przez pokolenia rodu Pasenkiewiczów, a i sam Profesor nie zatrzymywał tych pereł dla siebie.

A przecież los stwarzał Mu ku temu wiele okazji. W okresie hitlerowskiej nocy, jako człowiek o poglądach lewicowych, należał do RPPS; włączył się aktywnie do ruchu oporu w okupowanym kraju, szczególnie w miejscu zamieszkania, w Warszawie. Lata 1943—1945 to okres najbardziej intensywnej pracy konspiracyjnej, czas powstania warszawskiego, a następnie podejmowania wysiłków w celu organizowania urzędów państwowych w terenie. Te ostatnie działania uważał Profesor za doniosłe dla istnienia państwa. W roku 1945 został wojewodą pomorskim, a następnie, do roku 1951, był wojewodą krakowskim. W tym czasie zetknął się z wieloma — jak to się zwykło mawiać — osobistościami życia społeczno-politycznego. Nie wszedł jednak na stałe do elity władzy. Wymagałoby to brania wielu zakrętów historii i porzucenia swej prostolinijnej drogi życiowej. Na to jednak Profesor jest za uczciwy i prawy.

Swe perły odnalazł Profesor także w innej dziedzinie — mianowicie w nauce, a szczególnie w jej organizacji. W świecie naukowym znany jest jako autor wielu prac, w których poddaje analizie i interpretacji systemy logiczne Leona Chwistka. Nade wszystko jednak to Kazimierzowi Pasenkiewiczowi dane było zorganizować w Uniwersytecie Jagiellońskim instytucję, która pod różnymi nazwami — Katedra Logiki, Katedra Logiki z Zakładem, Zakład Logiki — trwa już ponad trzydzieści pięć lat. Nie uprzedzajmy jednak faktów.

Po powrocie z wojny, w roku 1921, rozpoczął Kazimierz Pasenkiewicz

studia w Uniwersytecie Warszawskim. Uczęszczał na wykłady takich profesorów, jak: Stanisław Leśniewski, Waclaw Sierpiński, Jan Łukasiewicz, Stefan Mazurkiewicz. Jego kolegami na studiach byli: Alfred Tajtelbaum (Tarski), Adolf Lindenbaum, Jan Franciszek Drewnowski, Witold Jabłoński.

W związku z przyjazdem do kraju rodziny, na cztery lata przerwał studia i podjął pracę zarobkową. W 1928 roku powrócił do Uniwersytetu. Jego dawni koledzy z wykładów byli już początkującymi pracownikami naukowymi. Młodemu Kazimierzowi zdarzało się uczestniczyć w prowadzonych przez nich zajęciach. Przede wszystkim jednak, aż do roku 1939, aktywnie uczestniczy w sławnym konwersatorium Profesora Tadeusza Kotarbińskiego. Jak wiadomo, brali w nim udział przedstawiciele różnych kierunków i dyscyplin, m.in. Maria i Stanisław Ossowsky, Jadwiga Hosiassonówna, Adolf Lindenbaum, Alfred Tarski, Dina Steinberg, Edward Poznański, Mieczysław Chojnowski. W roku 1933 Kazimierz Pasenkiewicz doktoryzuje się u Profesora T. Kotarbińskiego na podstawie pracy o czynnościach poznawczych konstruujących teorie dedukcyjne. W latach następnych, w aktywnym kontakcie z Konwersatorium przygotowuje rozprawę habilitacyjną. Praca ta miała być uogólnieniem i rozszerzeniem wyników uzyskanych w dysertacji doktorskiej. Niestety, rękopis tej pracy, jak również wszystkie notatki i materiały Profesora spłonęły podczas powstania warszawskiego w Jego mieszkaniu przy ul. Bednarskiej 27.

Po II wojnie światowej, będąc już w Krakowie, na stanowisku, utrzymuje kontakt ze szkolnictwem wyższym. Jest jednym z założycieli, wraz z Prof. Kazimierzem Dobrowolskim, Wyższej Szkoły Nauk Społecznych. Tam też rozpoczyna działalność dydaktyczną. W latach czterdziestych wykłada również w Wyższej Szkole Dziennikarstwa w Krakowie, w Wyższych Szkołach Pedagogicznych w Katowicach i Krakowie, a od roku 1949 w Uniwersytecie Jagiellońskim. Są to wykłady zleczone z zakresu filozofii, szczególnie z teorii poznania, która w nazwie miała wówczas przymiotnik marksistowska.

W tym czasie, w roku 1948, Profesor zakłada rodzinę, która bez wątpienia stanowić może powód Jego dumy.

W roku 1951, dokładnie w dniu 24 stycznia, Kazimierz Pasenkiewicz zatrudniony został w Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracował początkowo na stanowisku adiunkta. Jego zadaniem było zorganizowanie powołanej do życia Katedry Logiki. Jeszcze w tym samym roku akademickim, 30 czerwca, został zatwierdzony na stanowisku kontraktowego zastępcy profesora przy tej katedrze. Tak więc, w świetle dokumentów, uznać możemy, że w dniu 30 czerwca 1951 roku proces organizowania Katedry Logiki został zakończony. Jeszcze przez ponad rok wakowało stanowisko kierownika Katedry, do dnia 28 sierpnia 1952 roku, kiedy to Kazimierz Pasenkiewicz został mianowany jej kierownikiem.

Utworzenie Katedry Logiki było znaczącym faktem ogólnouniwersyteckim; wszak logika jest przedmiotem nauczania na wielu kierunkach studiów. Jednak nadmienić należy, że utworzenie Katedry nie było przedsięwzięciem absolutnie pionierskim. Nie była to bowiem pierwsza Katedra Logiki w bogatej historii tej uczelni. Jak wiadomo, zaprzestano nauczania logiki w Uniwersytecie w wyniku realizacji reform kołłątajowskich. A jak uczy życie, egzystencja instytucji uczelnianych zależy w dużym stopniu od ich wydajności dydaktycznej. Katedra Logiki uległa więc likwidacji. Przez długi okres nie było żadnych perspektyw na utworzenie Katedry Logiki. Pojawiły się one dopiero na początku lat pięćdziesiątych. Wówczas wprowadzono przedmiot logiki na prawie wszystkich kierunkach studiów.

Brak katedry w strukturach uniwersyteckich nie przesądza oczywiście

wszystkiego. I wówczas również wielu logików związanych było z Uniwersytetem. Na ogół na krótki czas i wykładali także inne przedmioty. Wiadomo, że w Krakowie wykładał Leon Chwistek, zanim, po wygraniu konkursu z Tarskim, nie objął katedry we Lwowie. Również w Uniwersytecie Jagiellońskim, już po II wojnie światowej zatrudnieni byli Profesorowie: Jan Śleszyński i Zygmunt Zawirski. To właśnie dzięki organizacyjnym wysiłkom Prof. Zawirskiego przeprowadzona została w Uniwersytecie Jagiellońskim seria doskonałych habilitacji z logiki matematycznej. Habilitowali się kolejno Andrzej Mostowski, Stanisław Jaśkowski i Jerzy Śłupecki. W Krakowie przebywał w tym czasie również Roman Suszko. Tutaj, w Uniwersytecie, rozpoczął działalność naukową Andrzej Grzegorzczak.

Tak, jak brak Katedry Logiki niczego ostatecznie nie przesądzał, również jej utworzenie nie gwarantowało nic bezpośrednio. Katedra w trzyosobowej obsadzie przytłoczona była pracą dydaktyczną. Profilowanie wykładów oraz starania o ich wysoki poziom naukowy, nie pozwalały myśleć o pracy naukowej. Jak sam utrzymuje, nigdy przedtem, ani potem, Profesor nie pracował tak intensywnie, jak do połowy lat pięćdziesiątych. Zajęcia dydaktyczne każdego dnia przekraczały tygodniowe pęnsum. Nie może dziwić więc fakt, że w grudniu 1952 roku Profesor otrzymał nagrodę Ministra Szkolnictwa Wyższego pierwszego stopnia za osiągnięcia w pracy dydaktycznej oraz kilkakrotnie nagrodę Rektora UJ. Przez trzy lata, od stycznia 1954 roku do końca roku 1956 był prodziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Funkcja ta nałożyła na Profesora wiele nowych obowiązków. Na pracę naukową trzeba było czekać do wakacji. Dopiero w drugiej połowie lat pięćdziesiątych poświęcił jej więcej czasu. W tym okresie, obok drobnych prac, powstała monografia pt. *Pierwsze systemy semantyki Leona Chwistka*, która przedłożona została jako rozprawa habilitacyjna. Recenzentami rozprawy byli Profesorowie: Izydora Dąmbska, Tadeusz Czeżowski i Jerzy Śłupecki. Kolokwium habilitacyjne odbyło się podczas nadzwyczajnego posiedzenia Rady Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, dnia 13 stycznia 1961 roku.

Jak już wspominaliśmy, ważnym dziełem Profesora Pasenkiewicza w zakresie organizacji życia naukowego było utworzenie Katedry Logiki. Ale nie tylko to należy zaliczyć do sukcesów organizacyjnych Profesora w dziedzinie nauki. Dwa jeszcze dokonania ściśle są związane z Jego osobą: organizacja i utrwalenie instytucji Konferencji Historii Logiki oraz założenie w ramach Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, serii: Prace z Logiki.

Instytucja Konferencji Historii Logiki ma już prawie trzydziestoletnią historię. Jak wiadomo, z inicjatywą zorganizowania tych konferencji wystąpił Prof. Tadeusz Czeżowski w 1959 roku. On też, jako projektodawca, jest osobą pierwszoplanową w ich historii. Był także ich niestrudzonym organizatorem. Kraków z wielu względów był miejscem dogodnym i stosownym dla tego rodzaju zjazdów. I co również istotne, w Krakowie kierował Katedrą Logiki, zaprzyjaźniony z Prof. Czeżowskim, Profesor Pasenkiewicz. Odnotujmy: na list z Torunia z dnia 3 września 1959 roku, zawierający pytanie o możliwość współpracy przy organizacji pierwszej Konferencji Historii Logiki, Profesor Pasenkiewicz odpowiada entuzjastycznie już 8 września. Konferencja odbyła się natomiast 26 i 27 października. Zresztą oddajmy głos dokumentom: „Przedstawiłem Zakładowi Logiki PAN projekt zorganizowania w Krakowie konferencji Grupy Tematycznej Historii Logiki... W związku z tym zapytanie i prośba do Pana Kolegi, mianowicie czy zechciałby Pan podjąć się, przy pomocy pracowników Swego zakładu i innych osób, przygotowań organizacyjnych w Krakowie” (prof. Czeżowski); „Co się tyczy spraw poruszonych

w liście, dotyczących przygotowania konferencji Grupy Tematycznej Historii Logiki, oczywiście chętnie się podejmiemy ich załatwienia i na czas wszystko będzie należycie przygotowane. Problemy historii poszczególnych nauk, a więc i logiki nabierają w Krakowie aktualności w związku ze zbliżającym się 600-leciem Uniwersytetu. Poza tym cieszymy się, że przy okazji zobaczymy Pana Profesora" (to natomiast odpowiedź Profesora Pasenkiewicza). I tak: organizacja pierwszej Konferencji Historii Logiki — podobnie jak następnych — dokonana została siłami Katedry Logiki. Owe siły Katedry, to przede wszystkim Docent Ewa Żarnecka-Biały, obecny kierownik Zakładu Logiki UJ, podówczas świeżo przyjęta asystentka. Załatwiała Ona większość spraw związanych z organizacją zjazdu, a więc rezerwację noclegów, rozliczanie delegacji oraz protokołowała obrady. Trzeba przyznać, że pomocą służył Jej starszy kolega, obecny Docent Jan Leszczyński.

W połowie lat pięćdziesiątych, dokładnie w roku 1965, ukazuje się w Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, jako sto ósmy tom tych Zeszytów, pierwszy numer Prac z Logiki. W słowie wstępnym redaktor Prac, Kazimierz Pasenkiewicz, pisze: „Pomyślny rozwój badań naukowych w znacznym stopniu zależy od możliwości ogłaszania drukiem wyników tych badań... Wydawanie tej serii... przyczyni się również, jak sądzimy, do skupienia wokół Katedry Logiki Uniwersytetu Jagiellońskiego grona współpracowników spoza samej Katedry oraz do skryształowania się profilu badań naukowych prowadzonych w zakresie logiki w ośrodku krakowskim”. Wydanych zostało siedem numerów tego pisma, aby w 1973 roku przekształcić się, pod zmienionym tytułem Reports on Mathematical Logic w czasopiśmie międzynarodowe. Dotychczas „poszło w świat” jego dwadzieścia numerów. „Poszło w świat” dosłownie, gdyż Reports posiada odbiorców na wielu kontynentach. Wstępne słowo Profesora stało się ciałem. Pismo skupiło wokół Zakładu Logiki wielu współpracowników. Dodatkowo został wypracowany profil badań Zakładu: rachunki logiczne w aspekcie semantycznym, głównie algebraicznym.

Profesor Kazimierz Pasenkiewicz kierował Katedrą Logiki przez ponad szesnaście lat, do przejścia w roku 1968 na emeryturę. Dobrze zdawał sobie sprawę, że jedynie właściwy dobór przyszłej kadry naukowej jest warunkiem pomyślnego rozwoju Katedry. Początkowo Profesor miał jako współpracowników dwóch asystentów zmarłego Prof. Zawirskiego: Jana Leszczyńskiego i Witolda Galeńskiego. W samym centrum „Kłęski urodzaju” dydaktycznego chwilowo brakowało innych kandydatów do pracy w Katedrze. W następnych latach w Katedrze zostali zatrudnieni m.in. Ewa Żarnecka-Biały, Andrzej Wroński, Jerzy Perzanowski i Jacek K. Kabziński, obecni pracownicy Zakładu Logiki. Przez pewien czas pracowali w Katedrze zatrudnieni również przez Profesora: Stefan Ziemiński, Tadeusz Prędko, Hanna Ulatowska-Gizowa, Zbigniew Zwinogrodzki, Antoni Bergosz i Władysław Szczęch. Istotnym momentem dla dalszego rozwoju Katedry było pozyskanie na początku lat sześćdziesiątych Stanisława J. Surmy, spadkobiercy Profesora Pasenkiewicza na stanowisku kierownika Katedry i później Zakładu Logiki. Na fundamentach Katedry Profesora Kazimierza Pasenkiewicza, Zakład Logiki, kierowany przez Profesora Stanisława Surmę, należał w latach siedemdziesiątych do przodujących w kraju. Koniec tych lat, to lata dla Zakładu Logiki niełatwe. W tragicznych okolicznościach Zakład stracił swą nadzieję, Stanisława Zachorowskiego, wyjeżdża za granicę długoletni Kierownik Zakładu Stanisław J. Surma oraz przechodzi do Polskiej Akademii Nauk Jacek K. Kabziński. Jednocześnie drastycznie został zmniejszony przydział czynności dydaktycznych, z powodu likwidacji logiki na wielu kierunkach studiów.

Wszystko jednak wskazywało na to, że Zakład Logiki, m.in. w związku z programem informatycznym, kryzys miał już poza sobą.

W okresie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim zainteresowania naukowe Profesora Kazimierza Pasenkiewicza były kontynuacją przmyśleń z okresu Konwersatorium Prof. Kotarbińskiego. Dotyczyły one problematyki rozumowań, ogólniej, czynności prowadzących do osiągania wiedzy naukowej; zarówno przyrodniczej, jak i humanistycznej. Profesor nazywa je „teorią czynności wiedzotwórczych”. Sporo czasu poświęcał analizie oraz interpretacji systemów logicznych Leona Chwistka. Jak wiadomo, Chwistek był jednym z poszukiwaczy nowych dróg w logice formalnej. Profesor był przekonany, że problemy i zakres badań logicznych winny być poszerzone. Trzeba, aby objęły one swym zasięgiem także ogół poszukiwań skutecznych metod (sposobów) osiągania ważnych dla ludzkości celów. Z tego powodu próby Chwistka wydały Mu się interesujące. W dalszej kolejności Profesor zajmował się analizą języków poznawczych, w których wyrażane są oraz przekazywane wszelkie informacje, a także domysły, przypuszczenia i domniemania o stanach rzeczy określonej dziedziny. Badania te we fragmentach były przedstawiane w artykułach i książkach. Z różnych jednak powodów nie zostały jeszcze zakończone. Wraz z całą społecznością logików, pracownicy zorganizowanej przez Pana Profesora Kazimierza Pasenkiewicza Katedry Logiki — która obecnie nazywana jest Zakładem — oczekują na wyniki tych badań z życzliwością oraz zainteresowaniem.

Recenzje i sprawozdania

TADEUSZ KOTARBIŃSKI: *Pisma etyczne*, pod red. Pawła J. Smoczyńskiego, Ossolineum, Wrocław 1987.

W dorobku T. Kotarbińskiego zagadnienia etyczne, choć nie stanowią dominującego objętościowo nurtu dociekań, należały do problemów darzonych żywym zainteresowaniem filozofa. Toteż ukazanie się tomu zawierającego zebrane prace T. Kotarbińskiego z zakresu etyki jest godnym odnotowania wydarzeniem intelektualnym. W recenzji poniższej chciałbym skoncentrować się na istotnych, niekiedy spornych, zagadnieniach dorobku twórcy reizmu w zakresie etyki. Zamierzam także uwzględnić takie problemy, które jak np. kwestia etyki społecznej, spotkały się z mniejszym niż na to zasługują zainteresowaniem.

1. Etyka zdaniem T. Kotarbińskiego może być rozumiana szeroko lub wąsko (ss. 106, 115n., 137n.). Etyka właściwa, inaczej deontologia moralna, jest etyką sensu stricto. Dostarcza ona propozycji normatywnej, oferując wzorzec postępowania godny akceptacji. W jej obrębie operuje się ocenami czcigodności i haniebnosci. Etyka właściwa wespół z tzw. felicytologią, czyli nauką o życiu szczęśliwym, tworzyłaby etykę sensu largo. Gdy do etyki sensu largo dołączyć jeszcze prakseologię, to otrzymuje się etykę sensu largissimo. Prakseologia, której T. Kotarbiński jest twórcą i systematykiem miałaby na celu „konstruowanie i uzasadnianie norm dotyczących sprawności”¹. Operuje ona ocenami oscylującymi wokół przeciwstawnej pary: mistrzostwo — niedoświadczenie. Tak szeroko rozumiana etyka — etyka sensu largissimo — utożsamiałaby się w ujęciu autora z filozofią praktyczną.

Wszelkie klasyfikacje tego typu są w znacznej mierze czynnościami konwencjonalnymi. Można jednak zapytać, czy zasadne jest tak szerokie rozumienie etyki włączające w jej ramy prakseologię. Etyk czy moralista może przecież korzystać z dorobku innej dyscypliny bez konieczności włączania tejże w obręb etyki jakoś zbyt szeroko rozumianej.

2. Jednym z kluczowych problemów teoretycznych etyki jest zagadnienie ocen. Rozważając tę problematykę, T. Kotarbiński stwierdza, że ocena wykształciła się w historii społeczeństwa (s. 111). Była ona pierwotnie reakcją na zachowanie tych członków własnej społeczności, którzy bronili innych w sytuacji zagrożenia. Później zaś reakcja ta uniwersalizowała się coraz bardziej. Prowadzi to w efekcie do wykształcenia się ocen uniwersalnych. Co

¹ Por. T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław 1982, s. 7 n.

jest warte odnotowania, nie znajdujemy u Kotarbińskiego obszerniejszych rozważań metodologicznych dotyczących ocen. Pewne, cząstkowe zresztą, analizy zostały przezeń przeprowadzone w *Elementach teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*. Wyróżnia on tam oceny utylitarne i emocjonalne². Te drugie, ważne w sferze etyki, operują orzecznikami: „cenny”, „piękny”, „brzydki”, etc. Co do wartości logicznej ocen Kotarbiński nie widzi przeszkód, aby przyznać im kwalifikację tego typu. Dopuszcza więc, co najmniej, możliwość kognitywizmu³.

Ocena etyczna wg filozofa oscyluje wokół dwu biegunów: haniebności i czcigodności. Jakie czyny uznać za czcigodne respective haniebne? Tutaj wskazać należy na pięć linii wahań: 1) męstwo — tchórzostwo, 2) dobre serce — zły człowiek, 3) prawość — nierzetelność, 4) panowanie nad sobą — brak woli, 5) szlachetność — niskie motywy (s. 142). Zaś zróżnicowanie ocen w różnych kulturach tłumaczyć można tym, że kładą one szczególny nacisk na którąś z tych pięciu par (s. 108). Wydaje się przy tym, że sam Kotarbiński nie traktuje ich równorzędnie, kładąc szczególny nacisk na tę wartość, jaką jest „dobre serce”⁴.

3. Postawą zalecaną przez Kotarbińskiego byłoby zachowanie się kogoś na kogo można liczyć w najtrudniejszych nawet okolicznościach. Byłby to człowiek: dobry, odważny, prawy, zdyscyplinowany wewnętrznie. Taki wzorzec określa filozof, odwołując się do gwary śląskiej, mianem „spolegliwego opiekuna” (ss. 112n., 377n.). Wzorzec ten nie wyznacza jeszcze takiego postępowania, które można by zalecać we wszelkich możliwych okolicznościach. W konkretnej sytuacji należy zawsze podjąć decyzję, uwzględniając różne wartości, w miarę możliwości wybierając takie postępowanie, które pozwoli zachować rozmaite cenne walory (ibid.). W każdym razie należy ponadto zawsze uwzględniać skutki wychowawcze wyboru moralnego i to czy rozwija on motywację spolegliwego opiekuństwa. T. Kotarbiński jest więc jak najdalej od przekonania, że da się opracować taki kodeks moralny, który pozwalałby z góry przewidywać postępowanie najwłaściwsze w danej sytuacji. Nic bowiem nie zastąpi tego, co jest sztuką życia, a więc umiejętnością racjonalnego doboru działań (s. 410).

Dokonując wyboru postępowania, liczyć się musimy z głosem naszego sumienia, domagającego się, by w życiu realizować wzorzec spolegliwego opiekuna (s. 145). Nasz głos sumienia to nic innego jak nasze poczućciowe oceny etyczne. Głos ten zdaniem Kotarbińskiego jest zasadniczo tożsamy w rozmaitych czasach i kulturach, różniąc się tylko rozłożeniem akcentu. Nie przecząc więc opiniom dotyczącym społecznej genezy sumienia, filozof odrzuca zarazem skrajne formy relatywizmu⁵. W szczególności obce mu są, jak sądzę, skrajne postaci relatywizmu aksjologicznego i sytuacyjnego. W kwestii relatywizmu kulturowego dyskusyjny mógłby być jego stosunek do relatywizmu kulturowego w wersji opisowej, bo w wersji normatywnej jest takiego relatywizmu przeciwnikiem, będąc uniwersalistą. Zaś z kolei stanowisko dopuszczające kognitywizm przemawiałoby za negatywną postawą względem relatywizmu metodologicznego. Co prawda szczupłość wypowiedzi na ten temat nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie tej kwestii.

² Por. T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław 1961, s. 442 n.

³ Co do sporu kognitywizm-akognitywizm por. G. Kalinowski, *Le problème de la vérité en morale et en droit*, Lyon 1967, s. 23 n.

⁴ Por. I. Lazari-Pawłowska, *Etyczne wskazania Tadeusza Kotarbińskiego*, *Studia Filozoficzne*, 1976, no 3, s. 42.

⁵ O typach relatywizmu por. I. Lazari-Pawłowska, *Relatywizm etyczny*, *Etyka*, tom 21, 1984, s. 7—23.

4. Zagadnienie uzasadniania systemu etycznego, ocen i norm jest przedmiotem dyskusji w metaetyce⁶. T. Kotarbiński jest przekonany, że uzasadniania w etyce, szukać należy w tym, co nazywa on „oczywistością serca” (s. 106). Uzasadniając nie ma potrzeby, aby odwoływać się do jakiegś filozofii, światopoglądu, czy też powoływać się na doświadczenie. Rzecz jasna uzasadnianie w etyce ma swój wymiar empiryczny wtedy, gdy odwołujemy się do pewnych spostrzeżeń pozwalających uznać określone działanie za czcigodne respective haniebne. Ale te spostrzeżenia cechują się tym, że właśnie narzucają się z oczywistością (ss. 123, 394).

W stosunku do powoływanego przez T. Kotarbińskiego sposobu uzasadniania rodzi się pytanie co do jego walorów metodologicznych. Podkreśla się przy tym, że ten rodzaj uzasadniania na gruncie metaetyki nie jest najsilniejszy⁷.

5. Etyka T. Kotarbińskiego ma być z założenia etyką niezależną. Filozof rozumie tę niezależność w pierwszym rzędzie jako niezależność od religii (s. 140). Jego etyka ma być laicka, co oczywiście nie pozostaje w sprzeczności z tym, że pod względem treści poglądy Kotarbińskiego są zbieżne z dążeniami etyki chrześcijańskiej⁸. Istnienie tak rozumianej etyki niezależnej jest niezbędne ze względu na to, aby mogła ona służyć wszystkim ludziom niezależnie od ich przekonań religijnych. Istnienie jej wydaje się Kotarbińskiemu tym bardziej nieodzowne, że laicyzacja jest procesem coraz bardziej się rozwijającym. W tej kwestii poglądy filozofa mają niewątpliwie charakter bliski koncepcjom głoszonym przez wielu myślicieli Oświecenia. W epoce nowożytnej, w myśl tego mamy do czynienia z postępującą racjonalizacją i przyrostem wiedzy z równoczesnym eliminowaniem błędów, przesądów i złudzeń. Do tej zaś kategorii T. Kotarbiński zalicza w zasadzie przekonania religijne.

Problem, o którym mowa można rozważać zarówno na gruncie teorii poznania czy filozofii religii, jak i na gruncie socjologii, zwłaszcza zaś socjologii religii. Na tej ostatniej płaszczyźnie współczesna refleksja wskazuje na znaczny stopień komplikacji zjawiska określanego mianem laicyzacji, nie pozwalając przyporządkować go, jak sądzę, koncepcjom typu „oświeceniowego”⁹.

Niezależność etyki to także jej niezależność od filozofii i filozoficznego światopoglądu (s. 140 nn). Poglądy ontologiczne czy epistemologiczne nie mają nic do rzeczy, gdy chodzi o zagadnienia etyczne.

I wreszcie etyka byłaby niezależna w tym jeszcze sensie, że własnego głosu sumienia nie sposób zastąpić głosem cudzym (s. 149).

Zagadnienie niezależności etyki wywołuje wiele pytań¹⁰. Gdy ma się na myśli jej przedmiot to chodzi wtedy na ogół o niezależność treści etyki (treści ocen, norm) od pewnych przekonań filozoficznych czy światopoglądowych. Gdy chodzi zaś o rodzaj tej niezależności respective zależności to może być

⁶ O uzasadnianiu w etyce por. *Metaetyka*, red. I. Lazari-Pawłowska, Warszawa 1975; zwłaszcza zaś teksty H. Feigla, B. Russella, A. Rossa, Ch. Perelmana, H. D. Aikena. Por. ponadto G. Kalinowski, *Le problème*, s. 155 n.; M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1947, rozdz. 4; J. Wróblewski, *Uzasadnianie systemów etycznych a etyka niezależna*, *Studia Filozoficzne* 1974, no 5, s. 85—100.

⁷ Por. szerzej J. Wróblewski, *Uzasadnianie systemów*, s. 91—92.

⁸ Por. S. Olejnik, *W kręgu moralności chrześcijańskiej*, Warszawa 1985, s. 185 n.

⁹ Por. np. *Socjologia religii. Wybór tekstów*, red. F. Adamski, Kraków 1984, część 2, rozdz. 2.

¹⁰ H. Elzenberg, *Tezy o stosunku etyki do religii*, Znak, 1978, no 284, s. 168—182; M. Ossowska, *Socjologia moralności*, Warszawa 1986, s. 103—115; te same, *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*, Warszawa 1983, s. 445—472; J. Wróblewski, *Uzasadnianie systemów*, s. 88 n.

ona rozmaitej natury: logicznej, genetycznej, psychologicznej, argumentacyjnej etc. W odniesieniu do etyki T. Kotarbińskiego można mówić, iż da się jej np. przypisać niezależność w tym sensie, że nie przywołuje ona nigdy żadnej filozofii czy światopoglądu¹¹. Nie oznacza to oczywiście, że nie da się mówić o zależności w innym sensie tego terminu. Jak to pokazuje np. H. Elzenberg etyka traktowana jako system norm jest w swej materii wyznaczana przez to, co w naszym poglądzie na świat będzie uznawane za realny podmiot (adresata) działania, co będzie uznawane za realne działanie, a co uzna się za istniejący tego (ewentualnego) działania przedmiot¹². Tak więc ateistyczne stanowisko Kotarbińskiego wyklucza tym samym np. wszelkie obowiązki wobec Boga.

6. W swych pracach etycznych T. Kotarbiński podejmuje także problemy etyki społecznej. Zadaniem etyki społecznej byłoby takie urządzenie życia społecznego, aby było ono sprawiedliwe i cechowało się wzajemną życzliwością (s. 97). Współczesne zaś zawikłanie tego życia sprawia, iż trudno jest często określić racje w istniejących konfliktach społecznych (s. 154). By ustosunkować się do tych zagadnień, nie wystarczy etyka polegającego opiekuna lecz niezbędne jest dołączenie do niej preferencji dotyczących akceptowanego modelu życia, organizacji społeczeństwa etc. (ibid.).

Zdaniem T. Kotarbińskiego, co podkreśla on szczególnie w pracach powstałych po drugiej wojnie światowej, dominującym współcześnie i posiadającym największe perspektywy prądem ideowym jest socjalizm (ss. 140 n., 282). Wybierając socjalizm, kierujemy się dążeniem do solidarności z ludźmi pracy. Jaki byłby socjalizm preferowany przez filozofa? Brak tutaj prezentacji systematycznej. W każdym razie socjalizm pożądanym powinien:

— cechować się taką organizacją życia, która sprzyja wychowywaniu ludzi na jednostki o etycznej motywacji (s. 156n.),

— efekty gospodarcze, zwłaszcza doraźnie rozumiane, nie mogą się znajdować na pierwszym miejscu (ibid.),

— elastyczność przejawiająca się w niezbyt szczegółowej organizacji życia oraz racjonalność, obca jak sądzić można etatyzmowi i centralizmowi, to cechy także dlań niezbędne (s. 282),

— w socjalizmie, jak w każdym systemie, należy stworzyć warunki pozwalające zapobiec nadużyciom władzy, dysponującej coraz to doskonalszymi środkami przymusu (ibid.),

— w domenie życia publicznego wszelkie stanowiska winny być dostępne dla wszystkich dysponujących zaletami umysłu i charakteru (s. 286),

— praktyczne wcielenie w życie praw człowieka pozwala jednostce na niezależnienie się od ograniczeń, narzucanych jej przez władzę, o ile te nie są niezbędne (s. 270),

— prawo do wolnej nieskrępowanej dyskusji światopoglądowej wraz z możliwością krytyki założeń samego socjalizmu winno być uznane za niezbędne, skoro tylko krytyka pozwala zbliżyć się do prawdy (s. 104—105, 423n.),

Problemem wydaje się być stosunek tak rozumianego socjalizmu do liberalizmu. Otóż dla T. Kotarbińskiego liberalizm to prąd podnoszący postulat wolności. Niezależnie zaś od zmian społecznych wolność jest niezbędna w takich zwłaszcza dziedzinach jak: działalność wychowawcza, badania i poszukiwania naukowe czy światopoglądowe. Liberalizm w tym ujęciu to nie tyle doktryna ekonomiczna umiarkowanego nawet leseferyzmu, ile prąd biorący

¹¹ Por. J. Wróblewski, *Uzasadnianie systemów*, s. 98 n.

¹² Por. H. Elzenberg, *Tezy o stosunku etyki*, s. 165—168.

w obronę jednostkę (s. 236 n.). Liberal nie kwestionuje przy tym roli państwa, o ile przestrzega ono praw człowieka i działa w granicach prawa. Socjalizm i liberalizm, tak jak są one rozumiane przez Kotarbińskiego, nie pozostają ze sobą w konflikcie. Kwestią której T. Kotarbiński nie rozważa jest zagadnienie, czy któreś z państw realizuje taki model socjalizmu, który zawiera wszystkie bliskie mu wartości.

7. Program etyczny Kotarbińskiego łączony jest przez niego z tzw. realizmem praktycznym (s. 124n.). Realizm ten nakazuje liczyć się z rzeczywistością w teorii i w praktyce, odrzucając utopizm nie liczący się z okolicznościami. Chce być trzeźwy, widzi granice możliwości i trafnie dokonywać zamierza wyboru hierarchii ważności. Ta programowa trzeźwość koresponduje zarazem z tym, co w ideale społecznego opiekuna nazywa się „dobrym sercem”. Program ten łączy więc niejako trzeźwy rozum i emocje. Koncepcję tę charakteryzuje z jednej strony trzeźwość i realizm, z drugiej zaś zasadniczy rys obronny, uznający że należy przede wszystkim chronić innych ludzi, a w miarę możliwości wszystkie istoty żywe. Spotyka za to Kotarbińskiego nie pozbawiony podstaw zarzut H. Elzenberga, iż etyka jego poprzez swe nastawienie obronne wykazuje brak troski o wartości dodatnie¹⁸.

8. Dorobek Kotarbińskiego w zakresie etyki jest żywy także przez to, że wywołuje pytania, rodzi wątpliwości i skłania niekiedy do sprzeciwu. Takie pytania, wątpliwości i sprzeciwy były także udziałem autora recenzji. Niezależnie jednak od tego musi on dać wyraz temu przekonaniu, które wyraził sam Kotarbiński pisząc o *Motywach postępowania* M. Ossowskiej. Zacytujmy więc na koniec Kotarbińskiego, odnosząc jego słowa do niego samego, sądziśmy bowiem, że tenże „całą swoją postawą, przezierającą spomiędzy wierszy, zdradza akces wewnętrzny do etyki w stylu jak najszlachetniejszym”.

Ryszard Kleszcz

STEFAN SYMOTIUK: *Pojmowanie krytycyzmu i modele krytyki w polskich sporach filozoficznych XX wieku*, Lublin 1987, ss. 243.

Temat prezentowanej tu pracy, określony w jej tytule, wymagał od autora podjęcia rozważań na kilku płaszczyznach. Stąd, obok kwalifikacji badacza (historyka) myśli filozoficznej, musiał się też wykazać wysoką kompetencją teoretyczną odnoszącą się tak do merytorycznej wiedzy filozoficznej, umiejętności prowadzenia analiz metanaukowych, jak i znajomości i sprawności w posługiwaniu się operacjami logicznymi.

Nie ulega wątpliwości, że S. Symotiułk sprostał tym wymogom w stopniu, który każe uznać jego pracę za bardzo cenną.

W książce podjęto zagadnienia, które głównie, a może przede wszystkim, odnosiły się do wewnętrznego życia środowisk filozoficznych w Polsce, stanowiły o tematyce, charakterze i temperaturze sporów toczonych w tych środowiskach. Nie angażowały one zwykle szerszego audytorium, rzadko wychodziły poza krąg biorących udział w tych sporach specjalistów.

Przyczyna tego stanu leży może mniej w samej tematyce sporów, ile raczej w ich formie. Zwykle bowiem polemiki czy spory filozoficzne, podej-

¹⁸ Por. H. Elzenberg, *Wartość i człowiek*, Toruń 1966, s. 129—135.

omowane w recenzjach czy pracach analityczno-krytycznych, śledzone są właśnie głównie przez bezpośrednio w nie zaangażowane osoby oraz mniej lub bardziej wąskie grono wprowadzonych w meritum specjalistów z danej dziedziny. Swoisty język, wysoki niekiedy stopień abstrakcji, także utrudnia percepcję prac z dziedziny krytyki naukowej przez mniej wyrobionego czytelnika, a przez to ogranicza ich zasięg i oddziaływanie.

Natura problemu podjętego w omawianej tu książce przez S. Symotiuka nie jest jednak ani marginalna, ani nie ma tylko znaczenia historycznego. Dotyczy ona bowiem tej płaszczyzny aktywności twórczej (naukowej), w którą wprawdzie zaangażowane było stosunkowo nieliczne grono adwersarzy, ale efekty tej działalności miały zwykle bardzo duży wpływ na precyzowanie stanowisk, umacnianie pewnych orientacji, a pośrednio także na kształtowanie obrazu poszczególnych autorów w odbiorze społecznym. Formy aktywności naukowej, będącej przedmiotem studiów S. Symotiuka, uzyskiwały więc, w różnym stopniu, szerszy rezonans społeczny, wykraczający poza sferę ściśle naukową. Warto więc było podjąć trud badawczy zmierzający do prześledzenia niektórych wątków („modeli”) polemik (sporów), jakie toczyły się w I połowie XX wieku w polskim środowisku filozoficznym.

S. Symotiuk pisze we wstępie, że jego praca ma charakter historyczny, przy czym zastrzega się, że nie chodzi mu ani o przedmiot, ani też o treść sporów toczonych w filozofii polskiej I połowy XX wieku, lecz o to, jak poszczególne kierunki pojmowały swe powołanie krytyczne i jakie procedury krytyczne uważały za spełniające to powołanie (s. 5). Czy jednak, podejmując np. problem „procedur” krytycznych, można abstrahować od przedmiotu i treści krytyki? Sam autor, mimo tej wstępnej deklaracji, przedmiotowi i treści sporów poświęca sporo uwagi w poszczególnych partiach swej książki.

W istocie przedmiotem rozprawy Symotiuka jest historyczna, ale nie tylko, rekonstrukcja „postawy teoretycznej”, którą określa się mianem krytycyzmu. Według autora występuje ona w poznaniu filozoficznym na dwóch poziomach. Po pierwsze krytycyzm jest przedmiotem tego poznania, tzn. obiektem refleksji dotyczącej „natury” tej postawy. Z drugim poziomem mamy do czynienia wówczas, gdy interesująca nas tu „postawa teoretyczna”, przejawia się jako zbiór „wypowiedzi krytycznych” o charakterze merytorycznym, a więc odnoszących się do przedmiotu krytyki, a jednocześnie podlegających ustalonym kanonom i tradycjom takich wypowiedzi.

S. Symotiuk, w części historyczno-analitycznej, koncentruje się na poglądach przedstawicieli trzech orientacji — szkół filozoficznych, które w historii nauki polskiej odgrywały znaczącą rolę. Są to: 1) przedstawiciele szkoły lwowsko-warszawskiej — tj. zwolennicy tzw. „małej filozofii”, 2) zwolennicy „maksymalizmu” filozoficznego, tj. fenomenolodzy i tomiści polscy, 3) grupa autorów marksistowskich, którzy wystąpili z „własnym” programem krytyki w latach pięćdziesiątych.

Owe analizy posłużą autorowi do próby rekonstrukcji pewnych „modeli” krytyki. Interesowało go bowiem także do jakiego stopnia spory filozoficzne były (są) konieczne dla pracy filozofa, a do jakiego mogą być uważane za swoisty „produkt uboczny” jego działalności. Ważne jest przy tym, na ile o sporach decyduje sam obiekt (przedmiot) sporu, a na ile poglądy (charakter), odmienne podejście, uczestniczących w sporze adwersarzy. Aby odpowiedzieć na te pytania konieczne jest, zdaniem Symotiuka, posłużenie się badaniem modelowym, ustalającym najbardziej ogólne cechy i tendencje sporów filozoficznych (s. 6).

Rozdział I pracy S. Symotiuka można określić jako teoretyczne wprowadzenie, gdyż przedstawione w nim zostały różne pojmowania związków mię-

dzy filozofią a krytyką. Autor stwierdza, iż zagadnienie krytyki filozoficznej jest fragmentem szerszego problemu teoretycznego, a mianowicie kwestii obiektywności i prawomocności poznania filozoficznego. Słusznie też zauważył (s. 9), że zwłaszcza w XIX i XX wieku słowo „krytyka” stało się jednym z centralnych i najbardziej modnych słów, w tym sensie, że „krytyczność” stała się synonimem „naukowości”. Przy czym wzrost tendencji polemicznych w filozofii tego okresu, prowadzący wprost do wyparcia tradycyjnego dotąd w niej „sceptycyzmu”, przypisuje S. Symotiuk głównie dziełu Kanta.

Otóż nie kwestionując znanych dokonań Kanta na polu inicjacji nowego typu, czy też raczej fali krytycyzmu, trzeba pamiętać także o roli, jaką w tym zjawisku odegrał w Polsce nurt analityczny w filozofii, zwłaszcza w kontekście działalności Kazimierza Twardowskiego i jego szkoły. Przyjęta przez Twardowskiego we Lwowie i kontynuowana następnie przez jego uczniów, metoda analizy filozoficznej, zmierzała przeciw nie do czego innego jak właśnie do ścisłego określenia i rozgraniczenia pojęć, krytycznego opracowywania zagadnień, usuwania niejasności i wieloznaczności, nieporozumień wywołanych przez mieszanie pojęć i niewłaściwe używanie terminów. Ta analiza filozoficzna mniej wprowadziła przyczyniała się do uzyskiwania nowej wiedzy, nie miała też z reguły nastawienia polemicznego, pozwalała jednak na jasne oddzielenie m.in. problemów pozornych od tych, które godne są zainteresowania badacza-filozofa. Autor omawianej tu książki wspomina wprowadzi o metodzie analitycznej w szkole lwowsko-warszawskiej (rozd. II), ale nie przyznaje jej należnego, jak sądzę, miejsca w procedurze krytycznej, jako „postawie teoretycznej”.

W rozdz. I prezentuje S. Symotiuk także różne stanowiska odnoszące się do relacji zachodzących między filozofią a krytyką oraz omawia, na podstawie wypowiedzi filozofów, różne aspekty krytyki: psychologiczny, metodologiczny, światopoglądowy. Rozważania te kończą się stwierdzeniem, że wiedza filozoficzna i naukowa nie może swoich procedur krytycznych uzależniać od gotowych modeli krytycyzmu oraz tych źródeł, które je implikują i generują. Dla filozofii krytyka jest nie tylko operacją instrumentalną, ale również obiektem odrębnej refleksji i przedmiotem poznania.

Tę okoliczność zdaje się autor traktować jako dodatkowy argument, a jednocześnie wskazanie celu podjętej przez siebie pracy, bowiem pisze: „Gdy krytyka taka nie jest w pełni racjonalizowana, to jej racjonalność musi być przez filozofię wydobyta. Można żywić nadzieję, że wśród różnych modeli „krytyki filozoficznej” znajduje się również model „wzorcowy” dla wszelkiej krytyki” (s. 36).

Po tej wstępnej niejako części podejmuje S. Symotiuk, w trzech kolejnych rozdziałach książki, szczegółowe rozważania historyczno-analityczne nad pojmowaniem krytyki i krytycyzmu w trzech orientacjach (szkołach) filozoficznych w Polsce.

Osią analiz prowadzonych przez S. Symotiuka w rozdz. II, zatytułowanym „Krytycyzm a uzasadnianie wiedzy”, są poglądy twórcy i mistrza szkoły lwowsko-warszawskiej — Kazimierza Twardowskiego. Chociaż wśród uczniów Twardowskiego istniały dość zróżnicowane postawy wobec linii prezentowanej przez mistrza, to jednak zasady ogólne odnoszące się do istoty krytyki przyjęto, w różnym co prawda stopniu, niemal powszechnie. Tak np. w stanowiskach Twardowskiego, Władysława Witwickiego i Tadeusza Kotarbińskiego, zaznacza się różnica w pojmowaniu zasięgu analizy krytycznej, wspólne natomiast jest im przekonanie, że analiza taka ma swoje granice.

Przegląd wypowiedzi przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej posłużył S. Symotiukowi do stwierdzenia, iż w szkole tej nie doszło do stwo-

rzenia teorii krytyki jako metody. Nie wydaje się jednak słuszne z faktu, że np. program K. Twardowskiego zawierał dążenie do maksymalnej jasności i prostoty, wyprowadzać wnioski, co czyni autor omawianej tu rozprawy, iż program ten nie zmierzał do „stworzenia nowego, ściślejszego języka filozoficznego”, a nawet posądzenia Twardowskiego o tendencję do „upraszczania” dzieł filozoficznych. Takie teksty Twardowskiego, jak choćby: *Co to znaczy „doświadczalny”* (1912 r.); *Granice puryzmu* (1913 r.); *Co to znaczy „fizyczny”* (1919—20), dają jednak podstawę do nieco innego spojrzenia na jego wysiłki, zmierzające właśnie do wykształcenia ścisłego języka filozoficznego.

W rozdz. III szeroko zaprezentowany został sposób krytyki uprawianej przez reprezentantów formacji, którą w filozofii można określić „maksymalistyczną”. Większość miejsca zajmują tu polemiki Romana Ingardena, Tadeusza Kotarbińskiego i Leona Chwistka oraz ich interpretacje krytyki i krytycyzmu. W sposób szczegółowy omówiono tu takie wątki, jak: sposób krytyki, forma uzasadniania twierdzeń, stopnie uogólnień i rodzaj stosowanych argumentów, rola kontekstu w jakim spór się toczy. Materiał ten jest jednocześnie doskonałym przykładem interpretacji samowiedzy filozoficznej autorów biorących udział w sporze.

Przy okazji sporów (polemik) filozoficznych jawi się też problem tolerancji w nauce — jej istoty, zakresu i formy. Przykład dyskusji Ingarden — Chwistek pokazuje, zdaniem Symotiuka, że tolerancja znika gdy obaj autorzy dostrzegą tylko jakąś możliwość pokrewieństwa między swoimi systemami. „Paradoks polemik filozoficznych polega właśnie na tym, że spór może być tym większy, im więcej wspólnych elementów obecnych jest w dwu filozofiach” (s. 119).

W sporach filozoficznych tamtej doby brali też udział polscy neotomiści. Celem prowadzonej przez nich krytyki był scjentyzm, a szerzej subiektywizm, agnostycyzm i „krytycyzm”, jaki wobec filozofii wprowadził do kultury europejskiej Kant. W zwalczaniu kantyzyzmu zaangażowali się zwłaszcza A. Jakubisiak i P. Chojnacki. Analizy Jakubisiaka zmierzały np. do podważenia krytycyzmu kantowskiego na drodze „krytyki logicznej” systemu i dzieł Kanta (jak sam to określał).

S. Symotiuk szeroko omawia również dyskusję krytyczną, jaka toczyła się wokół programu „logistyki”, pomiędzy reprezentantem szkoły lwowsko-warszawskiej J. Łukasiewiczem z jednej strony, a grupą neotomistów, której patronował K. Michalski, z drugiej.

Dyskusja nad logistycznym scjentyzmem odżyła po II wojnie światowej, wówczas jednak głównymi jego oponentami stali się marksiści.

Rozdz. IV, poświęcony „Elementom modelu krytyki w dogmatycznej odmianie polskiego marksizmu z lat 1948—1955”, zasługuje w części materiału historyczno-analitycznego na szczególną uwagę.

„Polskie spory filozoficzne” przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych miały wyjątkową temperaturę, a ich konsekwencje odczuwane były długo. W niektórych przypadkach mają one swoje reperkusje nawet jeszcze dziś. Stąd też ten rozdział w rozwoju polskiej myśli filozoficznej wymaga wyjątkowej odpowiedzialności, gruntownej i kompetentnej analizy. Trzeba przyznać, że problemy te nie zostały jeszcze dotąd wystarczająco zaanalizowane także przez samych marksistów¹. Tym bardziej interesującą wydaje się próba, jaką

¹ Patrz m.in.: K. Ochocki, *Wokół sporów o filozofię*, Warszawa 1978; E. Szadzikowski, *Kontrowersje filozoficzne na łamach „Myśli Współczesnej” w latach 1946—1948*, *Studia Filozoficzne* 7/1983; T. Mendelski, *Z filozoficznych kontrowersji czterdziestolecia*, *Ideologia i Polityka* 7—8/1984.

podjął S. Symotiuk, przedstawiając pewne aspekty sporów toczonych przez część marksistów, określanych przez autora jako „dogmatycy”, głównie z tradycją szkoły lwowsko-warszawskiej.

Autor omawianej tu książki zastrzega się, że choć zdaje sobie sprawę z tego iż spór, który miał na celu m.in. zdezwuowanie scjentyzmu, toczył się w złożonej sytuacji historycznej, to chce jednak zwrócić szczególną uwagę na przesłanki wewnątrzsystemowe postępowania krytyków marksistowskich. Za taką determinantę uznał S. Symotiuk wysunięcie przez marksistów do rangi zasadniczej „głównego problemu filozofii”, tj. problemu pierwotności bytu wobec myśli, co w sposób automatyczny miało określać ich stosunek do innych kierunków filozoficznych (s. 154).

Głównymi autorami zarzutów, z jakimi wystąpiono przede wszystkim pod adresem szkoły lwowsko-warszawskiej, byli A. Schaff i B. Baczek. Stronę krytkowaną reprezentowali natomiast w tym sporze zwłaszcza T. Kotarbiński i K. Ajdukiewicz. Interesujące, że w mniejszym stopniu ostrze marksistowskiej krytyki kierowało się np. przeciwko neotomistom i fenomenologom.

Warto zauważyć, że np. wypowiedzi polemiczne przedstawicieli filozofii polskiej związanych z K. Twardowskim, z jakimi spotykamy się na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, prowokowane były głównie przez krytykę tej orientacji idącą ze strony marksistów. Wynikała ona, dodajmy, m.in. z potrzeby ustosunkowania się marksistowskich ideologów do tradycji neopozytywistycznej, reprezentowanej przez aktywnych intelektualnie, a niekiedy nawet uczestniczących w socjalistycznych przemianach uczonych, którzy wychowali się i kształtowali swoje ideowe oblicze w pierwszych dziesiątkach lat XX wieku.

Nie jest natomiast uzasadnione, co sugeruje tok rozumowania S. Symotiuka, przypisywanie w sposób szczególny właśnie marksizmowi technik krytycznych, które określa jako „nieuczciwą manipulację” przez to, że: „w krytykach tych mamy do czynienia z bardzo ogólną charakterystyką stanowisk negatywnych, z licznymi zabiegami „kawałkowania” przedmiotu krytyki na części odrębne od siebie, fragmentarycznie cytowane i „obalane”” (s. 161). Taka „forma” krytyki stosowana była również przez przedstawicieli innych orientacji, i to tak przed pojawieniem się marksizmu, jak i równoległe z nim.

Analiza bogatego materiału historycznego, obejmującego różne stanowiska i koncepcje krytyki i krytycyzmu, pozwoliła autorowi na sformułowanie tezy o istnieniu w dziejach filozofii „cykli krytycznych”, jako pewnego rodzaju „przedmiotów teoretycznych”, w skład których wchodziły właśnie owe stanowiska i koncepcje. Charakterystycznymi cechami „cyklu krytycznego” są jego „chronologiczność” i „logiczność”. Układ chronologiczny cyklu określony jest przez to głównie, że włącza do sporu, w różnych momentach, coraz to nowych uczestników. Logiczność układu zaś zasadza się na tym, że układ ten przedstawia pewien porządek wynikający z natury poruszanych problemów i tych stanowisk filozoficznych, które reprezentują kolejni jego uczestnicy.

Intencją autora, jak sam pisze (s. 7), było zachowanie dystansu i powściągliwości w aktach wartościowania odnoszących się do kwestii merytorycznych prezentowanych sporów. Tak też jest istotnie, poza kilkoma jednak przypadkami, kiedy to wartościowanie ujawnia się np. w stosowanym przez S. Symotiuka słownictwie czy terminologii zgoła „niefilozoficznej”.

Mimo, że sam autor starał się nie rozstrzygać o zwycięstwach i porażkach poszczególnych stron sporu, to jednak nasza wiedza o nich, którą znacznie zresztą poszerza właśnie książka S. Symotiuka, pozwala na dopełnienie jego wywodów o te dane, które dotyczą rangi, miejsca i losów poszczególnych kierunków filozoficznych i ich reprezentantów.

Książka S. Symotiuka świadczy, że refleksja filozoficzna i formy dowodzenia swych racji, posiadają jako przedmiot badań swoją wagę, pod warunkiem że podejmuje je kompetentny autor. Stąd też prezentowana tu pozycja zasługuje na pilną uwagę środowiska filozoficznego w Polsce.

Ryszard Jadczyk

Autobiogramy

JERZY WRÓBLEWSKI

Urodził się 05.09.1926 w Wilnie. Odbył studia na wydziale prawa (1945—1947) oraz na wydziale humanistycznym sekcja filozofii ścisłej (1946—1949) Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia filozoficzne odbywał pod kierunkiem prof. prof. Romana Ingardena i Zygmunta Zawirskiego. Promotorem pracy doktorskiej był prof. Jerzy Lande. Na podstawie rozprawy „Ocena i norma etyczna” otrzymał tytuł doktora praw na Uniwersytecie Jagiellońskim (1949).

Pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim (1947—1951) zaczął od stanowiska asystenta i zakończył jako adiunkt przy Katedrze Teorii Państwa i Prawa. Od 1951 r. pracuje na Uniwersytecie Łódzkim jako z-ca profesora (1951), docent (1954), profesor nadzwyczajny (1960) i profesor zwyczajny (1970), kierując Katedrą Teorii Państwa i Prawa. W działalności dydaktycznej prowadził zajęcia dla prawników, historii doktryn politycznych i prawnych, wstępu do informatyki prawniczej, teorii wykładni prawa, zasad tworzenia prawa.

Pełnił wiele funkcji na Uniwersytecie Łódzkim: prodziekan (1953—1955, 1958—1962) i dziekan (1955—1956, 1962—1964) Wydziału Prawa i Administracji, prorektor (1965—1968) i rektor (1981—1984) Uniwersytetu Łódzkiego.

Jest członkiem-korespondentem PAN (1983), członkiem zagranicznym Fińskiej Akademii Nauk i Sztuk (1983); przewodniczącym Komitetu Nauk Prawnych PAN, od 1984 r. członkiem prezydium Komitetu Terminologii PAN. Należy do następujących towarzystw naukowych: Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Łódzkie Towarzystwo Naukowe (sekretarz generalny 1969—1974), International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy, International Political Science Association, Académie internationale du droit comparé, Association Henri Capitant, International Association for the Semiotics of Law (przewod.), Association Internationale de Methodologie Juridique (wiceprzew.).

Jest członkiem kolegów lub komitetów redakcyjnych: Rivista internazionale di filosofia del diritto, Archiv für Rechts und Sozialphilosophie, Informatica e diritto, Studia Prawno-Ekonomiczne (redaktor), Studies in the Theory and Philosophy of Law (redaktor).

Prace badawcze prof. Wróblewskiego cechuje podejście analityczne do badanych problemów. Dają się one ująć w następujące podstawowe kierunki prac badawczych: [1] filozoficzne problemy prawoznawstwa, a w szczególności analiza stosunków między filozofią a ogólnymi dyscyplinami prawniczymi oraz opracowanie podstawowych zagadnień filozoficzno-prawnych;

[2] metodologia prawoznawstwa, a zwłaszcza opracowanie koncepcji jego wielopłaszczyznowości, integracji wewnętrznej i zewnętrznej, kryteriów naukowości i normatywności dogmatyki prawniczej; [3] teoria wykładni i stosowania prawa obejmująca analizy problemów uzasadnień decyzji oraz rozumowań prawniczych; [4] teoria racjonalnego tworzenia prawa, jako środka kontroli społecznej; [5] krytyczna analiza współczesnej filozofii i teorii prawa, a w szczególności pozytywizmu i normatywizmu, doktryn prawa natury, psychologizmu, współczesnej filozofii i teorii prawa w USA.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1959] 1. *O tak zwanym sylogizmie prawniczym* [w:] *Zagadnienia prawa karnego i teorii prawa*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, s. 227—241.
- [1963] 2. *Współczesna teoria i socjologia prawa w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej* (z K. Opalkiem), PWN, Warszawa, ss. 320.
- [1964] 3. *Semantic Basis of the Theory of Legal Interpretation* [w:] *La théorie de l'argumentation. Perspectives et applications*, Louvain—Paris, E. Bruylant, s. 397—426. 4. *Zagadnienie normatywności prawoznawstwa* [w:] *Rozprawy prawnicze*, PWN, Kraków—Warszawa, s. 533—553.
- [1966] 5. *Normativity of Legal Science* [w:] *Etudes de logique juridique*, Bruxelles, E. Bruylant, s. 60—77.
- [1969] 6. *Język i nauka w teorii Leona Petrażyckiego* [w:] *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauki Leona Petrażyckiego*, PWN, Warszawa, s. 173—190. 7. *Legal Reasonings in Legal Interpretation* [w:] *Etudes de logique juridique*, v. III, Bruxelles, E. Bruylant, s. 3—31.
- [1970] 8. *Statements on the Relation of Conduct and Norm* [w:] *Etudes de logique juridique*, v. IV, Bruxelles, E. Bruylant, s. 157—168.
- [1971] 9. *Legal Decision and Its Justification* [w:] *Le raisonnement juridique. Legal Reasoning*, Bruxelles, E. Bruylant, s. 409—419.
- [1973] 10. *Axiologia: Dilema entre Iuspositivismo y Iusnaturalismo* (z K. Opalkiem), Cuaderno CEFD, Macaraibo, ss. 31. 11. *Technics, Instrumental Values, and Ethical Relativism* [w:] *Proceedings of the XV-th World Congress of Philosophy*, Sofia, v. I, s. 239—243. 12. *Methodological Problems of Contemporary Legal Theory* [w:] *Meždunarodni Symposium o metodologiji i pravnich nauka*, Beograd, Académie Serbe des sciences et des arts, s. 189—203.
- [1975] 13. *Natura a reguły postępowania* [w:] *Metaetyka*, PWN, Warszawa, s. 579—613.
- [1976] 14. *La normativita della scienza giuridica* [w:] *Diritto e analisi del linguaggio*, Milano, Edizioni di Comunità, s. 325—344. 15. *Una base semantica per la teoria dell'interpretazione giuridica* [w:] *Diritto e analisi del linguaggio*, Milano, Edizioni di Comunità, s. 347—373.
- [1977] 16. *Silogismo legal y racionalidad de la decision judicial*, Cuadreno de trabajo CEFD 19, Macaraibo, ss. 34. 17. *Systemically Relativized Statements* [w:] *Etudes de logique juridique*, Bruxelles, E. Bruylant, vol. VIII, s. 67—87.
- [1978] 18. *The Concept of Legal Philosophy* [w:] *O filosofii prava*, Beograd Academie Serbe des Sciences et des Arts, s. 299—312. 19. *Pojam pravne filosofje* [w:] *O filosofii prava*, s. 413—426. 20. *Law and Cognition of Reality* [w:] *Contemporary Conceptions of Law*, Institute of State and Law of Polish Academy of Sciences, Warszawa, s. 199—221.

- [1979] 21. *Ontologia e epistemologia del derecho*, Mexico, b. wyd., ss. 49. 22. *Meaning and Truth in Judicial Decision*, *Juridica*, Helsinki, ss. III+197. 23. *Poznanie rzeczywistości a tworzenie prawa* [w:] *Prawotwórstwo socjalistyczne*, Polska Akademia Nauk, Instytut Państwa i Prawa, Warszawa, s. 5—33.
- [1981] 24. *La preuve juridique: axiologie, logique et argumentation* [w:] *La preuve en droit*, Bruxelles, E. Bruylant, s. 331—355.
- [1983] 25. *Cognizione delle norme e cognizione attraverso le norme* [w:] *La teoria generale del diritto. Problemi e tendenze attuali*, Milano, Edizioni di Comunità, s. 413—444. 26. *Fuzziness of Legal System* [w:] *Essays in Legal Theory in Honor of Kaarle Makkonen*, XVI Oikeustiede Jurisprudentia 1983, Vammala, s. 313—330. 27. *Towards Foundations of Judicial Reasoning* [w:] *Metatheorie der juristischer Argumentation*, Duncker-Humblot Berlin, s. 233—252. 28. *Meaning and Truth in Judicial Decision*, *Juridica* Helsinki, II wyd., ss. VI+215.
- [1984] 29. *Zagadnienia aksjologii polityki w amerykańskiej teorii prawa* [w:] W. Lang, J. Wróblewski, *Sprawiedliwość społeczna i nieposłuszeństwo obywatelskie w doktrynie politycznej USA*, PWN, Warszawa, s. 269—345. 30. *Einführung in die Gesetzbgebungstheorie*, Wien, Manz, ss. 40. 31. *Negation in law* [w:] *Theorie der Normen*, Berlin, Duncker—Humblot, s. 457—471. 32. *Logika prawnicza a teoria argumentacji* Ch. Perelmana [w:] Ch. Perelman, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, PWN, Warszawa, s. 7—27. 33. *Paradigms of Justifying Legal Decisions* [w:] *Theory of Legal Science*, Dordrecht, Reidel s. 253—273.
- [1985] 34. *An Outline of a General Theory of Interpretation and Constitutional Interpretation* [w:] *La interpretación de la constitución*, San Sebastian, Universidad del Pais Vasco s. 38—119. 35. *Norma prawna i problem jej wartości poznawczej* [w:] *Problemy teorii i filozofii prawa*, Lublin. UMCS s. 343—354. 36. *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Ossolineum, Wrocław, ss. 343. 37. *Presuppositions of Legal Reasoning* [w:] *Man. Law, and Modern Forms of Life*, Dordrecht, Reidel s. 283—298. 38. *Constitución y teoría general de interpretación jurídica*, Madrid, Civitas ss. 114.
- [1986] 39. *Livelli di giustificazione delle decisioni giuridiche* [w:] *Etica e diritto*, Roma—Bari, Laterza s. 203—226. 40. *Logique juridique et théorie de l'argumentation de Ch. Perelman* [w:] *Justice et argumentation*, Brixelles, Université libre de Bruxelles s. 175—196. 41. *Współczesna teoria i filozofia prawa w USA* (z W. Langiem), PWN, Warszawa, ss. 266. 42. *Validité des normes juridiques: approche analytique* [w:] *Droit et pouvoir*. vol. 1, La validité, Bruxelles, Story—Scientia s. 133—144. 43. *Law-making and Hierarchies of Values* [w:] *Formalismus und Phänomenologie im Rechtsdenken der Gegenwart*, Berlin, Duncker—Humblot, s. 449—510. 44. *Il sillogismo giuridico e la razionalità della decisione giuridica* [w:] *L'analisi del ragionamento giuridico*, Torno, Giappichelli s. 277—298. 45. *Justification through Principles and Justification through Consequences* [w:] *Reason in Law*, vol. 1, Mialno, Giuffrè s. 129—161. 46. *Legal Culture and Axiology of Law-Making* [w:] *Gesetzgebung und Rechtskultur*, Wien, Manz s. 11—23.
- [1988] 47. *Cognition of Norms and Cognition through Norms* [w:] *Normative Structures of the Social World*, Amsterdam. Rodopi s. 223—249. 48. *Postulat de la décision justifiée et l'argument de l'autorité en droit* [w:] *Arguments d'autorité et arguments de raison en droit*, Bruxelles, Nemesis, s. 335—361. 49. *Ontologiczna złożoność prawa* [w:] *Prawo a polityka*, PWN, Warszawa, s. 10—16.

b) Artykuły

- [1951] 1. *Helvecjusz—twórca materialistycznej etyki francuskiego oświecenia*, *Mysł Współczesna*, 10, s. 100—124.
- [1955] 2. *W związku z zagadnieniem przyczynowości zaniechania*, *Państwo i Prawo*, 7—8, s. 266—271.

- [1957] 3. *Fenomenologiczna filozofia prawa w Ameryce Łacińskiej*, Państwo i Prawo, 6, s. 1185—1197.
- [1958] 4. *Język prawny a teoria dogmatyki prawa*, Państwo i Prawo, 1, s. 57—69.
- [1960] 5. *The Relativity of Jiridical Concepts*, Oesterreichosche Zeitschrift fuer oeffentliches Recht, 2, s. 270—282.
- [1963] 6. *Relatywistyczne teorie prawa*, Państwo i Prawo, 8—9, s. 204—219. 7. *Semantic Basis of the Theory of Legal Interpretation*, Logique et Analyse, 21—24, s. 397—416.
- [1964] 8. *The Problem of the Meaning of the Legal Norm*, Oesterreichische Zeitschrift fuer oeffentliches Recht, 3—4, s. 253—266.
- [1965] 9. *O naukowości prawoznawstwa*, Państwo i Prawo, 8—9, s. 192—203. 10. *El problema del significado de la norma juridica*, La Ley, 7.X., 120, s. 1—5.
- [1966] 11. *Filozoficzne założenia podstawowych pojęć egologii*, Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Społ.-Hum., ser. I, 34, s. 3—31. 12. *Law and Liberty in the Egological Theory of Law*, Oesterreichische Zeitschrift fuer oeffentliches Recht, 1—2, s. 1—26. 13. *L'attitude philosophique et l'attitude aphilosophique dans la théorie du droit contemporaine*, Archives de philosophie du droit, XI, s. 273—294. 14. *Aksjologia — dylemant pomiędzy pozytywizmem prawniczym a doktryną prawa natury*, Państwo i Prawo, 9, s. 251—262 (z K. Opalkiem). 15. *Normativity of Legal Science*, Logique et analyse, 13, s. 60—77. 16. *Postawa filozoficzna a afilozoficzna we współczesnej teorii prawa*, Studia Prawnicze, 13, s. 60—89.
- [1967] 17. *Rozumność rzeczywistości w heglowskiej filozofii prawa a dualizm bytu i powinności*, Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Społ.-Hum., ser. I, 52, s. 3—18.
- [1968] 18. *Axiology: Dilemma between Legal Positivism and Natural Law* (z K. Opalkiem), Oesterreichosches Zeitschrift fuer oeffentliches Recht, 2—3, s. 353—365. 19. *Racionalidad de la realidad en la filosofia del derecho de Hegel y el dualismo de „Ser” y „Deber”*, Dialogos, 13, s. 35—53.
- [1969] 20. *Zuroty stosunkowe — wypowiedzi o zgodności z normą*. Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Społ.-Hum., ser. I, 62, s. 3—17. 21. *Prawo i płaszczynny jego badania*, Państwo i Prawo, 6, s. 996—1006. 22. *Modele systemów norma system prawa*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 2, s. 23—48. 23. *Zagadnienie wielopłaszczyznowości w metodologii współczesnej teorii prawa*, Studia Prawnicze, 21, s. 3—24. 24. *Legal Reasonings in Legal Interpretation*, Logique et analyse, 45, s. 3—31.
- [1970] 25. *Natura a reguły postępowania*. Etyka, 6, s. 51—78. 26. *Oceny w prawie i oceny prawa*, Studia Prawnicze, 24, s. 3—25. 27. *Rozumowania prawnicze w wykładni prawa*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 4, s. 7—28. 28. *Statements on the Relation of Conduct and Norm*, Logique et analyse, 49—50, s. 157—168.
- [1971] 29. *Stosunki między systemami norm*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 6, s. 7—34. 30. *Legal Decision and Its Justification*, Logique et analyse, 53—54, s. 409—419.
- [1972] 31. *Systems of Norm and Legal System*, Rivista internazionale di filosofia del diritto, 2, s. 224—245.
- [1973] 32. *The Relations Between Normative Systems*, Archivum Iuridicum Cracoviense, 6, s. 31—57. 33. *Ontology and Epistemology of Law*, Rivista internazionale di filosofia del diritto, 4, s. 832—860.
- [1974] 34. *Reguły i oceny instrumentalne a prawna ochrona środowiska ekologicznego człowieka*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 12, s. 7—22. 35. *Uzasadnienie systemów etycznych a etyka niezależna*, Studia Filozoficzne, 5, s. 85—100. 36. *Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision*, Rechtsstheorie, 1, s. 33—46. 37. *Teoria prawa — wielopłaszczyznowa, empiryczna czy socjologiczna*, Studia Metodologiczne, 12, s. 61—87. 38. *Filozoficzne problemy teorii prawa. Rozważania metodologiczne*, Państwo i Prawo, 11, s. 3—15. 39. *Kryzys ekologiczny a niektóre problemy metaetyki i aksjologii ogólnej*, Etyka, 13, s. 151—175.

- [1977] 40. *Law and Philosophy*, Oesterreichisches Zeitschrift fuer oeffentliches Recht, 28, s. 211—229.
- [1978] 41. *Zwroty zrelatywizowane systemowo*, Studia Filozoficzne, 3, s. 143—159. 42. *Systemically Relativized Statements*, Logique et analyse, 81, s. 67—87. 43. *The Philosophical Problems of Legal Theory in Marxist Interpretation*, Archivum Iuridicum Cracoviense, 11, s. 41—56.
- [1979] 44. *Justification of Legal Decisions*, Revue internationale de philosophie, 127—128, s. 277—293. 45. *Epistemologiczne i aksjologiczne uwarunkowanie tworzenia prawa*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 22, s. 7—24. 46. *Verification and Justification in the Legal Sciences*, Rechtstheorie Beiheft 1, s. 195—213. 47. *The Theory of Law — Multilevel, Empirical or Sociological?*, Poznan Studies in the Philosophy of Sciences and the Humanities, 5, s. 119—136.
- [1980] 48. *Basic Axiological Problems, Humanistic Values and Legal Protection of Environment*, Rivista internazionale di filosofia del diritto, 4, s. 669—683. 49. *Weryfikacja i uzasadnienie w naukach prawnych*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 24, s. 7—26.
- [1981] 50. *Law as an Instrument of Social Homeostasis*, Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie, 1, s. 1—13. 51. *Kelsen the Us-Ought Dichotomy and Naturalistic Fallacy*, Revue internationale de philosophie, 4, s. 508—517. 52. *Evaluative Statements in Law. An Analytical Approach to Legal Axiology*, Rivista internazionale di filosofia del diritto, 4, s. 604—626. 53. *Filozofia, metodologia i antypozytywizm prawniczy Leona Petrażyckiego*, Studia Filozoficzne, 5, s. 15—32.
- [1982] 54. *Logic and Judicial Activity*, Rapports polonais présentés au XI Congrès international du droit comparé, s. 23—35. 55. *Prawo i homeostaza społeczna, Państwo i Prawo*, 12, s. 30—40. 56. *Morality of Progress-Social Philosophy of Leo Petrażycki*, Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie, 3, s. 359—371. 57. *Leon Petrażycki: pozytywizm filozoficzny i antypozytywizm prawniczy*, Studia Prawnicze, 3—4, s. 3—36. 58. *Błąd naturalistyczny. Zarys zagadnień*, Ruch Filozoficzny, 1—2, s. 27—37. 59. *Legal Person: Legal Language and Reality*, Quaderni Fiorentini, 11—12, s. 1035—1052.
- [1983] 60. *Problems of Objective Validity of Norms*, Rechtstheorie, 1, s. 19—28. 61. *Filozoficzno-metodologiczne zagadnienia współczesnej amerykańskiej teorii prawa*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 30, s. 7—37. 62. *Język i kultura — zagadnienia teoretycznoprawne w pracach Bronisława Wróblewskiego*, Studia Prawnicze, 3, s. 21—41. 63. *O pojęciu czynu moralnego*, Etyka, 20, s. 7—22.
- [1984] 64. *Dilemmas of the Normativistic Concept of Legal System*, Rechtstheorie Beiheft 5, s. 319—333. 65. *Aksjologia, argumentacja a logika dowodu prawnego*, Studia Prawno-Ekonomiczne, XXXII, s. 95—118. 66. *Leon Petrażycki a moralność postępu*, Studia Prawno-Ekonomiczne, XXXIII, s. 7—22. 67. *Las clases de reglas jurídicas*, Revista de ciencias sociales, 25, s. 269—298.
- [1985] 69. *Fuzziness and Transformation: Towards Explaining Legal Reasoning* (z A. Peczenikiem) Theoria I, s. 24—44. 70. *Legal Language and Legal Interpretation*, Law and Philosophy, 2, s. 239—255. 69.89
- [1985] 68. *Fuzziness and Transformation: Towards Explaining Legal Reasoning* (z A. Peczenikiem) Theoria I, s. 24—44. 69. *Systematic Validity and Limits of the Dogmatic Approach to Legal Theory*, Studies in the Theory and Philosophy of Law, 1, a. 85—97. 70. *Legal Language and Legal Interpretation*, Law and Philosophy, 2, s. 239—255. 71. *Analityczne podejście do aksjologii prawa*, Studia Filozoficzne, 2—3, s. 49—65.
- [1986] 72. *Concepts of Legal System and Conceptions of Validity*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Iuridica 24, s. 3—22. 73. *Problem of Ontological Complexity of Law*, Theoria — segunda epoca, 3, s. 641—654. 74. *Legal Rules in the Analytical Theory of Law*, Studies in the Theory and Philosophy of Law, 2, 91—110.

- [1987] 75. *Legal Philosophy and Human Coexistence*, Rivista internazionale di filosofia del diritto, 1, s. 68—89. 76. *Nature and Man: Dilemmas of the Present and the Future*, Theoria — segunda epoca, 5—6, s. 309—322.
- [1988] 77. *Controversia juridica y controversia cientifica*, Análise 8, s. 3—32. 78. *Legal Language and Its Understanding*, Archiv f. Rechts und Sozialphilosophie III Supplementa, s. 229—239. 79. *Les langages juridiques: une typologie*, Droit et société 8, s. 13—26. 80. *Poziomy uzasadnienia decyzji prawnej*, Studia Prawno-Ekonomiczne, XL, s. 17—33. 81. *Problem of Naturalistic Fallacy*, Synthesis Philosophica, III. 1, s. 225—233. 82. *Transparency and Doubt: Understanding and Interpretation in Pragmatics and Law* (z M. Dascalem) Law and Philosophy, 7, s. 203—224.

Uwaga: Bibliografia nie podaje artykułów recenzyjnych i recenzji.

KRYSTYNA ZAMIARA

Urodziła się 16 kwietnia 1940 r. w Warszawie. W latach 1959—64 studiowała w UAM psychologię, specjalizując się w psychologii klinicznej. Pod kierunkiem prof. dr. Andrzeja Lewickiego przygotowała pracę magisterską i w czerwcu 1964 r. uzyskała dyplom magistra psychologii. Bezpośrednio po studiach została przyjęta — najpierw na staż naukowy, a po roku na etat asystenta — do Katedry Logiki przy Wydziale Filozoficzno-Historycznym, kierowanej przez prof. dr. Jerzego Giedymina. Pod kierunkiem prof. dr. Jerzego Kmity przygotowała rozprawę doktorską pt. „Koncepcje redukcji systemów teoretycznych jako konsekwencja poglądów na status poznawczy teorii” i w 1971 r. uzyskała stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie filozofii. W 1974 r. rozprawa ta została opublikowana przez PWN pt. *Metodologiczne znaczenie sporu o status poznawczy teorii*. W 1975 r. Minister NSWiT przyznał Krystynie Zamiarze nagrodę naukową III-ego stopnia za tą właśnie pracę. W tym czasie pracuje ona w Instytucie Filozofii UAM, powstałym w 1969 r. z połączenia dwóch Katedr Wydziału Filozoficzno-Historycznego — Logiki i Historii Filozofii. W tymże Instytucie habilituje się w 1978 r. na podstawie rozprawy: *Epistemologia genetyczna J. Piageta a społeczny rozwój nauki*, otrzymując stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie filozofii. Opublikowana rozprawa habilitacyjna stanowiła podstawę przyznanej przez Ministra NSWiT w 1980 r. nagrody naukowej III-ego stopnia. W trakcie pracy na uczelni K. Zamiara otrzymywała także liczne nagrody rektorskie. W styczniu 1979 r. przechodzi ona do Instytutu Kulturoznawstwa UAM, gdzie otrzymuje etat docenta i zostaje powołana na stanowisko wicedyrektora Instytutu. Na stanowisku tym pozostaje do dzisiaj, kierując także Zakładem Teorii Uczestnictwa w Kulturze. Krystyna Zamiara jest członkiem Polskiego Towarzystwa Filozoficznego oraz Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Przez wiele lat pełniła ona funkcję członka Zarządu zarówno w Poznańskim Oddziale PTF, jak i w Poznańskim Oddziale PTP. Jest członkiem Komisji Metodologii Nauk Oddziału PAN w Poznaniu, należy ponadto do zespołu redagującego „Studia Metodologiczne”.

Zainteresowania badawcze Krystyny Zamiary koncentrują się wokół dwóch podstawowych zagadnień: [1] rozwoju nauki i roli, jaką w tym pro-

cesie odgrywają różne teorie poznania naukowego formułowane na terenie filozofii, [2] relacji psychologii do humanistyki. Zagadnienie pierwsze rozważa ona w dwóch płaszczyznach równocześnie: ogólnometodologicznej oraz w relatywizacji do odpowiednio rekonstruowanej psychologicznej praktyki naukowej. Stąd wyniki poznawcze, do jakich dochodzi, mają znaczenie dla epistemologii i metodologii nauk, posiadając także określone implikacje dla samej psychologii i badań interdyscyplinarnych, w których zaangażowana byłaby psychologia i nauki o kulturze. W ramach tego zagadnienia podejmowała ona m.in. następujące problemy bardziej szczegółowe: (a) problem związku naukowej praktyki redukcyjnej z zajęтым przez badaczy stanowiskiem względem statusu poznawczego teorii (uwzględnione zostały trzy stanowiska: pozytywistyczne, instrumentalistyczne i realistyczne w wersji hipotetystycznej); ten sam problem w relatywizacji do psychologicznej praktyki redukcyjnej przeprowadzanej w ramach takich orientacji badawczych, jak: behawioryzm, neobehawioryzm, pawłowizm; (b) problem związku między świadomością metodologiczną faktycznie regulującą praktykę naukową, a formułowanymi w filozofii teoriami poznania naukowego (uwzględnione teorie poznania: pozytywizm klasyczny, neopoztywizm, hipotetyzm, epistemologia genetyczna, epistemologia historyczna); (c) problem roli owych teorii poznania w procesie rozwoju nauki. Problemy (b) i (c) odniesione do psychologii przekształcają się w problematykę rozwoju tej nauki i funkcji pełnionych w tym procesie przez wymienione wyżej teorie poznania naukowego.

W ramach badań nad zagadnieniem drugim Krystyna Zamiara rozważała w szczególności problem psychologizmu w humanistyce, problem przynależności psychologii do humanistyki, problem możliwości wyjaśniania humanistycznych twierdzeń o sędzeniu na gruncie teorii psychologicznych reprezentujących różne orientacje badawcze (behawioryzm, neobehawioryzm, psycho-neurofizjologię, psychologię kognitywistyczną), problem warunków współpracy psychologii z naukami o kulturze. Rozwój badań prowadzonych w tym kierunku doprowadził do wykrystalizowania się nowego pola problemowego. Obejmuje ono zagadnienie związku między antypsychologistycznym ujęciem kultury a psychologiczną charakterystyką uczestnictwa jednostek w kulturze. Ewolucję zainteresowań i osiągnięć poznawczych Krystyny Zamiary można więc określić jako przejście od problemów i analiz stricte metodologicznych do filozoficznych rozważań nad kulturą i nad psychologicznymi determinantami procesu uczestnictwa jednostek w kulturze.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1966] 1. *Andrzeja Malewskiego program integracji nauk społecznych* [w:] *Naturalistyczne i antynaturalistyczne interpretacje humanistyki*, Poznań, s. 53—59.
- [1973] 2. *Teoria I. Pawłowa a Marksowska dyrektywa wyjaśniania funkcjonalno-genetycznego w humanistyce* [w:] *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki*, J. Kmita (red.); Poznań, Wyd. Pozn., s. 521—542.
- [1974] 3. *Metodologiczne znaczenie sporu o status poznawczy teorii*, PWN, Warszawa, s. 240.
- [1975] 4. *Pavlov's Theory and Marx's Directive of the Functional-Genetic Explanation in Himanities*, Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, vol. 1, no 3, s. 1—22. 5. *Czy twórczość ma charakter irracjonalny?* [w:]

Wartość, dzieło, sens. Szkice z filozofii kultury artystycznej, J. Kmita (red.) KiW, Warszawa, s. 37—60.

[1977] 6. *Filozofia odkryć naukowych* P. K. Feyerabenda [w:] *Relacje między teoriami a rozwój nauki*, W. Krajewski (red.); Ossolineum Gdańsk, s. 171—201. 7. *Epistemologia genetyczna P. Piageta a społeczny rozwój nauki* [w:] *Materiały I Ogólnopolskiego Zjazdu Filozoficznego. Sekcja Epistemologiczna*, Lublin, s. 177—208.

[1978] 8. *Epistemologia genetyczna a pozytywizm* [w:] *Zagadnienie przelomu antypozytywistycznego w humanistyce*, J. Kmita (red.), PWN, Warszawa—Poznań, s. 23—44.

[1979] 9. *Epistemologia genetyczna J. Piageta a społeczny rozwój nauki* [w:] *Społeczny kontekst poznania*, J. Kmita, Z. Cackowski (red.), Ossolineum, Wrocław, s. 149—166. 10. *Epistemologia genetyczna J. Piageta a społeczny rozwój nauki*, PWN, Warszawa—Poznań, s. 160. 11. *Wstęp* [w:] P. K. Feyerabend, *Jak być dobrym empirystą?*, PWN, Warszawa, s. 5—21.

[1982] 12. *Paralelizm psychofizyczny jako program metodologiczny dla współczesnej psychologii* [w:] *Poznanie, umysł, kultura*, Z. Cackowski (red.), Wyd. Lubelskie, Lublin, s. 222—247. 13. *Psychologia a teoretyczne badania pedagogiczne* [w:] *Studia z teorii kultury i metodologii badań nad kulturą*, J. Kmita (red.); PWN, Warszawa—Poznań, s. 37—55. 14. *Znaczenie badań psychologicznych dla poznawania kultury* [w:] *Przedmiot i funkcje teorii kultury*, S. Pietraszko (red.), Acta Universitatis Wratislaviensis No 350, s. 89—107.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1971] 1. *O pewnych psychologicznych odpowiednikach interpretacji humanistycznej*, *Studia Filozoficzne*, nr 5, s. 105—118.

[1972] 2. *O „Zastosowaniu hipotez...” — kilka uwag metodologicznych*, *Studia Metodologiczne*, nr 9, s. 79—87. 3. *Zagadnienie redukcji psychologizacyjnej*, *Studia Filozoficzne*, nr 2, s. 137—165.

[1974] 4. *Koncepcja Duhema a problem statusu poznawczego teorii* [w:] *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, J. Kmita (red.), PWN, Warszawa, s. 55—62. 5. *Psychologiczne koncepcje regulacyjne a humanistyka* [w:] *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, PWN, Warszawa, s. 332—336.

[1975] 6. *O źródłach i wartości psychologizmu w krytyce artystycznej* [w:] *Z problemów marksistowskiej teorii i krytyki sztuki*, Poznań, s. 23—28.

[1976] 7. *O modelowaniu matematycznym w psychologii*, *Studia Metodologiczne*, nr 13, s. 107—133.

[1977] 8. *W sprawie statusu pojęć ontologicznych rozwoju i postępu* [w:] *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, J. Kmita (red.), PWN, Warszawa, s. 46—53. 9. *Epistemologia genetyczna a spór o zasady rozwoju nauki*, *Studia Filozoficzne*, nr 11, s. 17—29.

[1978] 10. *The Problem of Psychologistic Reduction*, *Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, vol. 4, no 1—4. 11. *Introspekcjonizm a teoria J. Konorskiego*, *Studia Metodologiczne*, nr 18, s. 35—63.

[1979] 12. *Konorski's Theory of Brain Activity and Introspectionism*, *Polish Psychological Bulletin*, vol. 10, no 4, s. 275—283. 13. (wraz z J. Kmitą) *Miejsce absolwenta kulturoznawstwa w systemie organizacji życia kulturalnego*, *Życie Szkoły Wyższej*, nr 12, s. 25—37.

[1980] 14. *Wypowiedź w dyskusji na konferencji pt. Zagadnienie przelomu antypozytywistycznego w humanistyce, Poznań grudzień 1977*, *Studia Metodologiczne*, nr 19, s. 143—152.

[1981] 15. (wraz z A. Zeidler) *Niektóre problemy uczestnictwa w kulturze na tle techniczno-instytucjonalnej polityki kulturalnej lat 1970—1980* [w:], *Refleksje o kul-*

turze i polityce kulturalnej lat 1970—1980, J. Kmita (red.), Warszawa COMUK, s. 36—43.

c) Recenzje

[1966] 1. *The American Journal of Psychology* 1962, vol. LXXXV, s. 772 — Przegląd Psychologiczny, nr 11, s. 117—184.

[1969] 2. *Hemplowska modyfikacja indukcjonizmu* — *Studia Filozoficzne*, nr 5, s. 207—212. 3. F. Harary, R. Z. Norman, D. Cartwright, *Structural Models: An Introduction to the Theory of Directed Graphs* — *Studia Metodologiczne*, nr 6, s. 206—212.

[1970] 4. *Teoretyczne podstawy humanistyki* (J. Kmita, L. Nowak, *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Poznań 1969) — *Kultura i Społeczeństwo*, nr 2, s. 281—285.

[1973] 5. *Boston Studies in the Philosophy of Science*, vol. IV, 1969 — *Studia Logica*, vol. XXXII, s. 194—198.

[1977] 6. J. Brzeziński, *Struktura procesu badawczego w naukach behawioralnych*, PWN, Warszawa—Poznań, 1976 — *Przegląd Psychologiczny*, nr 4, s. 787—793.

d) Przekłady i prace redaktorskie

[1979] 1. P. K. Feyerabend, *Jak być dobrym empirystą? (zbiór artykułów)*, PWN, Warszawa, s. 252.

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

The British Journal for the Philosophy of Science, 37:1986 nos 1—4. TORRETTI R.: Observation (no 1); MUNDY B.: The physical content of Minkowski geometry (no 1); BALZER W., DAWE C. M.: Structure and comparison of genetic theories [1] Classical genetics (no 1); TELLER P.: Relational holism and quantum mechanics (no 1); BELL J. L.: A new approach to quantum logic (no 1); CURTIS R. L.: Are methodologies theories of scientific rationality (no 2); CRAIG W. L.: God, creation and Mr. Davies (no 2); BALZER W., DAWE C. M.: Structure and comparison of genetic theories [2] The reduction of character-factor genetics to molecular genetics (no 2); HOLCOMB III H. R.: Latency vs. complementarity: Margenau and Bohr on quantum mechanics (no 2); COHEN J. L.: Twelve questions about Keynes's concept of weight (no 3); MADDY P.: Mathematical alchemy (no 3); McALLISTER J. W.: Theory-assessment in the historiography of science (no 3); JOZSA R.: An approach to the modelling of the physical continuum (no 4); YOURGRAN P.: On time and actuality; the dilemma of the privileged position (no 4); WEIRICH P.: Expected utility and risk (no 4); JONES K.: Is Kuhn a sociologist? (no 4).

The British Journal for the Philosophy of Science, 38:1987 nos 1—4. FRANKLIN J.: Non-deductive logic in mathematics (no 1); HELMAN D. H.: Realism and antirealism in artificial intelligence (no 1); KERNOHAN A.: Teleology and logical form (no 1); WACHBROIT R.: Theories of rationality and principles of charity (no 1); MILTON J. R.: Induction before Hume (no 1); RESNIK M. D., KUSHNER D.: Explanation, independence and realism in mathematics (no 2); RADNITZKY G.: The "Economic" approach to the philo-

sophy of science (no 2); NICKLES Th.: Lakatosian heuristics and epistemic support (no 2); HOWSON C.: Popper, prior probabilities and inductive inference (no 2); RUSE M.: Biological species: natural kinds, individuals or what? (no 2); KITCHENER R. F.: Is genetic epistemology possible? (no 3); SEAGER W.: Credibility, confirmation and explanation (no 3); BAIRD D.: Exploratory factor analysis, instruments and the logic of discovery (no 3); SCHLESINGER G. N.: Is determinism a vacuous doctrine? (no 3); KERSZBERG P.: On the alleged equivalence between Newtonian and relativistic cosmology (no 3); ADAMS E. W., ADAMS W. Y.: Purpose and scientific concept formation? (no 4); NOLA R.: The status of Popper's theory of scientific method (no 4); JOHNSTONE D. J.: Tests of significance following R. A. Fischer (no 4); BICCHIERI Ch.: Rationality and predicability in economics (no 4); EARMAN J., NORTON J.: What price spacetime substantivalism? The hole story (no 4); ZEMACH E. M.: Are there logical limits for science? (no 4); BRINK Ch., HEIDEMA J.: A verisimilar ordering of theories phrased in a propositional language (no 4); CHIHAIRA Ch. S.: Some problems for Bayesian confirmation theory (no 4).

II

Dialectica, 41:1987 nos 1—4. STROLL A.: Norms (no 1/2); LAUENER H.: Philosophie als normative Tätigkeit (offener Transzendentalismus versus Naturalismus) (no 1/2); GRANGER G. C.: Conventions, normes, axiomes dans la connaissance des faits humains (no 1/2); PUTNAM H.: Truth and convention: On Davidson's refutation of conceptual relativism (no 1/2); TENNANT N.: Conventional necessity and the contingency of conventions (no 1/2); ESSLER W. K.:

Sprache und Konvention (no 1/2); HAL-
LER R.: Regelbrauch und Übereinkunft
(no 1/2); LORENZ K.: Is an ought re-
visited (no 1/2); MARTI-HUANG D.:
The "is" and "ought" convention (no
1/2); VUILLEMIN J.: La justice par
convention; signification philosophique
de la doctrine de Rawls (no 1/2); BOOS
W.: Theory-relative skepticism (no 3);
KUYPER G.: Is knowledge an internal
or an external relation between a per-
son and a proposition? (no 3); LUGG
A.: Bunkum, flim-flam and quackery:
pseudoscience as a philosophical prob-
lem (no 3); STEKELER-WEITHOFER
P.: Handlung, Sprache und Bewusstsein.
Zum „Szientismus“ in Sprach- und Er-
kenntnistheorien (no 4); NOLA R.: So-
me concerning the theory-ladenness of
observations (no 4); JACQUETTE D.:
Kripke and the mind-body problem (no
4); NEALE S.: Meaning, grammar and
indeterminacy (no 4).

Dialectica, 42:1988 no 1. LARSON D.:
Tarski, Davidson and theories of truth;
MALPAS J. E.: The nature of interpre-
tative charity.

III

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica,
DIODATO R.: Tra „esse“ e deissi. Note
per una conferma linguistica dell'ontolo-
gia gilsoniana (no 1); GOBBER G.:
Il dibattito sulla natura logica delle con-
essioni sintattiche (no 1); MICCOLI
P.: La conversione al regno di Dio. Rif-
lessioni sulla mistica ebraica di F. Ro-
senzweig e su quella cristiana di S. Ago-
stino. (no 1); BLANDINO G.: Le cause
dell'evoluzione. Critica al darwinismo
(no 1); CHIROLI A.: Il ruolo del nu-
mero nella metafisica di Speusippo.
Analisi delle principali testimonianze an-
tiche e raffronto con le „Dottrine-non-
scritte“ di Platone (no 2); HINSKE N.:
La libertà di scegliersi la felicità. Il
contributo di Kant alla fondazione dei
diritti individuali di libertà (no 2); MA-
RINI S.: La presenza di Kierkegaard
nel pensiero di Wittgenstein (no 2);
BABOLIN A.: Charles Hartshorne e la
„teologia filosofica“ di A. N. Whitehead
(no 2); NEBULONI R.: Esistenza e sig-
nificazione nella filosofia riflessiva di
Gabriel Madinier (no 2); FERRARI P.:
La filosofia della religione in Augusto
Guzzo. Tematica e metodo (no 2);
KRÄMER H.: Mutamenti di paradigma
nelle ricerche su Platone. Riflessioni in-
torno al nuovo libro su Platone di Gio-
vanni Reale (no 3); MÜLLER P.: La
discesa al particolare nella logica di
Ockham (no 3); ZAMBRUNO E.: La
„Theologia Deutsch“: storia e fortuna di

un testo anonimo (no 3). BUZZI E.: Borden
Parker Bowne e le origini della scuola
personalista di Boston (no 3); BOFFI G.:
Immagini della memoria. Warburg e
Benjamin (no 3); POSSENTI V.: Alle
sorgenti dell'etica. Il problema dell'auto-
nomia morale (no 3); MOVIA G.: Esse-
re nulla divenire. Sulle prime categorie
della „Logica“ di Hegel. I (no 4); BOT-
TURI F.: Filosofia della in-differenza.
Univocità e nichilismo in G. Deleuze.
I (no 4); BONGIOVANNI A.: Per una
storia della storiografia filosofica nel
primo Rinascimento. Il „De initiis sectis
et laudibus philosophiae“ di Juan Luis
Vives (no 4); SEMPLICI S.: Il super-
amento dialettico del male radicale nel-
la filosofia della religione di Hegel (no
4); DIODATO R.: Note sull'ontologia
dell'arte di Etienne Gilson (no 4); COR-
VI R.: Il concetto di verità e l'analisi
del linguaggio (no 4).

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica,
79:1987 nos 1—4. MOVIA G.: Essere nul-
la divenire. Sulle prime categorie della
„Logica“ di Hegel. II (no 1); BOTTURI
F.: Filosofia della in-differenza. Univocità
e nichilismo in G. Deleuze. II (no 1);
LIMINTA M. T.: Per una rilettura dell'
„Ippia Maggiore“ di Platone (no 1); BRU-
NI F.: La nozione di lavoro in Adam
Smith (no 1); PESSINA A.: Le illusioni
della coscienza e l'intuizione come me-
todo. L'impostazione dell'„Essai“ di
Henri Bergson (no 1); GALVAN S.: Pen-
siero e logica (no 1); RIZZERIO L.: La
nozione di „akolytia“ come „logica del-
la verità“ in Clemente di Alessandria
(no 2); PAOLINELLI M.: Sapienza e fi-
losofia in S. Tommaso d'Aquino (no 2);
CASPANI A.: Alle origini dello „ius cir-
ca sacra“ in Grozio (no 2); PESSINA
A.: L'esperienza della „differenza“ e il
progetto della metafisica positiva. Berg-
son e Belot (no 2); RIVA F.: La rela-
zione Marcel-Heidegger 1945—1957 (no
2); PIERETTI A.: L'„itinerarium“ di S.
Bonaventura come ermeneutica ontolo-
gica (no 2); MIGLIORI M.: Il recupero
della trascendenza platonica e il nuo-
vo paradigma (no 3); CASPANI A.: Il
„De imperio summarum potestatum cir-
ca sacra“ di Grozio (no 3); ZUANAZZI
G.: La concezione del negativo in C. G.
Jung (no 3); RIPAMONTI D.: Alla ra-
dice di „Sein und Zeit“: la presenza di
Husserl nelle „Marburger Vorlesungen“
(no 3); PONTICELLI L.: Per una ana-
lisi del continuo dell'esser coscienti (no
3); ZAMBRUNO E.: Il desiderio del
cuore o l'itinerario dell'uomo a Dio nel
la „Theologia Deutsch“: spunti per una
antropologia spirituale (no 4); POSSEN-
TI V.: Democrazia e filosofia: le aporie
della fondazione della democrazia in
Kelsen (no 4); BABOLIN A.: Il conce-

to di Dio in Charles Hartshorne (no 4); DASCAL M.: Interpretazione ermeneutica e interpretazione pragmatica (no 4).

IV

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 40:1986 nos 1—4. APEL K. O.: Grenzen der Diskursethik? (no 1); HONNEFELDER L.: Die Einmaligkeit des Geschichtlichen. Die philosophischen Voraussetzung der Geschichtsdeutung Augustins (no 1); LOECK G.: Die deduktiv-nomologische Erklärung als Erfindung Descartes' (no 1); STREMINGER G.: David Hume als Historiker (no 2); RÖMP G.: Wesen der Wahrheit und Wahrheit des Wesens. Über den Zusammenhang von Wahrheit und Unverborgenheit bei Heidegger (no 2); POBOJEWSKA A.: Objektives Wissen und Apriorismus. Über Schwierigkeiten in der Erkenntnistheorie von Konrad Lorenz (no 2); SCHEIBE E.: Kohärenz und Konsistenz. Die Einheit der Physik und die rationalistische Tradition (no 3); RIEDEL M.: Sprechen und hören. Zum dialektischen Grundverhältnis in Humboldts Sprachphilosophie (no 3); LINPOINTNER R.: Über die Funktion der Begründung von Werturteilen (no 3); SIMON J.: Vornehme und apokalyptische Töne in der Philosophie (no 4); FINK-EITEL H.: Affekte. Versuch einer philosophische Bestandsaufnahme (no 4); ROSEMANN Ph. W.: „Nópsis nópsis“

und ta'aqqul atta'aqqul. Das Aristotelische Problem der Selbstbezüglichkeit des Unbewegten Bewegers in der Kommentierung Ibn Rušds (no 4); SCHRODTER H.: Die Grundlagen der Lehre Schellings von den Potenzen in seiner „Reinrationalen Philosophie“ (no 4).

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 41:1987 nos 1—4. KRINGS H.: Woher kommt die Moderne? Zur Vorgeschichte der neuzeitlichen Freiheitssidee bei Wilhelm von Ockham (no 1); BARTUSCHAT W.: Zum Status des abstrakten Rechts in Hegels Rechtsphilosophie (no 1); FELLMANN F.: Der Ursprung der Geschichtsphilosophie aus der Metaphysik in Vicos „Neuer Wissenschaft“ (no 1); SPECHT R.: Spanisches Naturrecht — Klassik und Gegenwart (no 2); ELLRICH L.: Die Rolle des Scheinbegriffs in Hegels Kritik des Vertragsrecht (no 2); STEGMAIER W.: Zeit der Vorstellung. Nietzsches Vorstellung der Zeit (no 2); KAULBACH F.: Kant und Nietzsche im Zeichen der kopernikanischen Wendung. Ein Beitrag zum Problem der Modernität (no 3); SPAEMANN R.: Das „sum“ im „Cogito sum“ (no 3); REINHARDT H.: Die Lehre vom Willen bei Richard von St. Victor und bei Giovanni Pico della Mirandola (no 3); BENHABIB S.: Urteilskraft und die moralischen Grundlagen der Politik im Werk Hannah Arendts (no 4); KESSLER E.: Von der Psychologie der Methodenlehre (no 4); LENK H.: Gewissen und Verantwortung als Zuschreibungen (no 4).

Zapiski bibliograficzne 1987/1988

(Bibliographical Notes)

oraz uzupełnienia z lat poprzednich

zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce (Polish publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Filozofia a życie. Kom. red. Z. Cackowski et al. [T. 1]. Filozofia a nauka: zarys encyklopedyczny. Wrocław „Osso-lineum” 1987 s. 789. PAN. 2000 zł.

Horkheimer M.: Społeczna funkcja filozofii: wybór pism. Wybór, oprac., wst. R. Rudziński; przeł. J. Doktor. Wwa PIW 1987 s. 456. B-ka Myśli Współ. 600 zł.

Kwiatkowski T.: Nowa filozoficzna seria wydawnicza w UMCS i pierwsze trzy jej pozycje. — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 167—171.

Lipiec J.: W stronę filozofii trzeciej. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Spół.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 261—267. Sum. [toż] — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 2 s. 141—146.

Nauka i filozofia: materiały konferencji wykładawców filozofii w Osieczanach. Red. J. Misiek. Kraków UJ 1987 s. 101. Varia UJ nr 237. 110 zł.

Sadowski W.: Filozofia systemowa czy filozofia systemów? Tł. z ang. — *Proj. i Systemy* 1987 t. 9 s. 79—91. Sum.

Sarnowski S.: Rozumność i świat: próba wprowadzenia do filozofii. Wwa PWN 1988 s. 291. 380 zł.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Aristoteles: Zachęta do filozofii. Przeł., wst. i koment. op. K. Leśniak. Wwa

PWN 1988 s. XVII, 57. B-ka Klasyków Filozofii. 280 zł.

Chojnacki P.: Wybór pism. Wybór i oprac. M. Szyszkowska. Cz. Tarnogórski. Wwa „Pax” 1987 s. 366. Klasyki Polskiej Myśli Chrześc. XIX i XX w. 600 zł.

Eckhart, Meister: Kazania i traktaty. Przeł. i przedm. op. J. Prokopiuk. Wwa „Pax” 1988 s. 335. Klasyki Mistyki i Życia Wewn. 950 zł.

Feuerbach L.: Wybór pism. T. 1—2. Wwa PWN 1988 s. LXI, 488; 505. B-ka Klasyków Filozofii. 680 zł, 740 zł.

Hartmann N.: Systematyczna auto-prezentacja. Tł. J. Garewicz. — *Lit. na Świecie* 1987 nr 4 s. 298—342.

Plutarchus: Moralia: wybór. Przeł., wst. i przyp. op. Zofia Abramowiczówna. 2. Wwa PWN 1988 s. X, 368. B-ka Klasyków Filozofii. 640 zł.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Bartnik Cz.: Znaczenie tomizmu na tle kryzysu umysłowego w Europie XII i XIII wieku. — *Rocz. Teol.-Kanon.* 31: 1984 z. 2 s. 59—71 Sum.

Błachnio J. R.: Filozofia w Polsce w latach 1831—1863. — *Chrześc. a Współcz.* 1987 nr 4 s. 60—72.

Bocheński J. M.: Koło Krakowskie. Tł. z niem. — *Życie Lit.* 1987 nr 45 s. 12.

Jędraszewski M.: Relacje międzypodmiotowe w świetle dyskusji między Martinem Buberem a Emmanuelem Lévinasem. — *Pozn. Stud. Teol.* 1986 t. 6 s. 463—482.

Kwiatkowski S.: Egzystencjalne ugruntowanie potrzeby myślenia: Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 51—66. Sum.

Perkowska H.: W kręgu heglowskiej dialektyki. Szczecin: Uniw. Szczec. 1987 s. 71, 200 zł.

Symiotuk S.: Pojmowanie krytycyzmu i modele krytyki w polskich sporach filozoficznych XX wieku. Lublin: UMCS 1987 s. 241. Rozprawy Habilitacyjne, 42.

Współczesne kierunki
filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Borgosz J.: Controversies and discussions about the post-council aspect of catholic philosophy. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1987 no 1 s. 233—248.

Christian-Marxist encounters in „Dialectics and Humanism” in the years 1974—1986. — *Dial. and Hum.* 1987 no 1 s. 322—325.

Copleston F.: Refleksje o filozofii analitycznej. Fragm. książki „On the history of philosophy and other essays”. Tł. — *Prz. Powsz.* 1987 nr 6 s. 374—392.

Dziamski S.: Ortodoksja i krytyka: szkice z filozofii marksistowskiej. Wwa „Książka i Wiedza” 1988 s. 364. B-ka Studiów nad Marks. 32. 580 zł.

Kot W.: Podział współczesnych prądów orientacji filozoficznych. — *Zesz. Nauk. Inst. Nauk Ekon. Spół. PPOzn.* 1987 nr 28 s. 25—38.

Kuczyński J.: Christianity and Marxism: confrontation — dialogue — universalism. Tł. z pol.; Polem. **McGovern A. F., Parsons H. L.** — *Dial. and Hum.* 1987 no 1 s. 67—97.

Marksizm w kulturze filozoficznej XX wieku: praca zbiorowa. Red. M. Siemek. Wwa PWN 1988 s. 419. 440 zł.

Sève L.: Próba wprowadzenia do filozofii marksistowskiej. Z fr. przeł. M. Druto. Wwa „Książka i Wiedza” 1988 s. 553. 490 zł.

Troska J.: W poszukiwaniu wartości dialogu. — *Pozn. Stud. Teol.* 1986 t. 6 s. 91—122.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Jalocho M.: Filozofowie nie szukają prawdy lecz sensu. Hannah Arendt

rozważania nad naturą myślenia. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 67—79. Sum.

Hurwic J.: Czesław Białobrzeski (1878—1953). Fizyk i filozof fizyki. — *Post. Fiz.* 1987 z. 3 s. 225—232.

Jasiński B.: Bloch: filozofia z ducha nadziei. Cz. 1. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 3—14. Sum.

Gabler D.: Józef Maria Bocheński logik, filozof, mędrzec. — *Tyg. Powsz.* 1987 nr 43 s. 3.

Mackiewicz W.: „Marksizm” Brzozowskiego. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 2 s. 50—59.

Sójka J.: O koncepcji form symbolicznych Ernsta Cassirera. Wwa PWN 1988 s. 158. Metodologia Humanistyki. 420 zł.

Hostyński L.: Wartość w kulturze i religii. W setną rocznicę urodzin Henryka Elzenberga (1887—1967). — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 4 s. 157—162.

Paźniewski W.: Rozmowa z Elzenbergiem. — *Twórczość* 1987 nr 5 s. 109—112.

Palacz R.: Erich Fromm: Chora jednostka czy chore społeczeństwo. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 4 s. 162—174.

Wiator: Polski słuchacz Schellinga [Józef Gołuchowski]. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 2 s. 133—141.

Tuszyńska-Maciejewska K.: Filozofia w retoryce Gorgiasza z Leontinoj. Poznań: UAM 1987 s. 135. Filozofia Klasyczna nr 13. 200 zł.

Garewicz J.: Nicolai Hartmann. — *Lit. na Świecie* 1987 nr 4 s. 343—345.

Boczar M.: Człowiek i wspólnota: filozofia moralna, społeczna i polityczna Jana z Salisbury. Wwa Uniw. Warsz. 1987 s. 205. Rozprawy UW, 288.

Kolankiewicz L.: O Carlu Gustavie Jungu i innych Wędrowcach Wschodu. — *Twórczość* 1987 nr 6 s. 74—99.

Jung C. G.: Listy... Tł. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 3 s. 156—164.

Morawiec E.: Ks. profesor Stanisław Kamiński nie żyje. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 213—216.

Foucault M.: Kant i problem aktual-

ności. Tł. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 6 s. 67—75.

Sesja naukowa na 100-lecie urodzin Tadeusza Kotarbińskiego. [Materiały]. — *Nauka Pol.* 1987 nr 1 s. 79—117.

Lévinas E.: Rozmowy z... Oprac. z fr. M. Jędraszewski. — *Pozn. Stud. Teol.* 1986 t. 6 s. 483—510.

Jaroszewski T. M.: József Lukács 1922—1987. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 2 s. 4—5.

Jaworski W.: Niemieckie inspiracje filozoficzne wczesnej twórczości Wincen- tego Lutosławskiego. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 83—100. Sum.

Bankowicz M.: Tomasz Masaryk. Prezydent i filozof. — *Tyg. Powsz.* 1987 nr 39 s. 5.

Pietrzak J.: Dzieło Fryderyka Nietzschego. — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 135—140.

Pietrzak J.: Uniwersalizm europejski a kultury narodowe w filozofii Fryderyka Nietzschego. — *Kult. i Społ.* 1987 nr 1 s. 95—116.

Wojciechowski T.: Hipoteza panprotopsychicznego identyzmu Bernharda Ren- sch a. — *Analecta Crac.* 19:1987 s. 495—516. Zsfg.

Panasiuk R.: Schelling. Wwa „Wiedza Powsz.” 1988 s. 245. Myśli i Ludzie. 380 zł.

Marzecki J.: Artura Schopenhauera recepcja myśli indyjskiej. — *Euhemer* 1987 nr 1 s. 55—67. Sum.

Soin M.: Problem znaczenia i rozumienia w fenomenologii Alfreda Schütz a. — *Kult. i Społ.* 1987 nr 2 s. 3—18.

Woleński J.: Alfred Tarski jako filozof. — *Rocz. Pol. Tow. Matem.* Ser. 2 t. 27:1987 z. 2 s. 247—259.

Plużański T.: Kilka uwag o „budowaniu ziemi”. [Teilhard de Char- din]. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 3 s. 62—70.

Kłoczowski J. A.: Paul Tillich — myśliciel pogranicza. — *W Drodze* 1987 nr 1 s. 23—27.

Nowicki A.: 400-lecie urodzin Vani- niego (1585—1619) we Włoszech i w Polsce. — *Ruch. Filoz.* 1987 nr 2 s. 125—126.

Krasicki J.: W cieniu Antychrysta. [Wpływ W. Sołowjowa na M. Zdzie- chowskiego]. — *Znak* 1986 nr 11/12 s. 96—107.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Czas w kulturze. Wybr. oprac., wst. op. A. Zajączkowski. Tł. z fr. Wwa PIW 1988 s. 406. B-ka Myśli Współcz. 600 zł.

Fiut I. S.: Hegłowska koncepcja ne- gacji. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 13—35. Sum.

Herbut J.: Metoda transcendentálna w metafizyce. Opole Wydaw. Św. Krzy- ża 1987 s. 143. Rozpr. i Oprac. Diec. Inst. Pastoral. Filia KUL w Opolu, 2.

Kijowski R.: Zagadnienie relacji „pro- blematyka Boga — przyrodoznawstwo” w ujęciu Josepha Meurersa. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 97—132. Zsfg.

Knappik J. J.: Wszechświat i jego Stwórca. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 151—168. Zsfg.

Perkowska H.: Ontologiczne źródła „świadomości fałszywej”. Szczecin Uniw. Szczec. 1987 s. 168. Rozprawy US t. 22. 180 zł.

Rutowski T.: Pojęcie materii na tere- nie filozofii i fizyki. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 75—96. Zsfg.

Saint-Sernin B.: Koncepcje materii i materializmu. Tł. — *W Drodze* 1987 nr 3 s. 54—62.

Stark K.: Teoria Bogoczołwieczeństwa w filozofii Mikołaja Bierdiajewa. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 61—79. Sum.

Wciórka L.: Rola pojęcia Pierwszej Przyczyny w interpretacji filozoficznej ewolucjonizmu. — *Pozn. Stud. Teol.* 1986 t. 6 s. 431—462.

Wistuba H.: Teoria doskonałości bytu Tomasza z Akwinu w relacji do kultu- ry. — *Pozn. Stud. Teol.* 1986 t. 6 s. 423—430.

Woleński J.: Uwagi o momentach bytowych (Konferencja „Filozofia Romana Ingardena”) — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 145—147.

Zieliński E.: Jednoznaczność transcendentna w metafizyce Jana Dunsza Szkota: rozprawa habilitacyjna. Lublin KUL 1988 s. 389.

Zyciński J.: Głębia Bytu. Poznań „W Drodze” 1988 s. 157. 350 zł.

Zyciński J.: Relacyjna teoria substancji. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 53—74. Sum.

Teoria poznania (Epistemology)

Bielawska M.: Ingardenowskie kryterium obiektywności spostrzeżenia zewnętrznego. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 101—112.

Glaserfeld E. von: Poznanie jako samoregulacja. Etapy konstrukcji „innych” i „rzeczywistości”. Tł. z ang. — *Proj. i Systemy* 1987 t. 9 s. 93—100. Sum.

Historia i filozofia nauki (History and philosophy of science)

Hossiasson-Lindenbaumowa J.: Postęp wiedzy z punktu widzenia poznawczego. — *Zag. Naukozn.* 1987 z. 1 s. 58—63.

Motycka A.: Some symptoms of crisis in the philosophy of science. — *Sc. of Sc.* 1986 no 1 s. 53—71.

Tianji Jang: Racjonalność naukowa, formalna czy nieformalna. Tł. z ang. — *Zag. Naukozn.* 1987 nr 1 s. 85—96.

Tuchańska B.: Kuhnowskie pojęcie paradygmatu a problem opisanie rozwoju nauki. — *Zag. Naukozn.* 1987 z. 1 s. 69—84.

Wiśniewski J.: Przyczynowy charakter praw a dialektyka rozwoju nauki. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 4 s. 40—49.

Woleński J.: O sytuacji we współczesnej filozofii nauki. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 4 s. 56—67.

Zyciński J.: Dane naukowe a prawda. Perspektywy współlistnienia nauki i wiary. — *Communio* 1987 nr 4 s. 43—54.

Zyciński J.: Spór o racjonalność nauki a zasada naturalności interdyscypli-

narnej. — *Analecta Crac.* 19:1987 s. 517—535. Sum.

Logika i metodologia. Semiotyka (Logic. Methodology. Semiotics)

Francuz P.: Założenia teorii rozwiązywania problemów Herberta A. Simona. — *Prz. Psychol.* 1986 nr 3 s. 591—606. Sum.

Kopania J.: Metodologiczne implikacje Descartesa teorii idei. — *Ruch. Filoz.* 1987 nr 2 s. 141—142.

Marcuse H.: Od myślenia negatywnego do pozytywnego: racjonalność technologiczna i logika panowania. Fragm. książki „One-dimensional man”. Tł. z ang. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 133—148.

Murawski R.: Giuseppe Peano a rozwój logiki symbolicznej. — *Rocz. Pol. Tow. Mat. Ser. 2 t.* 27:1987 z. 2 s. 261—277.

Prower E.: On Peirce's concepts of reference and meaning. — *Linguist. Siles.* 1986 vol. 8 s. 25—39.

Różdzeński R.: Wypowiedzi empiryczne a uniwersalia według „Badań logicznych” E. Husserla. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 199—211. Zsfg.

Woleński J.: Krytyka rozszerzonej teorii typów logicznych we wczesnych pracach Leona Chwistka. — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 143—145.

Żabski E.: Inne spojrzenie na antynomie Grellinga i kłamcy. — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 132—135.

Psychologia (Psychology)

Czapiński J.: Wartościowanie — efekt negatywności: (o naturze realizmu). Wrocław „Ossolineum” 1988 s. 263. Monogr. Psychol. 54. 400 zł.

Freud S.: Psychopatologia życia codziennego; Marzenia senne. Tł. z niem. Wwa PWN 1987 s. 412. B-ka Klasyków Filozofii. 450 zł.

Kojder A.: Leona Petrażyckiego emocjonalna teoria motywacji. — *Stud. Socjol.* 1987 nr 2 s. 161—184.

Kunda B. S.: Irracjonalizm w prasie.

Fragm. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 277—294. Sum.

Kurcz I.: Język a reprezentacja świata w umyśle. Wwa PWN 1987 s. 364. B-ka Psychol. Wsp. 480 zł.

Ledzińska M.: Prace o problematyce psychologicznej; artykuły i książki. — *Psychol. Wychow.* 1987 nr 2 s. 236—246; nr 3 s. 362—374.

Lombroso C.: Geniusz i obłąkanie. Przeł. J. L. Popławski, Wwa PWN 1987 s. 551. B-ka Klasyków Psychologii. 560 zł.

Makselon J.: Orientacja temporalna a postawa wobec śmierci. — *Analecta Crac.* 19:1987 s. 471—485. Sum.

Mastalska D.: Wołanie Wielkich Przestrzeni. Transcendencja w ujęciu Viktora E. Frankla. — *W Drodze* 1987 nr 2 s. 64—72.

Murawski K.: Jazn i sumienie: filozoficzne zagadnienia rozwoju duchowego człowieka w pracach Carla Junga i Antoniego Kępińskiego. Wrocław „Ossolineum” 1987 s. 11. Inst. Filoz. i Socjol. PAN. 140 zł.

Nęcka E.: Proces twórczy i jego ograniczenia. Kraków UJ 1987 s. 217. Rozprawy Habilit. UJ nr 134.

Przybylak Z.: O racjonalnym irracjonalizmie i irracjonalnym racjonalizmie. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 3 s. 222—225.

Wiedza i język. Praca zbiorowa. T. 2. Język dziecka. Wrocław „Ossolineum” 1987 s. 352. Z-d Psychol. PAN. 430 zł.

Zaborowski Z.: Tożsamość i samoświadomość człowieka. — *Kult. i Społ.* 1987 nr 2 s. 121—133.

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Plużański T.: Poszukiwania: szkice z filozofii człowieka. Wwa „Książka i Wiedza” 1988 s. 316. 480 zł.

Wokół człowieka — praca zbiorowa. Red. M. Szyszkowska. Wwa PWN 1988 s. 182. Logos. 380 zł.

Aksjologia (Axiology)

Czarnik T.: Kwadrat aksjologiczny Nicolaję Hartmanna. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 105—111.

Forycki R.: Czy prawda jest jedna? — *Communio* 1987 nr 4 s. 37—42.

Kuczyńska G.: Dialektyka i wartości. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 2 s. 6—18.

Laskowski J.: Pojęcie dobra. — *Prawo Kanon.* 1987 nr 1/2 s. 179—186. Rrs.

Węgrzecki A.: O doświadczeniu aksjologicznym (Konferencja „Filozofia Romana Ingardena”). — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 148—151.

Ziemiańska-Sapija D.: Problem wartości w tartuskiej semiotyce kultury. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 317—328. Sum.

Etyka i teoria postępowania (Ethics)

Czaja S., Nowatorski B.: Satyagraha Mahatmy Gandhiego. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 4 s. 86—95.

Fromm E.: Etyka humanistyczna jako praktyczna nauka o sztuce życia. Fragn. książki „Man for himself”. Tł. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1987 nr 4 s. 94—114.

Giertych W.: Sumienie czy superego? — *W Drodze* 1987 nr 2 s. 3—10.

Gorczyca J.: Dietricha von Hildebranda koncepcja poznania wartości moralnych. — *Analecta Crac.* 19:1987 s. 427—439. Som.

Jaroń J.: Poglądy etyczne Karola Wojtyły na tle polskiego nurtu fenomenologicznego. — *Zesz. Nauk. WAP* 1987 nr 1 s. 137—151.

Kamiński T.: Walka bez gwałtu (ahimsa) Mahatmy Gandhiego. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 4 s. 77—95.

Lazari-Pawłowska I.: Three concepts of tolerance. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 133—146.

Mariański J.: Socjologia moralności: wprowadzenie i bibliografia prac polskich 1946—1982. Poznań „Pallotinum” 1986 s. 251. Studia Socjol.-Relig., 7.

Marksizm i chrześcijaństwo wobec moralnych problemów współczesności. Wypow. T. M. Jaroszewski i in. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 3 s. 14—43.

Promieńska H.: Zasada tolerancji w nauce i etyce. Katowice UŚI. 1987 s. 143. Pr. Nauk. Uniw. Śl. w Katowicach nr 941. 360 zł.

Przełęcki M.: Morality without moral judgment. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 127—131.

Salij J.: Wpływ wiary na moralność. — *W Drodze* 1987 nr 2 s. 29—35.

Scheler M.: O sensie cierpienia. Tł. — *Znak* 1986 nr 11/12 s. 3—44.

Sułkowski M.: Schelerowska koncepcja wartości moralnych. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 115—130. Sum.

Tischner J.: Dwie metafory początku. — *Analecta Crac.* 19:1987 s. 487—494. Zsfg.

Troska J.: Etyka marksistowska w Polsce. — *Pozn. Stud. Teol.* 1986 t. 6 s. 123—150.

Verecke L.: Autonomia sumienia i autorytet prawa. Tł. — *W Drodze* 1987 nr 2 s. 11—20.

Zapaśnik S.: Tolerance and the question of rationality. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 147—158.

Zgoda L.: Wartość i czyn. (Konferencja „Filozofia Romana Ingardena”). — *Ruch Filoz.* 1987 nr 2 s. 151—158.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Barański J.: Dialektyka przedmiotu i podmiotu w estetyce G. Lukácsa. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 15—21. Sum.

Daszkiewicz J.: Próba wyjaśnienia percepcyjno-kontemplacyjnej istoty przeżycia estetycznego. — *Zesz. Nauk. PRzesz. Nauki Społ.* 1983 z. 1 s. 61—70. Sum.

Dietzsch S.: Ecce homo — estetyczne samozbawienie Fryderyka Nietzschego. Tł. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 197—208.

Jasiński B.: Realizm i filozofia. — *Prz. Hum.* 1987 nr 3 s. 23—34.

Kilijanek M.: Estetyka Hegla a zmierzchno sztuki. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 173—195. Sum.

Lüthe R.: Dyktatura piękna i sztuki. Przemyslenia na temat logiki estetyzmu. Tł. z niem. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 45—53. Sum.

Makota J.: Estetyka informacyjna Maxa Bensego. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 291—304. Sum.

Morawski S.: O filozofii sztuki i kryzysie racjonalizmu. — *Twórczość* 1987 nr 5 s. 53—57.

Moutsopoulos E.: Improwizacja. Tł. z fr. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 37—43. Sum.

Najder-Stefaniak K.: Bergsonowska koncepcja dzieła sztuki. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 209—220. Sum.

Nowak A.: Edward Abramowski wobec problemów twórczości artystycznej. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 221—236. Sum.

Pawłowski T.: Wartość estetyczna. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 3—36. Sum.

Smoczyńska B.: Teoria aktów mowy a filozofia literatury. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 55—76. Sum.

Szkołut T.: Lew Trocki a radziecka myśl estetyczna lat dwudziestych. — *Stud. Estet.* 20/21:1983/84 s. 237—264. Sum.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy.
Philosophy of politics)

Górski P.: Mounierowska propozycja przebudowy społecznego świata. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 197—209. Sum.

Grzegorzczak A.: The philosophy of fate as the basis of education for peace. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 167—172.

Kozyr-Kowalski S.: Paradigmat ideologicznego pojmowania społeczeństw. — *Ruch Praw.* 1987 z. 1 s. 187—207. Sum.

Plużański T.: The dialogue of grand theories for peace. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 173—184.

Russell B.: Drogi do wolności: socjalizm, anarchizm i syndykalizm. Przeł. A. Kurlandzka. Wwa Klub Otrycki 1987 s. 239. [Przedr wyd. z r. 1935].

Swiniarski J.: Koncepcja społeczeństwa „czynu” Augusta Cieszkowskiego. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 41—50. Sum.

Szylko-Skoczny M., Skoczny T.: Z problematyki metodologii badań porównawczych zjawisk społecznych w naukach politycznych i prawnych. — *Zag. Naukozn.* 1987 z. 1 s. 40—57. Sum.

Filozofia prawa
(Philosophy of law)

Zirk-Sadowski M.: Uniwersalna pragmatyka a teoria i filozofia prawa. — *Stud. Praw.-Ekon.* 1986 t. 37 s. 23—40. Sum.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Baniak J.: Niepokoje cywilizacyjne u José Ortegi y Gasset. — *Chrześc. a Współcz.* 1987 nr 2 s. 24—33.

Czas w kulturze. Wybr., ... A. Zajączkowski. Tł. z fr. Wwa PIW 1988 s. 406, 600 zł.

Galarowicz J.: U źródeł kultury zachodnioeuropejskiej. (Próba orientacji). — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 235—257. Sum.

Kossak J.: Teoria kultury Karola Marksa i problemy współczesnego humanizmu. Wwa „Książka i Wiedza” 1987 s. 478. B-ka Studiów nad Marks., 31. 900 zł.

Krapiec M. A.: The human dimension of Christian culture — the common heritage of the nations of Europe. Tł. z pol. [Oraz polem.: J. Kuczyński i in.]. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 5—34.

Lubański M.: Współczesna filozofia o cywilizacji ludzkiej. — *Chrześc. a Współcz.* 1987 nr 2 s. 7—15.

Lukasiewicz M.: Rousseau i Fichte: dwie koncepcje kultury. — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 30:1984 s. 23—69. Zsfg.

Mikolejko Z.: Katolicka filozofia kultury w Polsce w epoce modernizmu (1895—1918). — *Stud. Rel.* 1987 nr 23 s. 1—184. Rés.

Symbol i poznanie: w poszukiwaniu koncepcji integrującej: praca zbiorowa.

Red. T. Kostyrko. Wwa PWN 1987 s. 226. Metodologia Humanistyki. 360 zł.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Nowicka-Kozioł M.: Ontologiczny i ontyczny sens odpowiedzialności a pedagogika humanistyczna. — *Edukacja* 1987 nr 2 s. 40—64. Sum.

Filozofia historii
i nauk historycznych
(Philosophy of history)

Buchner W.: Niektóre aspekty poznania historycznego u Artura Schopenhauera i Fryderyka Nietzschego. — *Zesz. Nauk. AGH Zag. Społ.-Filoz.* 1986 z. 30 s. 37—48. Sum.

Kmita J.: Problems in historical epistemology. Transl. from Pol. M. Turner. Wwa PWN — Dordrecht Reidel 1988 s. 185.

Raciborski A.: Indukcjonistyczny model wyjaśniania w zastosowaniu do historii. — *Stud. Filoz.* 1987 nr 4 s. 81—92. Sum.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Filozoficzne problemy przyrodoznawstwa. Red. A. Szczuciński, J. Wiśniewski. Poznań UAM 1987 s. 150. Tow. Krzew. Kult. Świec. 200 zł.

Heller M.: Czy istnieje autentyczna filozofia przyrody? — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 5—20. Sum.

Lemańska A.: Profesora Kazimierza Kłósaka metoda uprawiania filozofii przyrody. — *Stud. Philos. Christ.* 23:1987 nr 1 s. 133—149. Sum.

Sawicki J.: Dialektyka celowości Władysława Biegańskiego. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 4 s. 28—39.

W poszukiwaniu prawdy: pamięci profesora Kazimierza Kłósaka. Red. M. Lubański, Sz.W. Ślaga. Wwa ATK 1987 s. 203. 300 zł.

Woźnicki A. N.: Natural sciences and natural philosophy of St. Thomas Aquinas. — *Dial. and Hum.* 1987 nr 1 s. 219—231.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Piotrowska E.: Niektóre aspekty dialektyki w matematyce w ujęciu Fryderyka Engelsa. — *Człow. i Światop.* 1987 nr 4 s. 50—60.

Filozofia medycyny
(Philosophy of medicine)

Dąbrowski S.: Rozważania z pogranicza filozofii i medycyny. — *Arch. Hist. Filoz. Med.* 1987 z. 1 s. 5—18. Sum.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Gajda J.: Krytyka religii w poglądach sofistów. — *Euhemer* 1987 nr 1 s. 9—22. Sum.

Nowicki A.: Filozoficzna krytyka religii. — *Euhemer* 1987 nr 1 s. 135—150. Sum.

b) Piśmiennictwo obce
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Argumentation in der Philosophie. Hrsg. von R. Bubner. Göttingen Vandenhoeck u. Ruprecht 1986 s. 132. Neue Hefte f. Philos. 26. 29 DM.

Philosophy and technology II. Information technology and computers in theory and practice. Ed. by C. Mitcham and A. Huning. Dordrecht Reidel 1986 s. 368. Boston St. in the Phil. of Sc 90. 158 fl.

Rosset C.: L'anti-nature. Éléments pour une philosophie tragique. Paris PUF 1987 s. 332. 46 ff.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Burleigh W.: Von der Reinheit der Kunst der Logik. 1 Traktat. Latenisch-deutsch. Übers. u. hrsg. von P. Kunze. Hamburg Meiner 1988 s. XLVII, 269. Philos. Bibl. 401.

Meinong A.: Über Gegenstandstheorie. Selbstdarstellung. Hrsg. von J.M. Werle.

Hamburg Meiner 1988 s. XXXVIII, 138. Philos. Bibl. 361. 32 DM.

Nicolaus von Autrecourt: Briefe. Lat. — deutsch. Hrsg. von R. Imbach u. D. Perler. Übers. u. eingel. von D. Perler. Hamburg Meiner 1988 s. LXXIV, 106. Philos. Bibl. 413. 32 DM.

Schleiermacher F. D. E.: Dialektik (1814/15). Einleitung zur Dialektik (1833). Hrsg. u. eingel. von A. Arndt. Hamburg Meiner 1988 s. XXXIV, 177. 36 DM.

Senault J. F.: De l'usage des passions. Paris Fayard 1987 s. 360. Corpus des oeuvres de philos. en langue française. 150 ff.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Craig E.: The mind of God and the work of man. Oxford Univ. Press 1987 s. 362. 25 L.

Épistémologie et matérialisme. Séminaire sous la dir. de O. Bloch. Paris Méridiens/Klincksieck 1987 s. 322. 140 ff.

Kracht K.: Studien zur Geschichte des Denkens im Japan des 17. bis 19. Jahrhunderts: Chu-Hsi-konfuzian. Geist-Diskurse. Wiesbaden Harrassowitz 1986 s. XIV, 448. 170 DM.

Proceedings of the 10th International Wittgenstein Symposium 1985. Ed. by W. Leinfellner, F.M. Wuketits and J.C. Nyiri. Part 1: The tasks of contemporary philosophy; Part 2: From Brentano to Wittgenstein — the tradition of Austrian philosophy. Dordrecht Reidel 1986 s. 528, 192. 305 fl.

Rationalism, Empiricism and Idealism. British Academy lectures on the history of philosophy. Ed. by A. Kenny. Oxford Univ. Press 1986 s. 192. 22,50 L.

Solomon R.C.: From Hegel to Existentialism. Oxford Univ. Press 1987 s. 310. 27,50 L.

Steindler L.: Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung. Freiburg/Br. Alber 1988 s. XII, 450. 98 DM.

Zur Selbstbegründung der Philosophie seit Kant. Hrsg. von W. Marx. Frankfurt/M. Klostermann 1987 s. 178. 50 DM.

Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących (Monographie on philosophers)

Graham D.W.: Aristotle's two systems. Oxford Univ. Press 1987 s. 368. 35 Ł.

Hector-Neri Castañeda. Ed. by J. E. Tomberlin. Dordrecht Reidel 1986 s. 420. Profiles, 6. 185 fl.

Roderick M. Chisholm. Ed. by R. J. Bogdan. Dordrecht Reidel 1986 s. 250. Profiles, 7. 147 fl.

Frege synthesized. Essays on the philosophical and foundational work of Gottlob Frege. Ed. by L. Haaparanta and J. Hintikka. Dordrecht Reidel 1986 s. 404. Synthese Libr., 181, 173 fl.

Introduction à la lecture de „La science de la logique” de Hegel. T. 3. La doctrine du concept. Par J. Biard et al. Paris Aubier-Montaigne 1987 s. 550. 170 ff.

Edmund Husserl und die Phänomenologische Bewegung. Zeugnisse in Text und Bild...hrsg. von H.R. Sepp. Freiburg/Br. Alber 1988 s. 472. 86 DM.

Bloch G. B.: Jan Duns [Eriugena] ze Szkocji. Roma OO Franciszkanie 1986 s. 190.

O'Meara J. J.: Eriugena. Oxford Univ. Press 1988 s. 400. 40 Ł.

Bencivenga E.: Kant's Copernican revolution. Oxford Univ. Press 1987 s. 256. 27,50 Ł.

Wiemer Th.: Die Passion des Sagens. Zur Deutung der Sprache bei Emmanuel Lévinas und ihrer Realisierung im philosophischen Diskurs. Frankfurt/M. Alber 1988 s. 536. 86 DM.

Kain Ph. J.: Marx's method, epistemology and humanism. Study in the development of his thought. Dordrecht Reidel 1986 s. 208. Sovietica, 48. 105 fl.

Actas del coloquio celebrado en Marburgo con motivo del centenario del nacimiento de J. Ortega y Gaset (1983). Ed. H. J. Lope. Bern Lang 1986 s. 94. 26 fs.

Gadet F.: Saussure. Une science de la langue. Paris PUF 1987 s. 128. 25 fl.

Spinoza and the sciences. Ed. by M. Grene and D. Nails. Dordrecht Reidel 1986 s. 352. Boston St. in the Phil. of Sc. 91. 145 fl.

Cinquantenaire de Miguel de Unamuno. Avertissement, avant-propos, trad. et notes de P. Drochon. Angers Univ. Cathol. de l'Ouest, Sect. Esp. 1987 s. 134. Impacts no 4, 1986. 40 ff.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Lleras F.: Zu Heideggers Gedanken vom Ende der Metaphysik. Bern Lang 1986 s. 379. Europ. Hochschulschr. R. 20. Philos. Bd. 202. 73 fs.

Simons P.: Parts. Oxford Univ. Press 1987 s. 416. 40 Ł.

Tooley M.: Causation: a realist approach. Oxford Univ. Press 1987 s. 368. 32,50 Ł.

Whiteheads Metaphysik der Kreativität. Intern. Whitehead-Symposium Bad Homburg 1983. Hrsg. von F. Rapp u. R. Wiehl. Freiburg/Br. Alber 1986 s. 241. 87 DM.

Teoria poznania (Epistemology)

A priori knowledge. Ed. P. K. Moser. Oxford Univ. Press 1987 s. 228. 17,50 Ł.

Buddhist logic and epistemology. Ed. by B. K. Matilal and R. D. Evans. Dordrecht Reidel 1986 s. 302. 142 fl.

Human knowledge. Eds. P. K. Moser and A. Vandernat. Oxford Univ. Press 1987 s. 416. 28,50 Ł.

Scheidt F.: Grundfragen der Erkenntnisphilosophie: histor. Perspektiven. München E. Reinhardt 1986 s. 255. 29,80 DM.

Filozofia języka (Philosophy of language)

Kittay E. F.: Metaphor: its cognitive force and linguistic structure. Oxford Univ. Press 1987 s. 368. 35 Ł.

Pateman T.: Language in mind and language in society. Oxford Univ. Press 1987 s. 208. 25 Ł.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Balzer W., Moulines C. U., Sneed D.: An architectonic for science. The structuralist program. Dordrecht Reidel 1987 s. 468. Synthese Libr., 186. 215 fl.

Brown H. I.: Observation and objectivity. Oxford Univ. Press 1987 s. 256. 22,50 L.

Cognition and fact — Materials on Ludwik Fleck. Ed. by R. S. Cohen and Th. Schnelle. Dordrecht Reidel 1986 s. 480. Boston St. in the Philos. of Sc. 87. 180 fl.

Die Dialektik und die Wissenschaften. Red. G. Kröber, H. J. Sandkühler. Köln Pahl-Rugenstein 1986 s. 333. 19,80 DM.

Dilworth C.: Scientific progress. A study concerning the nature of the relation between successive scientific theories. Dordrecht Reidel 1986 s. 192. Synthese Libr. 153. 110 fl.

Integrating scientific disciplines. Case studies from the life sciences. Ed. by W. Bechtel. The Hague Nijhoff 1986 s. 360. Science and Philosophy, 2. 189 fl.

Rationality, relativism and the human sciences. Ed. by J. Margolis, M. Krausz and R. Burian. The Hague Nijhoff 1986 s. 252. 130 fl.

Zandvoort H.: Models of scientific development and the case of nuclear magnetic resonance. Dordrecht Reidel 1986 s. 304. Synthese Libr. 184. 115 fl.

Logika i metodologia
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Action, decision and intention. Studies in the foundation of action theory as an approach to understanding rationality and decision. Ed. by R. Audi. Dordrecht Reidel 1986 s. 134. 69 fl.

Buddhist logic and epistemology. Eds. B. K. Matilal R. D. Evans. Dordrecht Reidel 1986 s. 302. 142 fl.

Leśniewski's systems. Ontology and mereology. Ed. by J. T. Szednicki and V. F. Riskey. The Hague Nijhoff 1986 s. 206. Intern. Philos. Series. 13. 137 fl.

Logik und Grundlagenforschung. Festkolloquium zum 100. Geburtstag von

Heinrich Scholz (Münster 8—9.II.1985). Münster Aschendorff 1986 s. 130. 24 DM.

Meyer M.: De la problématique: philosophie, science et langage. Liège Mardaga 1986 s. 310. 229 ff.

Semiotics and international scholarship: towards a language of theory Proceedings of the NATO Advanced Study Institute, Estoril, Portugal, 18—30.IX. 1983. Ed. by J. D. Evans and A. Helbo. The Hague Nijhoff 1986 s. 248. 150 fl.

Tennant N.: Anti-realism and logic. Oxford Univ. Press 1987 s. 320. 32,50 L.

Vernant D.: Introduction à la philosophie de la logique. Liège Mardaga 1987 s. 256. 197 ff.

Psychologia
(Psychology)

Comportement, cognition, conscience. La psychologie à la recherche de son objet. Symposium de l'Association de psychologie scientifique de langue française (Lisbonne 1985) sous la dir. de M. Signan. Paris PUF 1987 s. 272. 150 ff.

Je. Sur l'individualité. Approches pratiques/ouvertures marxistes. Par M. Bertrand et al. Paris Messidor 1987 s. 320. 120 ff.

Mele A. R.: Irrationality. Oxford Univ. Press 1987 s. 224. 22,50 L.

Young J. Z.: Philosophy and the brain. Oxford Univ. Press 1987 s. 240. 12,95 L.

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

Brugger W.: Grundzüge einer philosophischen Anthropologie. München Wel 1986 s. 501. 82 DM.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Consequentialism and its critics. Ed. S. Scheffler. Oxford Univ. Press 1987 s. 200. 15 L.

Euthanasia and the newborn. Conflicts regarding saving lives. Ed. by R. C. McMillan, H. T. Engelhardt, S. F. Spicker. Dordrecht Reidel 1987 s. 340. Philosophy and Medicine, 24. 128 fl.

Lomasky L. E.: Persons, rights and the moral. Oxford Univ. Press 1987 s. 294. 22,50 Ł.

Ricoeur P.: Le mal. Un défi à la philosophie et à la théologie. Genève Labor et Fides 1987 s. 48. 69 ff.

Trapp R. W.: „Nicht-klassischer“ Utilitarismus. Eine Theorie der Gerechtigkeit. Frankfurt/M. Klostermann 1988 s. 716. Philos. Abhandl. 55. 192 DM.

Veatch R. M.: The foundations of justice. Oxford Univ. Press 1987 s. 224. 22,50 Ł.

Zecha G., Weingartner P.: Conscience: an interdisciplinary view. Salzburg Colloquium on Ethics in the Sciences and Humanities. Dordrecht Reidel 1987 s. 316. Theory and Decision Libr. A, 1. 140 fl.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Court R.: Sagesse de l'art. (Arts plastiques, musique, philosophie). Paris Méridiens/Klincksieck 1987 s. 224. 120 ff.

Pochat G.: Geschichte der Ästhetik und Kunsttheorie: von d. Antike bis zum 19. Jh. Köln Du Mont- Buchverl. 1986 s. 635. 86 DM.

Possibility of the aesthetic experience. Ed. by M. H. Mitias. The Hague Nijhoff 1986 s. 180. Philos. Libr. 14. 110 fl.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy
of politics)

Die Frankfurter Schule und die Folgen. Referate e. Symposiums d. Alexander-von-Humboldt-Stiftung vom 10—15.XII.1984. in Ludwigsburg. Hrsg. von A. Honneth und A. Wellmer. Berlin W. de Gruyter 1986 s. XI, 415. 168 DM.

Goyard-Fabre S.: Philosophie politique XVIe — XXe siècles. Paris PUF 1987 s. 544. 150 ff.

Turner S.: The search for a methodology of social science. Durkheim, Weber and the nineteenth-century problem of cause, probability and action. Dordrecht Reidel 1986 s. 248. Boston St. in the Philos. of Sc. 92. 110 fl.

Filozofia prawa
(Philosophy of law)

Neumann U.: Juristische Argumentationslehre. Darmstadt Wiss. Buchhandl. 1986 s. VII, 136. Erträge d. Forschung, Bd. 244. 29 DM.

Untersuchungen zur reinen Rechtslehre. Ergebnisse e. Wiener Rechtstheoret. Seminars 1985/86. Hrsg. von S. L. Paulson und R. Walter. Wien Manz 1986 s. 251. Schriftenreihe d. H.-Kelsen-Instituts Bd. 11.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Jeannièrè A.: Les fins du monde. Paris Aubier 1987 s. 168. 80 ff.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Leif J.: Croyance et connaissance. Sa-voir et pouvoir. Paris Ed. Sociales Fr. 1987 s. 148. 90 ff.

Filozofia przyrody
(Philosophy of nature)

Krips H.: The metaphysics of quantum theory. Oxford Univ. Press 1987 s. 272. 27,50 Ł.

Redhead M.: Incompleteness, nonlocality and realism. Oxford Univ. Press 1987 s. 200. 25 Ł.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Detlefsen M.: Hilbert's program. An essay on mathematical instrumentalism. Dordrecht Reidel 1986 s. 200. Synthese Libr. 182. 103 fl.

New directions in the philosophy of mathematics: an anthology ed. by Th. Tymoczko. Basel Birkhäuser 1986 s. XVII, 323. 118 fs.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

The **Rationality** of religious belief. (Essays in honour of Basil Mitchell). Eds. W. J. Abraham and S. W. Holtzer. Oxford Univ. Press 1987 s. 276. 27,50 Ł.

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

W poszukiwaniu prawdy. Pamięci Profesora Kazimierze Klósaka (Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1987, ss. 204, cena 300 zł). Redaktorami książki są Mieczysław Lubański i Szczepan W. Ślaga. Zamieszczono w niej zwięzły rys biograficzny wraz z bibliografią prac prof. Klósaka i publikacji o nim. Większość zamieszczonych artykułów zaczerpnięto z materiałów sympozjum, jakie odbyło się w dniach 31.01.—1.02.86 r. w ATK w Warszawie. Spis treści obejmuje: M. Lubański, Sz. W. Ślaga — Wprowadzenie; Sz. W. Ślaga — Profesor Kazimierz Klósak; A. Lemańska — Profesora Kazimierza Klósaka metodologia uprawiania filozofii przyrody; J. Dołęga — Problem kreacjonizmu w filozofii Kazimierza Klósaka; M. Heller — Czy autonomiczna filozofia przyrody jest możliwa?; J. Zyciński — Relacyjna teoria substancji; T. Rutkowski — Różne pojęcia materii na terenie filozofii i fizyki; R. Kijowski — Problematyka Boga a przyrodznawstwo; J. Knapik — Wszczę świat i jego Stwórca. Był istniejący koniecznie i zależne od niego byty przygodne; M. Lubański — Zagadnienia filozofii naukowej; Sz. W. Ślaga — U podstaw biosystemogenyzy.

Leszek Kołakowski: Jeśli Boga nie ma... (Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1988, ss. 252, cena 560 zł). Autoryzowanego przekładu z jęz. angielskiego dokonali Tadeusz Busznik i Maciej Panufnik. Tematem tej książki są podstawowe problemy z zakresu filozofii religii. Zawiera ona krytyczny przegląd takich zagadnień jak: dowody na istnienie Boga, teodycja, mistyczne a racjo-

nalne ujęcie Boga, etyka w świetle teizmu oraz opozycja między wiedzą a wiarą.

Jan Łukasiewicz: Sylogistyka Arystotelesa z punktu widzenia współczesnej logiki formalnej (PWN, Warszawa 1988, ss. 340, cena 680 zł). Z jęz. angielskiego przełożył i przypisami opatrzył Adam Chmielewski. Fragmenty greckie, łacińskie i niemieckie przełożyli Aleksandra Krajczyk i Adam Chmielewski. Wstępem poprzedził i redakcji naukowej dokonał Jan Woleński. W nocie wydawniczej czytamy: „Autor rozpatruje sylogistykę Arystotelesa jako teorię formalno-logiczną. Przedstawia jego sylogistykę zdań asertorycznych, interpretuje ją z perspektywy współczesnej logiki formalnej i uzupełnia podążając w kierunku wytyczonym przez Stagirytę. Aby wyjaśnić trudności i skorygować błędy Arystotelesowskiej sylogistyki zdań modalnych musi jednak skonstruować własny system logiki modalnej.” Dzięki temu przekładowi stała się w zasadzie w całości dostępna czytelnikowi polskiemu twórczość filozoficzna i logiczna Jana Łukasiewicza. Jedyne jego *Elementy logiki matematycznej* ciągle jeszcze stanowią bibliograficzną rzadkość.

Włodzimierz Sedlak: Inną drogą (Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988, ss. 520). Książka jest obszernym zbiorem rozpraw, artykułów i esejów poruszających obok problemów naukowych również niektóre zagadnienia z zakresu etyki, teorii poznania i metodologii nauk. Wyboru dokonał i wstępem opatrzył Waldemar Marek Bieliński.

David Bohm: Ukryty porządek (Wydawnictwo „Pusty Obłok”, Warszawa 1988, ss. 229, cena 600 zł). Z jęz. angielskiego przełożył i posłowie napisał Michał Tempczyk. Autor znany czytelnik-

kowi polskiemu głównie z wydanej przez KiW książki *Przyczynowość i przypadek w fizyce współczesnej* jest jednym z najwybitniejszych wśród fizyków przeciwnikiem tzw. kopenhaskiej interpretacji teorii kwantów. Prezentowana obecnie książka obok ściśle fizycznego ujęcia teorii kwantów na podstawie tzw. parametrów ukrytych zawiera również imponującą swoim rozmachem próbę sformułowania nowej holistycznej i procesualnej ontologii przyrody. Z tej perspektywy ontologicznej Bohm rozważa EPR paradoks, teorię względności oraz relację między świadomością a materią. Praca podzielona jest na następujące rozdziały: Rozbicie i jedność; Dynamizacja — eksperyment z językiem i myśleniem; Rzeczywistość i poznanie rozważane jako proces; Parametry ukryte w teorii kwantowej; Teoria kwantowa jako przejaw nowego porządku w fizyce; Zwijająco-rozwijający się wszechświat i świadomość.

Jacques Maritain: Pisma filozoficzne (Instytut Wydawniczy „Znak”, Kraków 1988, ss. 409, cena 820 zł). Z jęz. francuskiego przełożyła Janina Fenrychowa zaś autorem wprowadzenia jest Jerzy Turowicz. Prezentowana antologia zawiera wybór dwudziestu jeden esejów J. Maritaina podzielonych na następujące grupy tematyczne: Teoria poznania; Metafizyka; Etyka; Estetyka; Polityka; Filozofia historii. Poszczególne grupy poprzedzone są notami informacyjnymi zaczerpniętymi z wydania amerykańskiego. Książka zawiera fotografie autora.

Eric Lionel Mascall: Otwartość bytu. Teologia naturalna dzisiaj (Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988, ss. 331, cena 600 zł). Z jęz. angielskiego tłumaczył Sylwester Zalewski. Osnowę książki stanowią wygłoszone przez autora w roku akademickim 1970—71 wykłady w Uniwersytecie w Edynburgu (tzw. Wykłady im. Gifforda). Praca zawiera krytyczny przegląd współczesnych form ontologicznych i kosmologicznych dowodów przemawiających na rzecz myśli teistycznej. Szczegółowo analizowane są zwłaszcza prace tomistów reprezentujących szkołę transcendentálną. Autor zdecydowanie występuje w obronie metafizyki i prawdy obiektywnej przeciwko pozytywistycznej postawie filozofii anglosaskiej. Książkę zamyka obszerna bibliografia.

Lucien Séve: Próba wprowadzenia do filozofii marksistowskiej (Książka i Wiedza, Warszawa 1988, ss. 654, cena 490 zł).

Z jęz. francuskiego przełożył Maciej Druto, przedmowę napisał Roman Ruzdźński. Zdaniem autora przedmowy punktem wyjścia Séveowskiego odczytania i wykładu marksizmu jest „analiza antynomii filozofii klasycznej, której generalną charakterystykę wyrażają takie określenia, jak „metafizyka”, „filozofia bytu”, „ontologia”. W ten sposób przewyżczenie metafizyki — jeden z najdonioślejszych tematów filozofii XX wieku... — zostaje wprowadzony na grunt marksizmu”. Tytuły rozdziałów: Myślenie dialektycznie; „Dokonać obrachunku z naszym dawniejszym sumieniem filozoficznym”; Materializm historyczny; Marksizm a filozofia; Materializm dialektyczny; Dialektyka materialistyczna; Filozofia marksistowska i jej rozwój.

Dotkliwy brak tłumaczeń na jęz. polski dzieł *Alfreda North Whiteheada* został obecnie częściowo złagodzony. Prawie że jednocześnie ukazały się dwa różne tłumaczenia niestety tej samej jego książki *Science and the Modern World* (?). **Alfred North Whitehead: Nauka i świat współczesny** (Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988, ss. 221, cena 600 zł). Z jęz. angielskiego przełożył Sławomir Magala. **Alfred North Whitehead: Nauka i świat nowożytny** (Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1987, ss. 295, cena 600 zł). Przekład i słowo wstępne Maciej Kozłowski i Marek Pięnkowski OP. Książka jest owocem wykładów, które w 1925 r. autor prowadził w Instytucie Lovella. Jej głównym tematem jest wpływ, jaki myśl naukowa wywarła na filozofię i sztukę. Zarazem zawiera ona zarys tzw. filozofii organizmu, która zdaniem Whiteheada powinna stanowić podstawę współczesnej ontologii przyrody. Do książki dołączono słownik Whiteheadowskich terminów filozoficznych, którego autorem jest Marek Pięnkowski OP.

Arthur H. Jentz, Jr.: Whitehead's Philosophy. Primary Texts in Dialogue (University Press of America, Lanham 1987, ss. 76). Książka stanowi niezwykle wprowadzenie w filozofię autora *Process and Reality*. Jest to bowiem dialog między autorem a Whiteheadem przy czym ten ostatni „wypowiada się” poprzez cytaty ze swoich dzieł. Praca podzielona jest na trzy części. Pierwsza pt. „Actuality and Possibility” dotyczy ontologicznych i epistemologicznych podstaw systemu Whiteheada. Część druga („Civilized Life”) skupia się wokół dyskusji głównych kategorii Whiteheada filozofii cywilizacji. Zawartość części trzeciej w pełni oddaje jej tytuł — „Reason, Education and Religion”.

G. Lolli: La macchina e la dimostrazione (Bologna: il Mulino 1987, ss. 157, cena 15000 litrów). Książka przedstawia rozwój i stan obecny dyskusji nad pojęciem formalizmu, którą zrodziło powstanie logiki matematycznej. W siedmiu rozdziałach autor omawia m.in. Poincaré'go krytykę formalizmu, jego obronę wysuniętą przez Fregego, Peano i Russella, różne ujęcia formalizmu zawarte w pracach Couturata, Hilberta, Curry'ego i Bourbakięgo, związki między formalizmem a nauką o komputerach, automatyczne dowodzenie twierdzeń.

Anna-Teresa Tymieniecka: Treatise on the Introduction to the Phenomenology of Life and the Human Condition. Book I: Logos and Life: Creative Experience and the Critique of Reason (Kluwer Academic Publishers 1988, ss. 460, cena 34 US doll.). Traktat zawiera podsumowanie rozważań autorki nad „ostatyczną fenomenologią” (ultimate phenomenology) rozumianą przez nią jako krytykę rozumienia. Nota wydawnicza zawiera następującą charakterystykę tego dzieła: „Proposing that the creative act of man is the Archimedean point from which to gain understanding of the life-functioning, the only access to the exploration of the human condition. Tymieniecka lays bare the primogenital ground of all phenomenology, the poiesis of life itself”. Wydawca zapowiada, iż wkrótce ukaze się księga druga traktatu zatytułowana „Three Movements of the Soul”.

Jeffrey Stout: Ethics after Babel. The Languages of Morals and Their Discontents (Beacon Press, Boston 1988, cena 24.95 US doll.). Jest to krytyczny rozbiór obecnych trendów w etyce, którego celem jest wskazanie miejsca dla moralnego dyskursu w liberalnym społeczeństwie.

Wydawnictwa ciągłe

Arystoteles: Zachęta do filozofii (PWN, Warszawa 1988, s. 57, cena 280 zł). Przełożył wstępem i komentarzem opatrzył Kazimierz Leśniak. Jest to kolejna pozycja w serii „Biblioteka Klasyków Filozofii”. Książka zawiera ocalałe fragmenty z jednego z najstarszych zaginionych dzieł Arystotelesa *Protrentikos*. Autor wstępu pisze: „*Protrentikos* nie jest systematycznym traktatem filozoficznym... był przeznaczony dla szerszej publiczności i wobec tego napisany był w języku odpowiednim do tego celu. Przedstawia ogólną koncepcję filozofii Arystotelesa z końca lat 350. A miał wtedy Arystoteles lat 34”.

Helmuth Plessner: Pytanie o conditio humana (PIW, Warszawa 1988, ss. 335, cena 700 zł). Wybrał, opracował i wstępem opatrzył Zdzisław Krasnodębski. Z jęz. niemieckiego przełożyli Małgorzata Łukasiewicz, Zdzisław Krasnodębski, Andrzej Załuski. Książka ukazała się w ramach serii „Biblioteka Myśli Współczesnej”. Zmarły w 1985 r. autor był jednym z najwybitniejszych twórców współczesnej antropologii filozoficznej. Zawartych w tej książce 14 esejów daje czytelnikowi szeroką panoramę zainteresowań filozoficznych, socjologicznych i psychologicznych ich autora. Niektóre tytuły esejów: Kategoryczny koniunkttyw. Esej o namiętności; Interpretacja ekspresji mimicznej. Przyczynek do teorii świadomości innego ja; Uśmiech; Przyczynek do antropologii aktora; Jak porównywać zachowania ludzkie i zwierzęce; O pogardzaniu ludźmi; Pytanie o istotę filozofii; O tym co ludzkie i nie ludzkie; Emancypacja władzy.

Peter L. Berger: Zaproszenie do socjologii (PWN, Warszawa 1988 ss. 197, cena 340 zł). Z jęz. angielskiego przełożył Janusz Stawiński. Jest to kolejna pozycja w serii „Logos”. Książka jest wprowadzeniem do socjologii, w którym autor nie stroni od poruszania wielu kwestii ściśle filozoficznych, np. problemu wolności w ujęciu egzystencjalistycznym. Pracę zamyka wykaz polecanej przez autora literatury.

Studies in Epistemology, Psychology, and Psychiatry to tytuł nowej serii wydawniczej, której wydawcą jest E. J. Brill. Stanowisko redaktora serii powierzone M. A. Notturmo. Informacji na temat tego przedsięwzięcia wydawniczego udziela Elisabeth Erdman, P.O. Box 9000, 2300 PA Leiden, Holandia.

New Perspectives in Philosophical Scholarship: Texts and Issues taki tytuł nosi seria, którą wydawcą będzie Peter Lang Publishing, Inc., a redagować James Duerlinger. Wydawane pozycje będą albo przekładami (na jęz. angielski) ważniejszych tekstów ze wschodniej i zachodniej filozofii, albo będą to rozprawy o współczesnych lub wcześniejszych problemach tej filozofii. Bliższych informacji udziela James Duerlinger, Phil. Dept., Univ. of Iowa, Iowa City, IA 52242, USA.

Czasopisma

Annales of Filosofia uczci setną rocznicę urodzin Wittgensteina, poświęcając

jeden z najbliższych numerów omówieniu jego życia i dzieła.

Philosophica 41 zgodnie z tradycją tego periodyku tom w całości poświęcony jest jednemu tematowi. Obecnie tym tematem jest: „History of Philosophy — Mythology or Historiography?”.

Redakcja **Process Studies** przygotowuje specjalne monograficzne wydanie dwóch numerów swojego kwartalnika. Ich tematami będą odpowiednio: nauczanie w ujęciu filozofii procesu i teologia w aspekcie tej filozofii. Artykuły (w jęz. angielskim) dotyczące pierwszego zagadnienia należy kierować do Donald Oliver, Harvard Graduate School for Education, Harvard Univ., Cambridge, MA 02138, USA, a dotyczące drugiego problemu do Jay McDaniel, Box 577, Hendrix College, Conway, AR 72032, USA.

ODCZYTY I WYKŁADY

Oddział PTF we Wrocławiu: 29 I 88, Bogusław Ponikowski — Spory teoretyczne we współczesnym marksizmie; 26 II 88, Jarosław Ładosz — Marksizm a współczesne problemy socjalizmu; 21 IV 88, Tadeusz Kubiński i Paweł Bielak — Pewien aparat pojęciowy opisujący hierarchie wartości; 29 IV 88, Jarosław Ładosz — Filozofia marksistowska a aktualne problemy socjalizmu; 6 V 88, Hans Martin Griemsehl (Lipsk) — Problemy wojny i pokoju w ujęciu S. Pufendorfa; 6 V 88, Barry Smith (Manchester) — Korespondencyjna teoria prawdy; 27 V 88, Karl Heinz Schwabe (Lipsk) — Estetyka i filozofia; 27 V 88, Akat Kalistratowicz Bielych (Leningrad) — Sprzeczności budownictwa socjalizmu; 27 VI 88, Paweł Bielak — O strukturze hierarchii wartości; 8 IX 88, Tadeusz Kubiński — Orzeczniki z parametrami.

Katedra Historii Filozofii Uniw. Wrocł.: 7 IV 88, Henryk Rosen (Tel-Awiv) — Wątki judaizmu w marksizmie szkoły frankfurckiej; Filozofia w Izraelu.

ORGANIZACJE

Oddział PTF we Wrocławiu: 29 I 88 odbyło się Doroczne Walne Zgromadzenie Oddziału. w czasie którego dokonano zmian w stanowisku skarbnika. Z funkcji skarbnika zrezygnował dr Paweł Bielak, a na jego miejsce wybrano

mgra Stanisława Mroza. Obecnie w skład Zarządu Oddziału wchodzi: doc. dr Henryk Pisarek (przewodniczący), doc. dr Zenon Radziwolski (zastępca przewodniczącego), doc. dr Eugeniusz Zabski (sekretarz), mgr Stanisław Mroz (skarbnik), dr hab. Bogusław Ponikowski (członek Zarządu).

Decyzją Ministra Edukacji Narodowej powołano nowy wydział w Uniwersytecie Wrocławskim im. B. Bieruta. Jest nim **Wydział Nauk Społecznych**. 27 VI 88 wybrano władze tego wydziału. Dziekanem został prof. dr Bronisław Pasierb, prodziekanami doc. dr Czesław Buczek, doc. dr Marian Wolański oraz doc. dr Jan Zygmunt. Do nowego wydziału wejść: Instytut Nauk Politycznych, Katedra Niemcoznawstwa, Katedra Historii Filozofii, Katedra Filozofii Marksistowskiej, Katedra Logiki i Metodologii Nauk oraz Katedra Socjologii.

ZJAZDY I KONFERENCJE

Logika: Jej przeszłe i obecne zastosowania to temat 33 Konferencji Historii Logiki, która odbyła się w dniach 27—29 X 87 w Krakowie.

Organizatorem konferencji był Zakład Logiki Uniwersytetu Jagiellońskiego, przy współudziale Komisji Nauk Filozoficznych PAN. Obrady toczyły się w czterech następujących sekcjach: Początki logiki oraz jej wczesne zastosowania; Metody algebraiczne w logice; Logiczne aspekty w informatyce; Logika filozoficzna. Ponadto obradowano podczas trzech sesji plenarnych. Jedną z nich poświęcona została 90. rocznicy urodzin prof. Kazimierza Pasenkiewicza. W obradach Konferencji wzięło udział około stu naukowców z jedenastu krajów. Wygłoszono następujące referaty: Peter T. Geach — Identity over Time; Jerzy Perzanowski — Elements of Elementologic; Witold Marciszewski — Leibniz Set Theory and its Philosophical Applications; Agnieszka Wojciechowska, Jan Waszkiewicz — Greek Logic; Romanas Plečkaitis — The Theory of Equivalence of Sentences in Mediaeval Logic; Leopold Regner — „Impossibilia” by Singer of Brabant; Ewa Żarnecka-Białv — Casus: W. Lutosławski; Gertrude E. M. Anscombe — Truth, Sense and Assertion; J. F. A. K. van Benthem — Categorical Grammar and Type Theory; Roman Murawski — Semantics for nonstandard languages; Helmut Metzger — Methodological Interdependence between Conceptualization and Opera-

tionalizm; Karl-Heinz Krampitz — Logical analysis of ordinary proposition; Andrzej Lachwa — The Semantic and Formal Connection between Text Components; Jarosław Fall — GTS (Game-Theoretical Semantics) to define description and anaphora; Mieczysław Omyła — Some notion ontology of situation in language non-Frege sentential logic; Andrzej Wójcik — Richard Montague's Pragmatics; Roman Mańka — Two Zermelo's proofs 1904 and 1908; Jacek K. Kabziński — Kazimierz Pasenkiewicz — życie i twórczość; Kazimierz Pasenkiewicz — Nauka w życiu człowieka; Klemens Szaniawski — The Logic of Decision; Tadeusz Prucnal — A partial solution of a problem of P. Minari and A. Wroński; Katarzyna Hałkowska — On the dispersion operator on the classes of algebras; Joseph M. Font — Closure operator on algebraic models of some modal logics; Igor Urbas — Paraconsistency and the C-systems of da Costa; Jan Woleński — Tarski, Gödel, Carnap and the undefinability of truth; Marek Tokarz — Early Systems of Formal Pragmatics; Tomasz Weber — Doctorate and habilitation in mathematics at a XIXc. university; Hiroakira Ono — Intermediate Logic; Johannes Czermak — Some remarks on applying logic to philosophical texts; Lesław W. Szczerba — Use of Lindenbaum algebra in axiomatization; Anna Madarasz — Dialogue-Games and the Semantic Value-gaps.

Sredniowiecze i główne w nim tematy filozoficzne św. Tomasza z Akwinu taki tytuł nosiła XV Ogólnopolska Studencka Sesja Naukowa, która odbyła się w dniach 16–17 IV 88 w Warszawie. Sesję zorganizowało Koło Naukowe Studentów Filozofii ATK. W programie sesji znalazły się następujące referaty: Agata Wackier — Kultura umysłowa wieków średnich w ujęciu prof. S. Świeżawskiego; Grzegorz Majszyk — Średniowiecze w ujęciu E. Gilsona; Maurycy Ziółek — Obraz średniowiecza w polskich podręcznikach historii filozofii; Robert Lewandowski — Lekture średniowiecznych filozofów; Adam Górniak — Teoria Boga w średniowieczu; Krzysztof Kalka — Teoria materii w średniowieczu; Halina Konieczna — Teoria wieczności i czasu w średniowieczu; Monika Rokicka — Sytuacja społeczno-gospodarcza w średniowieczu.

Od 30 V do 1 VI 88 obradowała w Warszawie **XIX Międzynarodowa Kon-**

ferencja Redaktorów Naczelnych czasopism filozoficznych i socjologicznych krajów socjalistycznych. Jej organizatorami był Instytut Filozofii i Socjologii PAN oraz redakcja miesięcznika „Studia Filozoficzne”. W pracach Konferencji wzięły udział delegacje z Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Polski, Węgier na Związku Radzieckiego. Przedmiotem teoretycznej pracy Konferencji były filozoficzne problemy wojny, pokoju i postępu społecznego. Referat na ten temat wygłosił prof. dr Józef Borgosz. W ramach Konferencji rozważano m.in. takie zagadnienia, jak: zorganizowanie międzynarodowego konkursu na najlepsze artykuły, opublikowane w filozoficznych i socjologicznych czasopismach, a poświęcone tematyce przyszłej konferencji tego rodzaju; wydanie w jęz. angielskim zbioru artykułów zaproponowanych przez redakcje czasopism filozoficznych i socjologicznych krajów socjalistycznych; rozszerzenie współpracy przez zapraszanie do uczestnictwa w konferencji przedstawicieli Kuby, Mongolii, Chin, Jugosławii i innych krajów. Dla następnej konferencji, która powinna odbyć się za dwa lata w Bułgarii zaproponowano temat „Uniwersalne zasady i narodowe modele socjalizmu w perspektywie nowego myślenia: problemy filozoficzne i socjologiczne”.

Wartości w Logikach Niefregowskich to temat sesji organizowanej w obrębie Resortowego Programu Badań Podstawowych (III–22; IV), która odbędzie się w czerwcu 1989 r. w Lublinie. Bliższych informacji udziela prof. dr Leon Koj, Międzyuczelniany Instytut Filozofii i Socjologii, 20-031 Lublin, pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, tel. 97-54-80.

Perspectives on Quine to tytuł międzynarodowej konferencji poświęconej twórczości Willarda Van Ormana Quine'a, która odbyła się w Washington University w Saint Louise w dniach 9–13 IV 88. Na jej program oprócz wystąpienia samego Quine'a pt. „Empirical Meaning” i plenarnego posiedzenia pod przewodnictwem A. J. Ayera złożyły się następujące odczyty: Susan Haack (Warwick) — Rebuilding the Ship While Staving on the Water; Michele Leonelli (Pisa) — Quine's Naturalized Empiricism; Barry Stroud (Berkeley) — Quine's Physicalism; Dirk Koppelberg (Bochum) — Why and How to Naturalize Epistemology; Carl Smith (International Center for Epistemology) — Naturalistic Epistemology; Lars Bergström (Stockholm) — Undeter-

mination; Donald Davidson (Berkeley) — Meaning, Truth, and Evidence; Burton Dreben (Harvard) — Quine on Quine and Some Other Philosophers; Hao Wang (Rockefeller) — Alternative Philosophies; J. Richard Creath (Arizona State Univ.) — Carnap, Quine and the Rejection of Intuition; Dagfinn Føllesdal (Stanford/Oslo) — Indeterminacy and Mental States; Jerrold Katz (City Univ. of New York) — The Refutation of Indeterminacy; Ruth Barcan Marcus (Yale) — Essentialism; P. F. Strawson (Oxford) — Quine's Ontological Austerity; Ian Hacking (Toronto) — Natural Kinds; Henri Laeuner (Bern) — Holism and Epistemology Naturalized Confronted with the Problem of Extratheoretic Truth; Anthony Quinton (Oxford) — Quine's Naturalistic Epistemology; Alex Orenstein (City Univ. of New York) — O-Form Existential Sentences; Jaakko Hintikka (Florida State Univ./Helsinki) — Quine and Language as the Universal Medium; Alan Berger (Brandeis) — A Central Problem for a Speech Dispositional Account of Logic and Language; Gilbert Harman (Princeton) — Immanent Versus Transcendent Semantics; Paul Gochet (Liege) — Reasoning About Knowledge; Charles Parsons (Columbia) — Remarks on „The Roots of Reference”; Joseph Ullian (Washington University) — Learning and Meaning. (T. S.)

Philosophy of the Natural Sciences o to temat Thirteenth International Wittgenstein-Symposium, które odbyło się w dniach 14—21 VII 88 w Kirchberg/Wechsel w pobliżu Wiednia. Tradycyjnie organizatorem sympozjum było The Austrian Ludwig Wittgenstein Society. Sympozjum podzielono na następujące sekcje Wittgenstein and his Attitude towards Science; Foundations and Philosophy of Physics and Chemistry; Foundations and Philosophy of Biology and Genetics; Cosmology; General Methodological and Interdisciplinary Problems and Perspectives; History of the Natural Sciences.

The Sixteenth Hume Conference odbyła się w dniach 21—24 VII 88 w Uniwersytecie Lancaster. Organizatorem jest British Society for the History of Philosophy. Informacji udziela Dorothy Coleman, Phil. Dept. Bowdoin College, Brunswick, ME 04011, USA.

Communication and Cognition Applied Epistemology pod takim hasłem odbył się w dniach 6—10 XII 87 w Ghent (Bel-

gia) kongres poświęcony tzw. epistemologii stosowanej, a zorganizowany z okazji dwudziestej rocznicy „Communication and Cognition”. Komitetowi organizacyjnemu przewodniczył prof. F. Vandamme. Obrady odbywały się na posiedzeniach plenarnych i w trzydziestu trzech następujących sekcjach: Communications sciences — comprehension in mass-media; Artificial intelligence; Cognition and religion; Cognitive semantics; Cognition and literature; Cognitive psychopedagogy; Communication and cognition... and the unconscious; Cognitive neurology; Cognitive anthropology; Cognitive sociology and social psychology; Political information processing; Cognition and art; Science and politics; Cognition and methodology of science; Empirical logic; History of science; science and its languages; Histories of cybernetics; Second cybernetics; Political discourse and ideology; Cognition and schizophrenia; Models of musical communication and cognition; Feminism, epistemology and science; Applied epistemology; Theory versus praxis; migrants in communicative and cognitive perspective; Structure of science; Argumentation, semantics and artificial intelligence; Language acquisition; Logic and natural language; Cognition and social psychology; Metaphor; Knowledge acquisition and knowledge extraction; Logic in the cognitive sciences; Computing networks for stock exchanges. Materiały z kongresu opublikowane zostaną w formie książkowej. (T. Kom.)

Humanity and its sings to ogólny temat wokół którego skupią się obrady IV Congress of International Association for Semiotic Studies. Kongres odbędzie się w dniach 30 III — 6 IV 89 w Barcelonie (Hiszpania) oraz w Perpignan (Francja). Obrady toczyć się będą w trzech grupach tematycznych: Semioza w komunikacji; Semioza w kulturze i społeczeństwie; Semioza w naukach humanistycznych. Propozycje referatów wraz z krótkim streszczeniem należy kierować do Secrétariat du IV Congrès de l'AIS, IRSCE, Chemin de la Passio Vella, Université de Perpignan, 66025 Perpignan CEDEX, France. Tam również można uzyskać bliższe informacje. (T. Kom.)

Frontiers in American Philosophy to temat zorganizowanej przez Department of Philosophy Texas A and M University konferencji, która odbyła się w dniach 1—4 VI 88 w College Station w Teksasie (USA). Celem konferencji było odkrywanie i popieranie nowych obsza-

rów studiów nad klasycznym okresem filozofii amerykańskiej, promocją oryginalnych koncepcji rozwijających tematy i problemy z zakresu tej filozofii, tworzenie rynku wydawniczego dla prac wykorzystujących drobki filozofii amerykańskiej oraz rozbudzanie zainteresowania tą filozofią wśród uczonych pracujących w innych dziedzinach filozofii. W sesjach plenarnych uczestniczyli: Karl-Otto Apel (Frankfurt), Arthur Danto (Columbia), Gerard Deledalle (Perpignan), Thelma Lavine (George Mason), Johan Lachs (Vanderbilt), John McDermott (Texas A and M), Hilary Putman (Harvard), Nicholas Rescher (Pittsburg), Herman Saatkamp (Texas A and M), Ralph Sleeper (Queens College). (T. Kom.)

Myślenie Krytyczne i Twórcze stanowiło w dniach 18—22 VII 88 przedmiot obrad „Institute of Thinking” ufundowanego przez Harvard Graduate School of Education oraz przez Philosophy of Education Research Center. (T. Kom.)

Bóg Filozofii a Bóg Religii pod takim hasłem obchodzono w dniach 22—25 II 88 zorganizowany przez KUL XXX Tydzień Filozoficzny. W czasie obchodów wygłoszono następujące referaty: Zofia J. Zdybicka — Dlaczego pytania: 1) O istnienie Boga, 2) Możliwość ateizmu; Mieczysław A. Krąpiec — Bóg filozofii a Bóg religii; Andrzej Wawrzyniak — Mistyczne spotkanie z Bogiem; Marcin Kurdziałek — Metafizyka Księgi Wyjścia; Tadeusz Gadacz — Bóg w mesjańskiej teorii poznania Franza Rosenzweiga; Andrzej Zuberbier — Bóg filozofii?

NAUCZANIE

Seminarium „Problemy i kierunki współczesnej teorii poznania”, prowadzone pod kierunkiem prof. dr hab. Michała Hempolińskiego w Zakładzie Teorii Poznania Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, tworzyło forum, na którym w 1987 r. przedstawiono następujące referaty:

W styczniu, Jadwiga Mizieńska: „Sociologia wiedzy wobec problemu rozszereżenia i nieprzejrzystości świadomości. Próba interpretacji kategorii „perspektywa poznawcza” i „style myślenia” w ujęciu K. Mannheim’a”. Jak stwierdziła referentka, socjologia wiedzy ma obecnie dwie wersje. Jedną z nich, reprezentowaną przez współczesnych socjologów amerykańskich, m.in. przez P. Bergera i T. Luckmana, cechuje się swe-

go rodzaju agresywnością i zaborczością. Uzurpuje sobie prawo do wchłonięcia, a zarazem zlikwidowania problematyki teoriopoznawczej, a zwłaszcza kwestii obiektywności wiedzy. Absolutyzując własne podejście polegające na podkreślaniu pluralizmu sposobów myślenia, popada w skrajny relatywizm, który ostatecznie prowadzi do nihilizmu poznawczego. Oprócz tej wersji socjologii wiedzy istnieje także druga, zasługująca na uwagę. Przykładem autorów, których przemyślenia powinny zainteresować epistemologów jest Max Weber oraz w szczególności Karl Mannheim. Reprezentowane przez nich podejście nie jest wszakże w filozofii czymś nowym. Nawiązują oni do długiej tradycji, zapoczątkowanej już w starożytności przez sceptyków, a później rozwijanej m.in. przez Bacona. Oryginalność współczesnego stanowiska zasadza się na wskazaniu społecznych uwarunkowań poznania i jego funkcji pozapoznawczych.

W lutym, Z. Augustynek: „Trzy realizmy”. Treścią referatu było sprzecyzowanie tez trzech realizmów ontologicznych oraz określenie związków między nimi. Podstawą do sformułowania tez było wprowadzenie trzech niezależnych dychotomicznych podziałów zbioru przedmiotów: podział na konkrety i abstrakty, na przedmioty fizycznie oddziałujące i fizycznie nie oddziałujące, na przedmioty obserwowalne i nieobserwowalne. Założone trzy związki eliminują trzy, a dopuszczają cztery z ośmiu logicznie możliwych rodzajów przedmiotów, tj. trzy rodzaje konkretów: 1) przedmioty oddziałujące i obserwowalne, 2) przedmioty oddziałujące i nieobserwowalne, 3) przedmioty nieoddziałujące i nieobserwowalne, oraz jeden typ abstraktów: nie oddziałujące i nieobserwowalne. Przy takich założeniach okazuje się, że są trzy rodzaje realizmu: 1. realizm klasyczny, 2. realizm teoretyczny, 3. realizm pojęciowy. Związki między tymi trzema realizmami ograniczają ich możliwe kombinacje (koniunkcje) do następujących: 1. realizmu uznającego tylko istnienie konkretów obserwowalnych — jest to realizm instrumentalistyczny i nominalistyczny; 2. realizmu uznającego istnienie tylko konkretów obserwowalnych i nieobserwowalnych — jest to realizm nominalistyczny; 3. realizmu uznającego istnienie konkretów i abstraktów — realizm globalny; 4. antyrealizmu globalnego, odrzucającego istnienie wszelkich konkretów i abstraktów.

W marcu, J. Jadacki: „O rozumieniu. Epistemologiczne presupozycje semiotyki”. Generalnym problemem referatu stała się kwestia: czy semiotyka

presuponuje epistemologię (przy czym presuponowanie odróżniono od relacji modelowania, regulowania, fundowania, i angażowania jednej dyscypliny przez drugą). Ujmując rzecz dokładniej: czy pragmatyka semiotyczna presuponuje teorię poznania ze względu na termin „rozumieć”? Po dokonaniu przeglądu trzyczęściu ważniejszych koncepcji rozumienia, autor referatu doszedł do konkluzji, że jeśli da się skonstruować pragmatykę posługującą się językiem, w którym termin „rozumienie” występuje tylko w sensie klasycznym (i aktualno-fizycznym), to taka pragmatyka ze względu na ów termin nie będzie miała presupozycji epistemologicznych. Wydaje się, że taką pragmatykę można skonstruować jedynie dla systemów komunikacyjnych stosowanych w nauce.

W kwietniu, J. R o l e w s k i: „A priori i a posteriori u Kanta”. W referacie poddano krytyce pewien obiegowy schemat interpretacyjny Kantowskich pojęć „a priori” i „a posteriori”. Stereotypowi temu przeciwstawiono interpretację, w myśl której a priori i a posteriori są czymś nierozłącznym, związanym istotowo w ich wspólnym „dziele” — empirycznej przedmiotowości. Dla poparcia tej tezy zostały poddane analizie trzy znaczenia Kantowskiego „poznania apriorycznego” jako: 1. kategorii intelektu; 2. relatywnego poznania apriorycznego zawartego w sądach syntetycznych a priori; 3. poznania matematycznego — przy czym zadaniem referatu było wykazanie iż w każdym z tych trzech znaczeń a posteriori jest zawsze razem z priori i na równi z nim współkonstruuje przedmiotowość. Z kolei warunkiem możliwości tej więzi między a priori i a posteriori staje się u Kanta transcendentálny schematyzm, zapośredniczający ze sobą — poprzez czas — intelektualne pojęcia i zmysłowość.

W maju, B. D e m b i ń s k i: „Rozumienie prawdy w *Sein und Zeit*”. Prelegent wyraził pogląd, że problem prawdy rozważany jest przez Heideggera z perspektywy pytania o bycie (*Sein*). Ponieważ jedynym bytem (*Seiende*) mającym możliwość pytania o bycie jest człowiek określony mianem *Dasein*, to problem prawdy sprowadza się ostatecznie do odsłonięcia relacji, jaka zachodzi między bytem a prawdą. Bycie *Dasein* ujawnia się w sposobach, na jakie *Dasein* jest w świecie, w sposobach jego bycia. Stąd też rozumienie prawdy połączone zostaje z analizą sposobów bycia *Dasein* i jest z analizy tych sposobów wprowadzane. Poszukiwany związek między prawdą a byciem jawi się ostatecznie jako związek między prawdą a ontologiczną strukturą

Dasein. Analityka tej struktury wskazuje na pierwotne fenomeny prawdy, którymi są kolejno: odkrytość, otwartość, prawda egzystencji. Wynika stąd wniosek, że problem rozumienia prawdy w *Sein und Zeit* może znaleźć i znajduje swe rozstrzygnięcie jedynie w analizie ontologicznej struktury bytu mającego zdolność rozumienia bycia, przy czym prawda zachowuje tu swój obiektywny charakter, jest niezależna od *Dasein* — jest prawdą egzystencji *Dasein*.

W październiku, A. L u b o m i r s k i: „Husserl i Frege”. Celem referatu była próba porównania stanowisk Fregego i Hesserla wobec problemu psychologizmu, z uwzględnieniem pytania o ewentualną rolę Fregego w ewolucji poglądów autora *Badań logicznych*.

W listopadzie, M. H e m p o l ń s k i: „Prolegomena do epistemologii niefundamentalistycznej”. Referat wprowadził rozróżnienie między epistemologią fundamentalistyczną i niefundamentalistyczną, odróżnił dwie współczesne wersje fundamentalizmu epistemologicznego: umiarkowaną i radykalną — charakterystyczną dla fenomenologii Husserla. Tradycyjne związanie fundamentalizmu z absolutyzmem epistemologicznym oraz przeciwstawienie im stanowisk sceptycyzmu i skrajnego relatywizmu doprowadziło w filozofii XX w. do osłabienia pozycji epistemologii wśród dyscyplin filozoficznych, a niejednokrotnie nawet do porzucenia badań epistemologicznych. Też referat jest twierdzenie, że można i należy uprawiać dzisiaj epistemologie nie opartą na założeniach absolutyzmu i fundamentalizmu, więc epistemologię niefundamentalistyczną.

W grudniu, R. P i ł a t: „Kategoryzacja i ideacja w świetle zjawiska afazji amnezycznej”. Wystąpienie dotyczyło pytania, w jakim stopniu materiały zebrane na temat zaburzeń językowych mogą przyczynić się do lepszego zrozumienia, na czym polega kategoryalność naszego doświadczenia, jaki jest mechanizm kategoryzowania i jakie ta zdolność ma znaczenie dla kształtowania się całości poznawczego stosunku do rzeczywistości. Po przedstawieniu różnych interpretacji nastawienia kategoryalnego, m.in. A. Gurwitscha, A. Schutza, K. Goldsteina, autor referatu wyciągnął wniosek, sprowadzający się do tezy o wzajemnym warunkowaniu się trzech zdolności poznawczych człowieka: 1. zdolności tworzenia i używania ogólnych wyrazów językowych, 2. zdolności dowolnej organizacji pola swego przeżywania, zakładającej zdolność dystansowania się ego od bezpośrednich przeżyć, 3. zdolność bycia na zewnątrz” własnych przeżyć, zdol-

ność ustosunkowania się do nich, czyli samoświadomości.

Materiały z Seminarium Zakładu Teorii Poznania IFiS PAN prowadzonego w roku 1987 znajdują się w poprawionej i rozszerzonej wersji w przygotowywanej do druku pracy zatytułowanej „Studia Epistemologiczne” (tom II) pod redakcją naukową prof. dr Michała Hempolińskiego. (Jarosław Rolewski)

Dialektyka rozwoju formacji społeczno-ekonomicznej to temat I Szkoły Młodych Filozofów Związku Radzieckiego i Polski, która odbyła się w dniach 29 IX — 4 X 87 w Suzdalu. Obrady stanowiły element programu badawczego IF AN ZSRR zatytułowanego „Dialektyka rozwoju socjalizmu na współczesnym etapie”. Delegacja PAN, pod kierownictwem prof. T. M. Jaroszewskiego liczyła 13 osób, a blisko 30-osobową delegacją gospodarzy kierował prof. N. I. Łapin.

W pierwszym dniu obrad przedłożono podstawowe zagadnienia teorii formacji. Referaty na ten temat wygłosili: J. K. Pletnikowa — Dialektyka rozwoju społecznego jako proces formacyjny; W. W. Denisowa — Rola rewolucji społecznej w społecznohistorycznym procesie; E. N. Lysmakin — Filozoficzne problemy formacyjnej analizy społeczeństwa. W sesji popołudniowej wysłuchano wystąpienia L. W. Polikowa oraz M. F. Bykowskiej. Pierwszy referent mówił na temat „Formacja a epoka historyczna”. Upomniął się on także o przyznanie filozofii marksistowskiej odrębnego statutu i o uwolnienie jej od wypełniania doktrynalnych funkcji naukowej ideologii oraz naukowego światopoglądu. Wypowiedź ta spotkała się z repliką N. I. Łapina, który przypomniał tradycyjne argumenty na rzecz naukowego i obiektywnego statusu filozofii marksistowskiej. Druga referentka omawiała konsekwencje mylnego odczytywania klasycznych filozofów niemieckich (szczególnie Hegla) przez pryzmat myśli Marksa.

W drugim dniu obrad J. K. Pletnikowa mówił o specyfice socjalizmu, jako pierwszej fazy formacji komunistycznej, a T. M. Jaroszewski o dialektyce zjawisk ogólnych i jednostkowych w budowaniu socjalizmu w Polsce. Na kolejnej sesji wykłady przedstawili: J. Sztumski — Konflikty w gospodarce socjalistycznej na przykładzie Polski; E. N. Lysmakin — Formacyjna analiza okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu. W dyskusji filozofowie radzieccy skupiali uwagę na wpływie elementów drobnokapitalistycznych na zastrzeżenie się sprzeczności społeczno-go-

spodarczych w Polsce. Z delegacji polskiej głos zabierali m.in. A. Bartoszew i K. Jasiński, którzy twierdzili, że istnienie silnej kontroli państwa nad własnością drobnokapitalistyczną sprawia, iż posiada ona tylko drugorzędne cechy własności burżuazyjnej. Ważny przedmiot dyskusji stanowiła rozłączność własności państwowej i własności społecznej w socjalizmie i ujawniająca się dzięki tej rozłączności przestrzeń realnego uspołecznienia procesów gospodarowania w socjalizmie. Ponadto dyskutowano problemy formacji azjatyckiej (referaty W. W. Mielnikowa i A. A. Karamurza) w kontekście roli aparatu despotycznej władzy w organizowaniu wyzysku. Kolejny referat W. I. Maniłowa — „Formacja i układ” dotyczył zjawiska gospodarki tzw. „cienia” lub „drugiego układu”, które ujawnia się w ZSRR.

W kolejnych dniach obrad wysłuchano i przedyskutowano referaty: W. G. Fjedotowej — O jedności ekonomicznego, społecznego i duchowego postępu; D. Kułakowskiej — Spór światopoglądowy i ideologiczny marksizmu z katolicyzmem w Polsce; K. Jasińskiej — Krytyka i antycypacja — filozofia społeczna w okresie przełomu; W. Gomuły — Teoria prawa własności w socjalizmie. Tezą ostatniego referatu było istnienie w socjalizmie strukturalnego wyzysku, polegającego na eksploatacji wydajnych pracowników przez sektory pracy nieefektywnej. Teza ta wywołała spór o możliwość istnienia wyzysku w społeczeństwie socjalistycznym oraz o to, czy siła robocza jest w tym ustroju towarem. Wysuwane argumenty były często zgodne z ortodoksyjnym stanowiskiem teoretycznym. W przypadku zaś gdy akceptowano krytykę realnych procesów, źródeł sprzeczności doszukiwano się w tym, że obecnie socjalizm znajduje się w fazie przejściowej od kapitalizmu do społeczeństwa zmateriaлизованей idei socjalistycznej. Pojawiły się też głosy domagające się przebudowy teoretycznej struktury filozofii materializmu historycznego tak, aby za pomocą jej kategorii można było efektywnie analizować konkretne procesy rozwoju oraz kryzys społeczeństwa realnego socjalizmu. Do kwestii tych nawiązał w swoim wystąpieniu E. W. Nadtoćzj. Uznał on, że w warunkach pierestrojki ważnym warunkiem rozwoju filozofii marksistowskiej jest swobodny dostęp do innych współczesnych orientacji filozoficznych oraz pluralizmu badań filozoficznych. Wygłosił on również referat pt. „Ekonomia czasu wolnego jako sfery rozwoju socjalistycznych stosun-

ków produkcji". Ożywioną dyskusję wywołał również referat W. N. Kozłowski — Kulturowe problemy społeczno-ekonomicznego rozwoju społeczeństwa socjalistycznego.

W czasie dwu ostatnich sesji poświęconych roli czynnika ludzkiego na obecnym etapie budowy socjalizmu wysłuchano referatów: P. Bołtucia — O formach intensyfikacji gospodarowania kwalifikacjami ludzi w warunkach reform; A. Bartoszk — Sprzeczności idei wszechstronnego rozwoju osobowości w warunkach socjalizmu; M. Jakubiaka — Wartości etyczne i estetyczne w kształtowaniu stosunków społecznych.

Ustalono, że obie strony będą kontynuować wysiłki na rzecz utworzenia Międzynarodowej Federacji Młodych Filozofów oraz że II Szkoła Młodych Filozofów odbędzie się w 1988 r. w Polsce.

Zakład Prakseologii i Naukoznawstwa PAN wznowił po paroletniej przerwie **Konwersatoria**. Pierwsze po przerwie zebranie odbyło się 6 V 88 w Pałacu Staszica w Warszawie. Referat okolicznościowy w 30-lecie Zakładu wygłosił Piotr Hübner, a dyskusję nt. kierunków rozwoju prakseologii zagaili: Danuta Miller, Andrzej Strzałecki, Ryszard Wawrzyńczak oraz Wojciech Gaspariski.

Z inicjatywy The Husserl Archive mającego swoją siedzibę w Uniwersytecie Fryburskim w Breisgau wygłoszono serię wykładów z okazji **50. Rocznicy Śmierci Edmunda Husserla**. 5 V 88 wykład wygłosił Bernhard Waldenfels (Bochum), 19 V Ernst Wolfgang Orth (Trier), 9 VI Bernhard Rang (Freiburg-Bonn) oraz 23 VI Klaus Held (Wuppertal). Informacje o wykładach i innych wydarzeniach związanych z rocznicą można otrzymać w The Husserl Archive, Univ. of Freiburg/Breisgau, D-7800, RFN.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

Ks. bp Bohdan Bejze (ATK Warszawa) otrzymał w 1987 r. od Rady Państwa tytuł profesora nadzwyczajnego.

Jerry Fodor, wykładający poprzednio w Massachusetts Institute of Technology, został w 1987 r. mianowany profesorem w City University of New York.

Jaakko Hintikka został w roku akademickim 1987/88 mianowany profesorem filozofii w Florida State University.

Friedrich Kaulbach, emerytowany profesor i były dyrektor seminarium filozoficznego Uniwersytetu w Münster, obchodził 15 VI 1987 r. swe 75 urodziny. Z tej okazji Uczelnia urządziła w swej auli uroczystość dnia 26 VI 1987 r., na której prof. Friedrich Kambartel (Konstancja) wygłosił laudatio a jubilat przedstawił referat pt. „Menschenrecht und Naturverhältnis”.

Karl Raimund Popper obchodził 23 VII 1987 r. swe 85 urodziny.

Helena Rasiowa (UW) otrzymała nagrodę I stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 1987 r. za szczególnie ważne i twórcze osiągnięcia w dziedzinie dydaktyczno-wychowawczej.

KONKURSY I NAGRODY

Instytut Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego ogłosił **Konkurs na pracę magisterską o Kazimierzu Ajdukiewiczu** przedstawiającą, oceniającą lub rozwijającą idee naukowe tego myśliciela. W konkursie mogą wziąć udział studenci wszystkich uczelni w kraju, którzy przed terminem ogłoszenia Konkursu nie uzyskali magisterium na podstawie zgłoszonej na konkurs rozprawy.

Za najlepsze prace przyznane będą nagrody pieniężne ufundowane przez JM Rektora Uniwersytetu Warszawskiego — w wysokości: I nagroda 50 000 zł. II nagroda 30 000 zł. III nagroda 20 000 zł. Rozprawa, która otrzyma I nagrodę, a nie została opublikowana ani przyjęta do druku gdzie indziej, będzie wydrukowana w całości w Wydawnictwie UW, zaś streszczenia wszystkich prac nagrodzonych będą opublikowane w „Ruchu Filozoficznym”. W obu przypadkach autorzy niezależnie od nagród otrzymują honoraria według obowiązujących stawek.

Prace oceniać będzie Sad Konkursowy w składzie: przewodniczący — prof. Klemens Szaniawski; członkowie — prof. Zdzisław Augustynek, prof. Jerzy Pelc, prof. Marian Przełęcki i doc. Barbara Stanosz; sekretarz — dr Jacek Jadacki. Sad Konkursowy może z własnej inicjatywy w razie potrzeby rozszerzyć swój skład o nowych członków.

Sad Konkursowy ma prawo nieprzyznania I nagrody oraz prawo zmiany liczby i wysokości nagród jednakże bez uszczuplenia funduszu przewidzianego

na II i III nagrodę. Decyzję Sądu Konkursowego są nieodwołalne.

Prace konkursowe mogą mieć dowolną objętość, ale poza tekstem głównym powinny zawierać streszczenie liczące około 3 stron. 3 egzemplarze maszynopisu należy opatrzyć godłem i wraz z zalakowaną kopertą opatrzoną tym samym godłem i zawierającą wewnątrz imię, nazwisko, adres prywatny — nazwę uczelni i studiowanego kierunku oraz wskazanie roku studiów — przesłać listem poleconym pod adres: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 3, 00-927 Warszawa, z dopiskiem „Konkurs Ajdukiewiczowski”.

Termin nadsyłania prac upływa z dniem 1 października 1989 roku. Sąd konkursowy ogłosi werdykt w ciągu pięciu miesięcy od tej daty; nagrodzeni zostaną o treści werdyktu powiadomieni pocztą.

VARIA

Nominacje w NRD. W ciągu 1987 r. powołano w NRD na stanowisko profesora w zakresie filozofii marksistowskiej 24 osoby, w tym 15 osób w charakterze profesora zwyczajnego i 9 — profesora nadzwyczajnego. Profesorem zwyczajnym zostali m.in. Heinz Liebscher (Berlin), Günter Hoffmann (Rostock), Karl-Heinz Schwabe (Lipsk) i Werner Stelzner (Jena), a profesorami nadzwyczajnymi — Siegfried Gottwald (Lipsk), Günter Schenk (Halle) i Gerhard Ter-ton (Lipsk).

NEKROLOGIA

Leonardo Van Acker (ur. w Belgii w 1896 r.), absolwent Katolickiego Uniwersytetu w Lowanium, wykładowca od (1922 r.) logiki i filozofii na Uniwersytecie São Paulo (Brazylia), współpracownik redakcji „Revista Brasileira de Filosofia”, autor m.in. wstępu do filozofii logiki (1932), książek: o filozofii Bergsona (1959), o filozofii współczesnej (1981), o tomizmie (1983) — zmarł w 1986 r.

Gustav Bergmann, ostatni członek Wiener Kreis, zmarł 21 IV 1987 r. Urodzony we Wiedniu 4 V 1906 r., doktoryzował się w dziedzinie nauk ścisłych w 1928 r., a potem pracował jako asystent Alberta Einsteina w Berlinie. Następnie powrócił do Wiednia i doktoryzował się w zakresie prawa. W 1938 r. wyjechał do USA i od 1939 r. pracował na Uniwersytecie Iowa. W 1974 r. przeszedł na emeryturę. Dzieła: „The Metaphysics of Logical Positivism” (1954), „Philosophy of Science” (1957), „Meaning and Existence” (1959), „Logic and Reality” (1964), „Realism: A Critique of Brentano and Meinong” (1967).

Louis de Broglie (ur. 1892 r.), wybitny fizyk, profesor Faculté des Sciences w Paryżu, laureat nagrody Nobla w 1929 r. — zmarł 19 III 1987 r. De Broglie zabierał głos w swych publikacjach również na temat filozofii nauki, reprezentując stanowisko realistyczne.

Eugene Freeman (ur. 1906 r.) profesor San José State College (Calif.), redaktor czasopisma „The Monist” w latach 1962—83, zmarł w 1986 r.

Filozofia prawa, s. 439b. Filozofia kultury, s. 439b. Filozofia wychowania, s. 439b. Filozofia przyrody, s. 439b. Filozofia matematyki, s. 439b. Filozofia religii, s. 439b.

Wiadomości bieżące 441

Wiadomości wydawnicze: Publikacje jednostkowe, s. 441a. Wydawnictwa ciągłe, s. 443a. Czasopisma, s. 443b.

Odczyty i wykłady, s. 444a.

Organizacje, s. 444a.

Zjazdy i konferencje, s. 444b.

Nauczanie, s. 447a.

Wiadomości osobiste, s. 450a.

Konkursy i nagrody, s. 450b.

Varia, s. 451a.

Nekrologia, s. 451b.

Cena zł 170,—

Indeks 37 593